

'n IKONOGRAFIESE STUDIE VAN OU NABYE-OOSTERSE IVOOR GEDURENDE DIE
YSTERTYDPERK (1200v.C. - 538v.C.)

deur

ESTELLE CORNELIA GROBLER

voorgelê luidens die vereistes
vir die graad

MAGISTER ARTIUM

in die vak

OU NABYE-OOSTERSE STUDIES

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID- AFRIKA

STUDIELEIER: PROF P S VERMAAK

MEDESTUDIELEIER: PROF W S BOSHOFF

FEBRUARIE 2015

DECLARATION

I declare that “ ’n Ikonografiese studie van Ou Nabye-Oosterse ivoor gedurende die Ystertydperk (1200v.C.-538v.C.)” is my own work and that all the sources that I have used or quoted have been indicated and acknowledged by means of complete references and that this work has not been submitted before for any other degree at any other institution.

Estelle Cornelia Grobler

15 September 2014

VERKLARING

Ek verklaar dat die ikonografiese studie van ivoor gedurende die Ystertydperk (1200v.C.-538v.C.) my eie werk is en dat al die bronne wat gebruik is, of aangehaal word, algehele erkenning ontvang deur van verwysings gebruik te maak en ek verklaar ook dat die werk nie voorheen aan 'n ander institusie vir 'n ander graad ingedien is nie.

Estelle Cornelia Grobler

15 September 2014

ERKENNING

Ek getuig my dank aan UNISA vir die finansiële bydrae in die vorm van 'n beurs. Alhoewel langafstand onderrig nie 'n maklike taak is nie het ek my jare lange verbintenis met die universiteit tog geniet. My lektore het ook my vriende geraak!

Dit is met deernis en verlange dat ek terugdink aan my Ou Nabye-Oosterse besoeke saam met Prof Fanie Vermaak. Hy het my belangstelling in die ikonografie en simbolisme aangewakker deur ons na wonderlike plekke te neem soos Palmyra, Petra, Baalbek, Persepolis en Efese om net 'n paar te noem. Dankie Prof Fanie, jy verander studeer in pret!

Teenoor my mede-studieleier Prof Willem Boshoff wil ek ook my hartlike dank uitspreek vir sy volgehoue entoesiasme en positiewe opmerkings aangaande hierdie studie.

My kinders, Izelle, Stephan, Andreas, Carien en Fielies vir julle geduld met my tegnologiese stremming en julle aansporing om dié graad te voltooi.

Elsbeth Liebenberg en Leana Neethling word bedank vir die taalkundige versorging van die verhandeling. Dankie vir julle vriendskap.

Hierdie studie word in liefde opgedra aan al die onskuldige olifante wat vir hulle ivoor oor die eeue heen vermoor is.

'n Ikonografiese studie van Ou Nabye - Oosterse Ivoor gedurende die Ystertydperk (1200 v.C. - 538 v.C)

Studentenommer: 3261727

Student: Estelle Cornelia Grobler

Graad: MA ANES

Departement: Ou Nabye-Oosterse Studies

Studieleier: Prof P S Vermaak

Medestudieleier: Prof W S Boshoff

Opsomming

Die Bybel is die boek wat die meeste gelees word en tog is dit moeilik om die leëwêreld van daardie era te verstaan. My doel is om 'n nuwe blik te gee op 'n paar Ou-Testamentiese simbole. Die ontdekking van ivoorobjekte in die middel negentiende eeu in Nimrud se paleise het tot groot opwinding gelei, aangesien dit met die literatuur ooreenstem. Die ivoorstukke het 'n "verhaal" kom vertel. Deur die streke se kuns te bestudeer kan ons 'n prentjie vorm van die kuns wat in die Ystertydperk in Mesopotamië en Palestina se paleise en welaf huise voorgekom het. Die ikonografie word ontrafel deur 'n paar ivoorstukke te "lees." Ikonografie is die beskrywing en verklaring van beelde wat op bepaalde onderwerpe betrekking het. Sekere beelde kom herhaaldelik voor in Mesopotamië. In dié studie word hoofsaaklik die Gevleuelde Wesens, die Boom van Lewe, die Gevleuelde Sonkyf asook Rosette beskryf.

Sleutelwoorde:

Ou Nabye Ooste; ivoor; Ystertydperk; Boom van Lewe; gevleuelde spirituele wesens; die gevleuelde sonkyf; ikonografie; simbolisme; klipreliëfs van Nimrud; die roset simbool.

An Iconography study of the Ancient Near Eastern ivory during the Iron Age (1200 v.C. - 538 v.C)

Student: EC Grobler

Degree: MA ANES

Department: Ancient Near Eastern Studies

Supervisor: Prof P S Vermaak

Joint supervisor: Prof W S Boshoff

Abstract

The Bible is widely read but it is difficult to understand the world and culture of the era that it is set in. It is my aim to provide new insight into a few Old Testament verses with their symbolic meaning. When ivory was discovered at Nimrud the discovery elicited huge excitement. The ivory pieces came to tell a story. Through studying the art of the different cultures a picture begins to appear of the palaces and homes of the wealthy in the Levant. The iconography could be “read.” Iconography is the science of interpreting the message the art wants to convey to the viewer. A few images are repeatedly showing up in the Levant during the Iron Age. In this study I am focusing mainly on The Tree of Life, the Winged Disc, the Rosette and Winged Spiritual Beings. I am attempting to discern the meaning behind these images.

Key words:

Ancient Near East; Iron Age; ivory; Tree of Life; winged spiritual beings; the winged disc; iconography; symbolism; stonereliefs from Nimrud; the roset symbol.

INHOUDSOPGAWE

INHOUDSOPGAWE

Declaration	i
Verklaring	ii
Erkenning	iii
Opsomming	iv
Abstract	v
1. INLEIDING VAN DISSERTASIE	2
1.1 INLEIDING EN ORIËNTERING TOT DIE STUDIE	2
1.2 NAVORSINGSVRAE	3
1.2.1 Die Navorsingsprobleem	4
1.3 HIPOTESE	4
1.4 BRONNE	4
1.4.1 Primêre bronne	4
1.4.2 Sekondêre bronne	5
1.5 METODOLOGIE	5
1.5.1 Die navorsingsontwerp en aanslag	5
1.5.1.1 Die teoretiese raamwerk	
1.5.1.2 Kruis- kulturele- en wyerstreekse studie	
1.5.2 Tekortkominge	7
1.6 UITLEG VAN DIE DISSERTASIE	8
2 WAT IS IVOOR EN DIE HERKOMS VAN IVOOR	13
2.1 INLEIDING	13
2.2 WAT IS IVOOR?	13
2.2.1 Seekoei-ivoor	14
2.2.2 Olifantivoor	15
2.2.3 Wildevarkivoor	16
2.2.4 Walrusivoor	16
2.2.5 Mammoet -en Mastodonivoor	17

	viii
2.3 DIE HERKOMS VAN IVOOR	18
2.3.1 Egipte en Nubië	18
2.3.2 Die Ptolemeïese Periode in Egipte	19
2.3.3 Handelsroetes vanaf die Ooste	19
2.3.4 Antieke geskrifte oor die handel in ivoor	21
2.3.5 Die prys van ivoor	22
2.3.6 Oorlogsbuit en skatpligtigheid	22
2.3.7 Geskenke	23
2.4 GEVOLGTREKKING	23
3 BELANGRIKE IVOORVONDSTE	25
3.1 INLEIDING	25
3.2 DIE NIMRUDVONDS	26
3.3 DIE MEGIDDOVONDS	27
3.4 DIE SAMARIAVONDS	28
3.5 DIE HASANLUVONDS	29
3.6 DIE TIL BARSIBVONDS	29
3.7 GEVOLGTREKKING	30
4 VERSKILLENDEN TRADISIES/STYLE GEDURENDE DIE YSTERTYDPERK	33
4.1 INLEIDING	33
4.2 DIE ASSIRIESE STYL	34
4.3 DIE NOORD - SIRIESE STYL	35
4.4 DIE FENISIESE STYL	36
4.4.1 Die Ornaat groep	36
4.4.2 Die Fenisiese nabootsing van Egiptiese motiewe	36
4.4.3 Die Fenisiese NE 2 groep	37
4.5 DIE INTERMEDIÊRE TRADISIE	38
4.5.1 Die Pruik en Vlerk groep	38
4.5.2 Kroon en Skubbe groep	39
4.5.3 Kraag en Kroon groep	40
4.5.4 Vlam en Blaas groep	40
4.6 PRODUKSIESKOLE EN VERWERKINGSENTRA	41

4.7	GEVOLGTREKKING	42
5	IVOORKUNS TEGNIEKE	44
5.1	INLEIDING	44
5.2	TEGNIEKE	44
5.2.1	Ivoor was gereeld verguld	47
5.2.2	Ivoor was gereeld gekleur	48
5.2.3	Ivoor met inlegwerk	48
5.2.3.1	<i>Inlegwerk met glas</i>	49
5.2.3.2	<i>Inlegwerk met Lapis lazuli</i>	49
5.2.3.3	<i>Inlegwerk met Turkoois</i>	50
5.2.3.4	<i>Inlegwerk met Karneool (Carnelian)</i>	50
5.2.4	Ivoor as produk vir inlegwerk	50
5.2.5	Ivoorpanele	51
5.2.6	Kerftegnieke en dergelike metodes om die ivoor te bewerk	52
5.2.6.1	<i>Oopwerkpanele (Openwork)</i>	52
5.2.6.2	<i>Eenvoudige insnywerk (Incision)</i>	53
5.2.6.3	<i>Lae reliëf (light modelling)</i>	53
5.2.6.4	<i>Hoë reliëf (heavy modelling)</i>	54
5.2.6.5	<i>Beeldhouwerk (Statuary)</i>	54
5.2.6.6	<i>Chryselephantine</i>	55
5.2.6.7	<i>Silhoeëtte</i>	55
5.2.6.8	<i>Fineer</i>	55
5.3	GEVOLGTREKKING	55
6	DIE GEVLEUELDE SKYF (WINGED DISC)	58
6.1	INLEIDING	58
6.2	DIE SONSKYF VAN EGIPTES	59
6.3	DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE ASSIRIESE KUNSTE	63
6.4	DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE BABILONIESE KUNSTE	64
6.5	DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE SIRIESE KUNSTE	72
6.6	DIE GEVLEUELDE SKYF IN JUDA	72
6.7	DIE KONING EN DIE GEVLEUELDE SKYF	77

6.8	'n MOONTLIKE BETEKENIS VIR DIE GEVLEUELDE SKYF SIMBOOL	77
6.9	GEVOLGTREKKING	78
7	DIE ROSET	81
7.1	INLEIDING	81
7.2	DIE GEVLEUELDE SKYF VERANDER IN 'n ROSET	84
7.3	GODE, GODINNE EN DIE ROSET	87
7.4	DIE KONINGSHUIS EN DIE ROSET	91
7.5	DIE HOËPRIESTER EN DIE ROSET	96
7.6	DIE ROSETARMBANDE	98
7.7	'n MOONTLIKE BETEKENIS VIR DIE ROSET SIMBOOL	99
7.8	GEVOLGTREKKING	100
8	GEVLEUELDE GEESTELIKE WESENS	103
8.1	INLEIDING	103
8.2	MITOLOGIESE HIBRIDE	104
8.3	<i>LAMASSU (SHEDU)</i>	106
8.4	DEMONE EN BOSE MAGTE	107
8.5	ENGELE EN SERAFS (<i>SERAPHIM</i>)	110
8.6	GERUB (<i>CHERUBIM</i>)	112
8.7	<i>APKALLU</i>	115
8.7.1	<i>Apkallu met 'n dennebol (Mullilu)</i>	117
8.7.2	<i>Apkallu met 'n emmertjie (Banduddû)</i>	119
8.7.3	<i>Apkallu reinig/seën die koning en sy wapens</i>	120
8.7.4	<i>Apkallu seën die drankoffer in die offerbakkie</i>	122
8.7.5	<i>Apkallu hou 'n bokkie vas</i>	123
8.8	GEVOLGTREKKING	124
9	DIE BOOM VAN LEWE EN HEILIGE BOME	128
9.1	INLEIDING	128
9.2	DIE MOEDERGODIN EN DIE BOOM VAN LEWE	129
9.3	DIE GRANAATBOOM EN GRANATE	133
9.4	DIE PALMBOOM, "PALMETTE" EN PALMTAKKE	137

9.5	DIE AMANDELBOOM EN AMANDELS	142
9.6	DIE LOTUSPLANT, BOTSELS EN LOTUSBLOMME	147
9.7	DIE KABBALISTIESE SEFIROTIESE BOOM ASOOK DIE ZOHAR BOOM	147
9.8	DIE TERUGKEER VAN DIE BOOM VAN LEWE	149
9.9	MOONTLIKE BESKRYWENDE NAME VIR DIE BOOM VAN LEWE	149
9.9.1	Die Boom onder die gevleuelde skyf – <i>El Elyon</i> – Verhewe God, Hoogste God	150
9.9.2	Die Boom en Rosette	150
	9.9.2.1 <i>Die Roset sonder 'n sirkel – Jehovah Mekoddishkem – Die Here heilig jou</i>	150
	9.9.2.2 <i>Die roset met 'n sirkel om – El Olam – Die God van Ewigheid</i>	150
9.9.3	Die Boom met bokke weerskante – <i>Jehovah-Raah</i> – Die Here my Herder	151
9.9.4	Die granaatboom en granate – <i>El Shaddai</i> – God Almagtig, God Alvermoënd	151
9.9.5	Die Palmboom – <i>Jehovah Tsidkenu</i> – Die Here van Geregtigheid	151
9.9.6	Die Lotusplant as die Boom van Lewe – <i>Jehovah Rapha</i> – God die Geneesheer	151
9.9.7	Die Boom en die koning op sy troon – <i>Jehovah Nissi</i> – Die Here is my toevlug	152
9.9.8	Die Boom met gevleuelde wesens – <i>Jehovah Sabaoth</i> – Die Here van die leërskaars	152
9.9.9	Die Boom op sy eie – <i>Elohim, Adonai, Yahweh</i> – Heer, Regter, Skepper, Redder	152
9.10	GEVOLGTREKKING	152
10	DIE “LEES” VAN YSTERTYDPERK IKONOGRAFIE	156
10.1	INLEIDING	156
10.2	'n POGING OM SEKERE DELE VAN DIE IKONOGRAFIE TE “LEES”	156
11.	GEVOLGTREKKING	164
11.1	INLEIDING	164
11.2	DIE AFLEIDINGS WAT GEMAAK WORD AS GEVOLG VAN DIE STUDIE	165
11.3	DIE BYDRAE WAT DIE STUDIE MAAK	168
11.4	MOONTLIKHEDE VIR VERDERE STUDIE	169
12.	LYS VAN ILLUSTRASIES EN 'n KAART	171
13.	BIBLIOGRAFIE	178

HOOFSTUK EEN

1. INLEIDING VAN DISSERTASIE

1.1 INLEIDING EN ORIËNTERING TOT DIE STUDIE

Die kleur en glans van ivoor het 'n unieke aantrekkingskrag. Vanaf die vroegste tye was ivoor sinoniem met weelde en dit word goed geïllustreer in die Ou-Testament waar daar na Agab se huis verwys word as “huis van ivoor” (I Kn 22:39). Amos (6:4) maan teen die rykes wat op beddens van ivoor lê en Esegïël (27:6) treur oor die stad Tirus waar die meubels van ivoor was. Salomo het sy ivoortroon deur Fenisiese ambagsmanne laat maak omdat hulle die beste was in die kunsvorm (I Kn 10:18). Die ontdekking van ivoorobjekte in die middel negentiende eeu in Nimrud se paleise het tot groot opwinding gelei, aangesien dit met die literatuur ooreenstem. (Winter 1981:1). Die ivoorstukke was nie net pragtig nie, maar het 'n “storie” kom vertel.

Ivoor is een van die min materiale wat oor die eeue heen in 'n redelik goeie toestand behoue bly in teenstelling met ander materiaalsoorte soos metale, hout, papier, verf en materiaal. Deur die argeologiese vondste van ivoor te bestudeer kan ons baie leer omtrent die simbolisme, ikonografie, kleredrag, rituele en daaglikse leefstyl van daardie tyd. Dit sal baie waardevol wees vir persone wat ikonografie bestudeer om sodoende hulle inligting aan te vul. Al die verskillende afdelings wat behandel word, behoort ook waardevol te wees vir ander navorsingsprojekte wat in die veld spesialiseer, soos byvoorbeeld juwele, seëls en meubels. Omdat die simbole religieuse konnetasies het, mag dit ook behulpzaam wees met studies wat op religieuse simbolisme konsentreer.

Die visuele kunsvorm het enorme pedagogiese voordele veral in 'n era met hoë ontvanklikheid vir die visuele. Uehlinger (2007:223) stel dit so: “Images should not be viewed as mere reflections of their time and place, but rather as extensions of the social contexts in which they were commissioned and produced.” Wanneer na beelde gekyk word en tekse gelees word, word die grense tussen hulle troebel. Die beelde kan “gelees” word en die teks kan “gesien” word (Nissinen & Carter 2009:7,13). Die gedifferensieerde, linguistiese aanslag sal altyd die *via regia* wees in die Ou Nabye-Ooste, maar die ikonografiese aanslag bring sy eie unieke en merkwaardige voordele (Keel 1978:8). Ikonografie is lank reeds erken as 'n betekenisvolle faktor in ons begrip van die sogenoemde Bybelse *realia* wat 'n produk is van ons menslike kreatiwiteit. Ons weet deur die teks en deur vertaling dat 'n sekere fenomeen byvoorbeeld 'n wapen, 'n

kultiese objek, musiekinstrument of 'n argitektoniese element is. In die meeste gevalle is dit slegs die argeologie wat die mensgemaakte voorwerpe se presiese voorkoms aan ons verduidelik. Tekste met detail van die artifakte is baie skaars (Keel 1978:8).

Ikonografie is ook baie belangrik wanneer onveranderlike identiteite soos die son, maan, aarde, storms en bome in aanmerking kom. Ons neem aan dat hierdie fenomene dieselfde waarde en bedoeling gehad het vir die mense van die Ou Nabye-Ooste as wat dit vir ons vandag het. Die antieke beskawings van die Ou Nabye-Ooste het baie gesteun op simbolisme en die simbole het meestal te doen met die gode en demi-gode. Hulle was baie afhanklik van natuur-elemente vir hulle voortbestaan en daarom kom daar so baie gode voor wat natuurlike elemente as simbole gebruik soos die son, maan, storms en sterre. Daar was gode vir byna alles, want die gode en demi-gode was verantwoordelik vir alles in die wêreld, van bierbrouery tot by pottebakkerie tot by bakstene maak. Elke professionele persoon het sy eie god gehad (Saggs 1989:277). Vrugbaarheid van die aarde, sowel as mens en dier, was ook belangrik vir hulle voortbestaan en daarom kom simbole voor wat as vrugbaarheidstekens gedien het.

Volgens die navorser se interpretasie stem die ikonografie van die ivoor in die Ystertydperk redelik ooreen met die klipreliëfwerke van die Assiriese paleise. Soms toon dieselfde ikonografie net duideliker op die klipreliëf aangesien dit groter is as die ivoorkunswerk wat redelik klein en gebroke is. Dit is die alleenrede hoekom klipreliëf-ikonografie van die Assiriese paleise ook in hierdie studie gebruik word. Die kunste toon temas wat herhaaldelik voorkom en dit is hoofsaaklik religieuse temas en koninklike temas. Die res van die ivoorkunswerke is meer dekoratief van aard.

1.2 NAVORSINGSVRAE

Die vraagstuk wat die studie wil aanspreek is: “Wat beteken die ikonografie van die Siro-Palestynse - en Mesopotamiese ivoor, items wat dateer vanaf die Ystertydperk en die herhalende simbolisme wat dit inhou?”

Die keuse van die onderwerp het ontstaan omdat die ikonografie van ivoor in Siro-Palestina en Mesopotamië 'n veld is wat nog redelik braak lê. Daar is al baie navorsing gedoen oor die vondste wat gevind is, die verskillende style wat voorkom en die verskillende tegnieke wat

gebruik is om die ivoor te bewerk. Die ikonografie van die ivoor is egter nog 'n veld wat ontgin moet word.

1.2.1 Die Navorsingsprobleem. Net 'n paar temas kom herhaaldelik voor op die ivoorkunswerke sowel as die klipreliëfs van die Assiriërs. Die vraag ontstaan of die herhalende temas dalk simbole was vir dit wat vir hulle belangrik was, soos byvoorbeeld beskerming, seëninge, reiniging en religieuse praktyke. Daar word 'n poging aangewend om vier spesifieke temas se simbolisme te ontrafel.

Wanneer slegs die geskrewe teks beskikbaar is, maak die leser/hoorder hulle eie afleidings wat gevoed word deur die persoon se eie vooropgestelde idees en veronderstelling. Dit word egter moeilik vir die vooropgestelde idees om te heers wanneer 'n visuele voorlegging gedoen word. Ikonografie laat die vooropgestelde idees minder toe as die abstrakte fenomene. Dit bring die verbeelding en besonderheid van die Ou Nabye-Ooste gouer en met meer effek na vore as die tekste. Ikonografie forseer ons om deur die oë van die Ou Nabye-Ooste te kyk (Keel 1978:8). Die studie word dus aangepak met 'n bepaalde verwagting dat die bydrae sal help om ivoor sy regmatige plek te gee in die antieke wêreld.

1.3 HIPOTESE

Dit is my hipotese dat die ivoorvondste wat dieselfde temas herhaaldelik gebruik, religieuse konnetasies het en dat die ikonografie na gode/godinne verwys asook hulle belangrike aksies ten op sigte van die volk. Die demi-gode en gevleuelde wesens is bloot daar om die gode se werk te verrig en die items wat hulle vergesel verduidelik die handelinge. Die verskillende ikone wat bespreek word dui op die verskillende karaktertrekke van die gode/inne en dit het nie net die ander volke van die Ou Nabye-Ooste verteenwoordig nie, maar ook die Israeliete van die Ou-Testament.

1.4 BRONNE

1.4.1 Primêre bronne. Die primêre bronne is prente van artefakte wat in artikels en op die webtuiste gevind is. Google Images het 'n wye verskeidenheid beelde wat die dissertasie goed

illustreer. Visuele toere deur museums toon van die materiaal wat in die ikonografie gebruik word. 'n Paar persoonlike foto's word as illustrasies gebruik.

1.4.2 Sekondêre bronne. Die sekondêre bronne is hoofsaaklik akademiese materiaal wat boeke en artikels insluit. Die inleidende hoofstukke wat oor ivoor handel, steun redelik op Winter (1976a)(1976b)(1981), Herrmann (1986)(1989)(1992) en Barnett (1954) se kennis van die verskillende style van ivoor asook hulle kennis van die ivoorvondste en dié materiaal. Die ikonografiese afdeling steun veral op Keel (1978)(1997)(1998), Ornan (1995)(2004) en Albenda (2005) se kennis van simbolisme in die Ou Nabye-Ooste. De Vaux (1973) se kennis van die Ou-Testament help met die hoëpriester se kroon en armband. Die Bybel word gebruik wanneer tekste verduidelik word aan die hand van die ikonografie wat gedurende die dissertasie bestudeer is. 'n Paar webbladartikels word ook gebruik. Die data is egter alles sekondêre inligting.

'n Volledige illustrasielys verskyn onder hoofstuk 12 en 'n volledige bibliografie verskyn onder hoofstuk 13.

1.5 METODOLOGIE

1.5.1 Die navorsingsontwerp en aanslag. Hierdie navorsing is 'n vergelykende studie wat hoofsaaklik op die analise van bestaande informasie geskoei is. As gevolg van die aard van die bronne wat gebruik is, is dit moontlik dat die aanslag as argeologies en histories beskou kan word. 'n Argeologiese benadering mag moontlik meer lig werp op die “lees” van die ivoorartefakte en die simbolisme wat dit inhou. Aangesien argeologiese inligting beperkinge het, sal die leemtes aangevul word met beskikbare Bybelse en buite-Bybelse tekste sowel as prente van argeologiese materiaal. Hulpwetenskappe soos botanie, geskiedenis en kuns sal ook waar nodig gebruik word.

Die dissertasie dek slegs die Ou-Testamentiese periode en dit lei tot die probleem van verskillende argeologiese en historiese tydperke. Die tydperke word nie die heeltid aangedui nie en die inligting aangaande die materiaal onder bespreking kan egter redelik rondspring in tydgleuwe.

Die geografiese gebied sluit Mesopotamië en Siro-Palastina in. Die gebied kring egter soms bietjie wyer uit soos byvoorbeeld na die Hetiete, Perse en Egiptenare. Voorkeur word egter gegee aan die Assiriërs aangesien hulle klipreliëfs 'n groot bydrae lewer tot die dissertasie. Verder speel die Israeliete 'n groot rol aangesien van hulle god *Yahweh*, se karaktereienskappe bespreek word.

Inligting uit eietydse sekondêre teologiese en argeologiese publikasies word geraadpleeg. Alhoewel die studie egter 'n eksegetiese rigting inslaan met skrifuitleg en verklaring van tekste, is dit nie die oorspronklike bedoeling nie. Dit was nie die plan om 'n eksegetiese dissertasie te skryf toe ivoor as tema gekies is nie, want die outeur is nie 'n kenner op die gebied nie, maar die ivoor het sy eie kop gevolg en daar gaan eindig. Die oorspronklike bedoeling is egter nog steeds 'n ikonografiese benadering.

Dus is die studie hoofsaaklik ikonies en simbolies van aard. Dit is 'n beskrywende studie met die klem op simbolisme. Ikono beteken beeld en grafie beteken beskrywing. Ikonografie is dus beeldbeskrywing. In die verklarende woordeboek word ikonografie beskryf as: “'n Wetenskap wat hom besig hou met die beskrywing en verklaring van beelde wat op bepaalde onderwerpe betrekking het.” Die kunsvorm van die Ou Nabye-Ooste was nie veronderstel om besigtig te word soos die kuns van die negentiende en twintigste eeu nie, maar was veronderstel om “gelees” te word. In teenstelling met geskifte bring die beelde vereenvoudigde boodskappe. In 'n monument, byvoorbeeld, som die kunswerk 'n spesifieke konsep op deur een of twee gebare te maak (Keel 1978:7).

'n Vergelykende benadering word gebruik om die ooreenkoms van die ikone in die verskillende kulture van die Ou Nabye-Ooste te toon. Wyer vergelykende kunswerke in ander media word ook gebruik. Die studie gee 'n breë vergelykende perspektief en is kwalitatief. Elke kultuur het 'n unieke geloof gehad en tog kom die ikone by al die gelowe en in verskillende kunsvorms voor. Die ikonografiese benadering spog met oorspronklikheid, egtheid en verifikasie. Ongelukkig kan die vertaling van antieke geskifte nie dieselfde aanspraak maak nie. Ikonografie mag egter nie die geskrewe woord vervang nie. Die twee metodes is verwant aan mekaar alhoewel elkeen sy eie karaktereienskappe toon. Beeldmateriaal is nie slegs illustrasies vir geskifte en tekste nie. Teks en visuele kuns is twee aparte media, wat in samewerking funksioneer. Albei produkte is afkomstig van spesifieke inhoud en ideologië. Die argeologiese materiaal word verwerk tot vergelykende metodologië. Keel (1997:7) is van mening dat Ou Nabye-Oosterse kuns “gelees”

moet word: “not intended to be viewed, like paintings of nineteenth or twentieth-century European art (*Sehbild*), but rather to be read (*Denkbild*).”

Die doel van die dissertasie is om die verskillende ikonografiese handelingte waar die gevleuelde skyf, roset, gevleuelde wesens en die Boom van Lewe weerspieël word, te verken en te interpreteer binne ’n historiese en argeologiese konteks. Die werk kan net geskied met die hulp van analitiese studies van vorige akademiese werke en in party gevalle die antieke geskifte self. So byvoorbeeld lees ons vanaf *Cylinder A* van die *Esarhaddon Inscriptions* dat die *Lamassu* (gevleuelde wese/bul) by die ingange van die paleis wel beskermende wesens was. Daarom kan ondersteunende data van huidige akademiese werke nie geïgnoreer word nie.

1.5.1.1 Die teoretiese raamwerk

Die raamwerk waarvolgens die verhandeling uiteengesit is, is soos volg:

- i) Ivoor word bespreek
- ii) Die gevleuelde skyf
- iii) Rosette
- iv) Gevleuelde wesens
- v) Die Boom van Lewe
- vi) Toepassing

1.5.1.2 Kruis- kulturele- en wyerstreekse studie

Die dissertasie is ’n vergelykende kruis-kulturele- en wyerstreekse studie. Die wyerstreeks- en kruis-kulturele omgewing bied ’n holistiese perspektief wat beter is as ’n geïsoleerde siening. ’n Vloeibare uitruiling van idees en kuns bestaan en diffusie kom voor. Die studie ondersoek eerstens ivoorkunswerke en klipreliëfs en daarna die simboliek van die ivoorkuns-ikone. Die geskrewe woord wat mitologie, gebede, instruksies, die Bybel en ander inskripsies insluit, word geraadpleeg en die twee sluit goed by mekaar aan om ’n gebalanseerde perspektief te gee.

1.5.2 Tekortkominge. Daar is nog baie argeologiese “sites” wat opgegrawe moet word en vondste wat ontdek en geklassifiseer moet word. Ivoorvondste alleen is geweldig agter met die klassifikasie en beskrywing van dié vondste. Dit laat leemtes in die kuns van die Ou Nabye-Ooste en vergemaklik nie die verstaan van ikone nie. Net so is daar verskeie spykerskriftablette

wat 'n groot bron van inligting besit, wat nog nie ontsyfer en vertaal is nie. Baie antwoorde is nie konkreet nie en mag aangepas word indien nuwe insig te voorskyn tree.

1.6 UITLEG VAN DIE DISSERTASIE

Hoofstuk Een- Lei die dissertasie in:

Hoofstuk een lei die dissertasie in met navorsingsvrae, hipotese, bronne en uitleg van hoe die dissertasie verloop.

Hoofstuk Twee- Wat is ivoor en die herkoms van ivoor:

Hoofstuk twee beskryf wat ivoor is en die verskillende soorte ivoor wat beskikbaar was gedurende die Ystertydperk aangesien dit 'n goeie vertrekpunt is. Olifant- en seekoei-ivoor was die vernaamste ivoor, maar wildevarktande is ook gebruik. Mammoet- en Mastodanivoor word kortliks bespreek asook walrusivoor. Die Asiatiese olifant en die Afrika-olifant se ivoor is gebruik maar daar het ook 'n Siriese olifant bestaan wat ongelukkig tot uitsterwe gejag is. Die handel in ivoor word beskryf om aan te sluit by die vraag oor die herkoms van ivoor. Die olifantivoor het uit Afrika en Indië gekom en die Nylrivier was 'n belangrike bron van seekoei-ivoor. Daar was ivoorgeskenke uitgeruil tussen konings maar skatpligtige vasaalstate het ook ivoorbydraes gemaak. Na 'n stad oorwin is, is die skatte weggedra as buit, onder meer meubels met ivoorinlegwerk asook onverwerkte ivoor.

Hoofstuk Drie- Belangrike ivoorvondste:

In hoofstuk drie word die vernaamste vondste bespreek. Ivoorvondste kom hoofsaaklik op 'n paar plekke in die Levant en Mesopotamië voor en daar word verwys na die vernaamste plekke soos Samaria, Megiddo, Nimrud, Hasanlu en Til Barsib. Duisende stukke ivooritems is gevind in die Assiriese stad Nimrud. In April 1937 het argeoloë van die Chicago-ekspedisie die paleis van die Kanaänitiese prins ontdek wat een van Megiddo se rykste vondste opgelewer het. Daar is verskeie skatte gevind insluitend 382 ivoorstukke. Samaria was die hoofstad van Israel gedurende die negende eeu v.C. terwyl Omri regeer het, maar is in 722-720 v.C. deur die Assiriërs vernietig. Ivoorpanele met figure en blommotiewe is hier gevind en het deel uitgemaak van meubels.

Hoofstuk Vier- Ivoortradisies gedurende die Ystertydperk:

Hoofstuk vier beskryf die verskillende style wat in die ivoorkunswerke voorkom. Sekere temas

kom in al die verskillende style voor soos byvoorbeeld sfinkse en griffioene. Daar is ook herhalende temas van 'n geveg met diere, vrouens in vensters, lotusplante, rosette, bokke wat teen 'n boom opstaan en die gewilde Boom van die Lewe. Die presiese uitken van 'n styl word bemoeilik deur die verwerking van die stukke nadat dit vir amper drieduisend jaar begrawe was. Daar bestaan vier streekstradisies naamlik die Assiriese-, die Noord-Siriese-, die Intermediêre- en die Fenisiese tradisies. Elkeen van hierdie tradisies het onderafdelings of ook genoem stylgroepe.

Hoofstuk Vyf- Tegnieke:

Hoofstuk vyf dokumenteer die tegnieke en gereedskap wat gebruik was om die ivoor te bewerk. Ivoor is geweldig hard en daarom is dit moeilik om te sny. Die skerpste en hardste gereedskap word gebruik, maar die materiaal leen hom goed tot 'n saag, feil en beitel. Dun sae en die boogboor met metaal- en klippunte is gebruik. Ivoor het 'n beitsvermoë en neem verskeie kleurstowwe aan sonder dat die glans verdwyn. Omdat dit so 'n kosbare produk is, word sorg geneem om nie te mors met die materiaal nie. Goue foelie (gold leaf) is gebruik om die raamwerk van ivoor asook dele van die kunswerk te verguld. Wanneer 'n sel of bakkie gemaak en die sel of inham weer gevul word met 'n ander produk, word dit *cloisonné* genoem. Die *cloisonné* selle is dikwels verguld voordat die stene ingelê is. Een van die beste voorbeelde van inlegwerk is die ivoorpaneel van 'n meubelstuk waar 'n wyfieleu 'n Nubiese man aan die keel byt. Die kunstenaars het verskillende tegnieke gebruik vir uitsnee- en kerfwerk soos oopwerk, ligte reliëf, diep reliëf, fineer, eenvoudige insnywerk en beeldhouwerk. Wanneer die kunswerk in die rondte gekerf word om 'n beeldjie te vorm, word dit beeldhouwerk genoem of soms word daarna verwys as “in the round”.

Hoofstuk Ses- Die gevleuelde skyf:

Hoofstuk ses laat toe dat die gevleuelde skyf in verskillende kunsvorme en in vele kulture in oënskou geneem word. Die Egiptiese ongevleuelde sonskyf verander na 'n gevleuelde sonskyf en die betekenis van die skyf verander ook met verloop van tyd. Die son wat in Egipte die middelpunt van die gevleuelde skyf was, verloor sy belangrikheid by ander nasies en word selfs vervang met die maangod Sin en daar ontstaan 'n gevleuelde maanskyf. Die feit dat die gevleuelde skyf altyd bo in die kunste geplaas word, weerspieël dat dit die hoogste god is. Die hoogste god was moontlik ook die belangrikste god.

Hoofstuk Sewe- Die Roset:

Hoofstuk sewe beskryf die roset. Die roset simbool is eers onder die gevleuelde skyf bespreek, maar mettertyd is soveel inligting oor die roset gevind dat die roset 'n eie hoofstuk geregverdig het. Die roset is 'n simbool wat aanvanklik vleuels gehad het, maar gaandeweg het die roset sonder vlerke baie gewild geraak. Die rosetblom (*ayāru*) is 'n algemene motief in die Assiriese kunsvorme en kom verskeie kere voor op die klipreliëfwerke van die Noordwestelike paleis by Nimrud. Groot rosette kom voor op kopbande en armbande wat deur gevleuelde wesens gedra word, asook op kopbande en armbande van Assiriese konings. Die hoofpriester van Israel se kopband en armband word ook bespreek.

Hoofstuk Agt- Gevleuelde geestelike wesens:

Hoofstuk agt spreek die vraag aan: hoekom kom gevleuelde wesens gereeld voor saam met van die ander ikone onder bespreking? Hulle verskyn veral op die Assiriese paleise se klipreliëfwerke asook op verskeie ivoorkunswerke. Gevleuelde diere soos sfinkse en griffioene was aan die orde van die dag in die Ystertydperk in die Ou Nabye-Ooste. Die gevleuelde wesens was besig met handelinge en die handelinge het spesifieke boodskappe gebring. Die handelinge is nie deur beweging teweeg gebring nie, maar deur sekere voorwerpe. Die voorwerpe is dinge soos die emmertjie *banduddû*, die dennebol *mullilu*, die takkie met blomme/granate, 'n bokkie wat gedra word of 'n staf wat vasgehou word. Wanneer wesens met dié voorwerpe naby die koning of die heilige boom verskyn, kan ons aanneem dat die toeskouer die aktiewe rol daarvan verstaan het.

Hoofstuk Nege- Die Boom van Lewe en heilige bome:

Hoofstuk nege was die mees uitdagende hoofstuk van die studie aangesien die Boom van Lewe 'n simbool is wat oral voorkom in die wêreld, maar elke volk vanaf Afrika tot Suid-Amerika vertolk die simbolisme van dié boom verskillend. Die keuse van die Ystertydperk en die keuse van Sirio-Palestina en Mesopotamië het die literatuur waarmee hierdie navorsing gedoen word, egter verklein.

Die moedergodin wat aanvanklik as 'n boom gesimboliseer word, verander later na 'n godin langs die boom en die boom verkry sy eie identiteit. Teen die einde van die agste eeu v.C. en bepaald in die sewende eeu v.C. word die heilige boom gekoppel aan manlike gode, onder andere *Yahweh*. 'n Paar boomsoorte wat dalk die titel van "Heilige Boom" kon verkry, word bespreek.

Spesifieke aandag word gegee aan die granaat, die dadelpalm, amandelbome en die lotusplant. Nog 'n dieper betekenis vir die Boom van Lewe word by die Kabbalistiese Sefirotiese siening bespeur. Die boom word as 'n leer gesien en die hoogste sport wat bereik kan word, is Wysheid wat vanaf die “Lig” verkry word. 'n Paar teorieë bestaan oor die terugkoms van die boom en vir die Christene is dit Jesus wat as 'n boom uitgebeeld word met die wederkoms. Laastens word gesuggereer dat verskillende karaktertrekke en/of name van *Yahweh* aan die Boom van Lewe gekoppel kan word.

Hoofstuk Tien- Die “lees” van Ystertydperk ikonografie:

Hoofstuk tien is egter 'n eksperiment waar 'n paar kunswerke “gelees” word en wat illustreer dat daar moontlik 'n kode bestaan. Indien daar wel 'n kode bestaan om die ikonografie van die Ystertydperk te “lees,” verlang dit nog verdere studie.

Hoofstuk Elf- Gevolgtrekking:

Hoofstuk elf is die samevatting en gevolgtrekking van die dissertasie.

HOOFSTUK TWEE

2. WAT IS IVOOR EN DIE HERKOMS VAN IVOOR

2.1 INLEIDING

Voor die ikonografie in die Ystertydperk tersprake kom, moet die identiteit en herkoms van ivoor vasgestel word. Die eienskap van ivoor varieer effens by verskillende spesies en daarom word verskillende bronne van ivoor geïdentifiseer en beskryf. Olifantivoor en seekoei-ivoor is egter die belangrikste bronne. Die verspreiding van ivoor vanaf Egipte en Indië en die drie belangrikste handelroetes word kortliks bespreek. Skatpligtigheid van die vasaalstate aan die Assiriese konings sowel as oorlogsbuit vanaf verskillende streke was 'n belangrike bron van ivoor. Die gee van ivoor as geskenke tussen konings was aan die orde van die dag.

2.2 WAT IS IVOOR?

Die hoof-element is anorganiese substansies soos fosfaat en kalsium-fluoried. Daar is ook organiese substansies teenwoordig wat gaandeweg volgens biologiese wette verander. Al die materiale het onderskeibare molekules wat met 'n spektrografiese analise duidelik herkenbaar is (Matthaes 2010 -web).

Ivoor is een van die hardste organiese materiale wat bestaan en het swak elastisiteit wat veroorsaak dat dit baie onbuigsaam en onveranderlik is. Die hardheid veroorsaak dat beitelmerkies op die ivoor vir millennia voorkom en derhalwe navorsing bevoordeel. Masjienverwerkte ivoor is egter glad. Enige deel van die ivoor wat onder druk of spanning verkeer, sal krake veroorsaak (Matthaes 2010-web). Die eienskap van ivoor varieer effens by verskillende spesies. Dit verskil in hardheid, uniformiteit en die basiese vorm van die rou materiaal. Olifantstande voorsien soliede stukke ivoor, waar ander tipes soos die walrus se tande hol is. Seekoeie se tande is kleiner en harder om mee te werk wat die uitsneewerk bemoeilik, maar die ivoor is die witste ivoor en vlek en kraak nie so maklik soos die ander ivoorsoorte nie (Horwitz & Tchernov 1990:67).

Volgens gemmologie kom ivoor vanaf olifantstande en die tande van soogdiere, maar ander dergelyke materiaal met soortgelyke karaktereienskappe en voorkoms word ook as ivoor beskou.

'n Breë spektrum van ivoorsoorte sluit in ivoor van die Dhoum- en Tagua palm en die Narwal walvis se ivoorhoring, maar kundiges onderstreep dat slegs olifantivoor ware ivoor is. Tand-ivoor kom voor by die seekoei en die spermwalvis. Tande verwys na gevalle waar daar niks uitsteek as die soogdier se bek toe is nie. Olifantstane (tusks) daarteenoor steek uit wanneer die bek toe is. “Tusks” kom voor by die Afrika-olifant, die Asiatiese olifant, wildevarke, walrusse, narwals sowel as die uitgestorwe mammoette en uitgestorwe mastodons (Smigel 2010-web).

2.2.1 Seekoei-ivoor (*Hippopotamus amphibius*). Vanaf die Steentydperk was seekoeie een van die drie grootste verskaffers van ivoor in die suidelike dele van die Levant. Die ander twee bronne was olifante en wildevarke. Alhoewel die seekoeitande heelwat kleiner is as olifantstane, kan die onderste oogtande 'n gemiddelde lengte van 600mm bereik en tot 3kg weeg. Seekoeie kon dus redelike groot hoeveelhede rou ivoor van hoë kwaliteit verskaf (Horwitz & Tchernov 1990:67). In Israel is die meeste argeologiese vondste van seekoei-ivoor in verwerkte vorm gevind. Seekoei-ivoor is gebruik vir items soos spieëlhandvatsels, waaierhandvatsels, miniatuur beeldjies, vlieëplakhandvatsels, ritmeklappers en “magic wands” (Fig. 2.1-2.2). Pragtige kamme, armbande en bordspeletjestukke is ook in seekoei-ivoor vervaardig. Verskeie bulpote van seekoei-ivoor, wat deel van meubelstukke was, word in die Britse Museum bewaar (Nicholson & Shaw 2000:326).

Grafskilderye in Egipte toon die dood van seekoeie met harpone maar deesdae verloor hulle tande op 'n natuurlike manier en kan dit deur die gemeenskap wat naaste aan hulle woon, opgetel en verkoop word. Die VSA, Verenigde Koninkryk en die meeste Europese lande voer egter geen rou ivoor in nie, afgesien van hoe dit bekom is. Daar is egter 'n enorme mark in Japan en Sjina wat seekoei-ivoor aankoop. Dit vervang hoofsaaklik die ivoor van olifante.

Fig. 2.1 Magiese amulet van seekoei-ivoor. Middel Koninkryk. 12de Dinastie.

Fig. 2.2 Verskillende groottes seekoeitande.

2.2.2 Olifant-ivoor (*Loxodonta africana*)(*Elephas maximus*). Daar bestaan twee soorte olifante naamlik die Afrika-olifant (*Loxodonta africana*) en die Asiatiese olifant (*Elephas maximus*) ook genoem Indiese olifant. Die bestaan van 'n Siriese olifant is ook duidelik gedokumenteer (Miller 1986:30). Dit was 'n subspesie van die Asiatiese olifant en het in Sirië en die valleie van die middel-Eufraat rondbeweeg en het uitgesterf omdat die aanvraag vir ivoor groter was as die aanbod. Blykbaar was daar nog twee subspesies van die Asiatiese olifant wat ook tot uitwissing gejaag is: die een het in Persië voorgekom en die ander in Noordwestelike Assirië (Shanks 1985:7). Hierdie kennis moet dien as 'n waarskuwing vir ons moderne tyd waar renosters in Suidelike Afrika in gevaar van uitwissing verkeer weens die vraag na renosterhoring. Die geleidelike verdwyning van olifante in die Ou Nabye-Ooste was as gevolg van oormatige jag, maar King (1988:37) beweer dat die kultivering van landerye ook 'n rede was omdat die olifante se natuurlike habitat verander het. Vandag is daar net een olifant oor in die Ou Nabye-Ooste en dit is 'n baba olifantjie in die Amerikaanse Museum van Beiroet (Dodge 1955:20).

Olifant-ivoor is van so vroeg as die Laat Paleolitiese Era (50,000-12,000 v.C.) in kunswerke omskep. Die kleur en warmte van die tekstuur het dit gewild gemaak in beelde en die ooreenkoms met menslike vel het dit aangemoedig. Die ivoor was gebruik vir beelde van konings, gode, beeldskone vrouens en vrugbaarheidsbeeldjies. Ivoor is ook gereeld gebruik vir die wit deel van 'n beeld se oë. Die skoonheid van ivoor vertoon ten beste wanneer dit in kombinasie met edele metale gebruik word (Fig.2.3-2.4)(Shanks 1985:2). As gevolg van skaarsheid het ivoor 'n hoë valutawaarde gehad en dus was dit 'n statussimbool en 'n populêre medium vir geskenke en huldeblyke tussen heersers.

Fig. 2.3 'n Horde Olifantstande.

Fig. 2.4 Afrika-olifant met groot ivoortande.

2.2.3 Wildevark-ivoor (WildBoar)(*Sus scrofa*). Die ivoor kom van die gewysigde oogtande van die wildevark (*Sus scrofa*). Die ivoor is baie dig en daar kom geen grein voor nie, nie eers mikroskopies nie. Dit is een van die ivoorsoorte wat in die antieke wêreld gebruik is, veral vir handvatsels van else en messe, en ook vir helms wat geskep is deur die varktande dig teen mekaar te plaas (Fig. 2.5-2.6)(Moorey1994:115).

Fig. 2.5 Wildevark-ivoor helm.

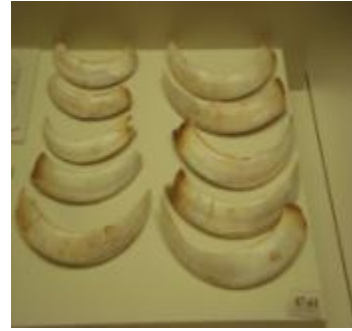

Fig. 2.6 Verskillende groottes wildevarktande.

2.2.4 Walrus-ivoor ook genoem Morse ivoor (*Odobenus rosmarus*). Mariene soogdiere soos walrusse en getande walvisse soos spermwalvisse en orkas was vir eeue die gesogte ivoor vir die bevolkings wat naby hulle gewoon het. Mariene soogdiere word tans beskerm en die gemeenskap word toegelaat om hulle vir voedsel, vel en ivoor te vang slegs wanneer daar kwotas verskaf word. Walrusse is semi-aardebewonend en van die vondste is lank reeds begrawe. Hulle ivoor word van redelik onlangs wettiglik ontgin as fossiel walvis-ivoor (Fig. 2.7-2.8) en die plaaslike bewoners dryf handel daarmee. Wanneer walrus-ivoor in kruisformaat gesny word, kan 'n duidelike kern waargeneem word. Die soort ivoor is nie gedurende die Brons- en Ystertydperk in die Levant en Mesopotamië gebruik nie, maar heel waarskynlik in ander streke. (Weiss 2010-web).

Fig. 2.7 Volwasse walrus met sy ivoortande.

Fig. 2.8 Gefossileerde walrus-ivoor.

2.2.5 Mammoet- en Mastodon-ivoor (*Mammuthus primigenius*)(*Mammut americanum*). Tot en met 7000-10,000 jaar gelede het mammoet (*Mammuthus primigenius*) in die Eurasië streek en mastodons (*Mammut americanum*) in Noord- en Suid- Amerika gewei. Na hulle afsterwe is daar gevind dat hulle in ys, moerasse of modder versteen het. Alhoewel hulle nie geminaraliseer is en dus nie in die ware sin van die woord fossiele is nie, word hulle ivoor tog verkoop as “fossilized ivory.” Hulle is baie goed bewaar en as gevolg van mynopgrawings, geologiese gebeurtenisse en erosie word daar elke nou en dan nog ’n mammoet- of mastodonkarkas gevind. Die langste tand wat tot dusver gevind is, is 4.9 m lank en is in 1934 aan die Amerikaanse Museum van Natuurlike Geskiedenis geskenk (Lister & Bahn 1994:94). Omdat die ivoor solank met ander minerale en mineraal-oplossings in verbinding was, kan onnatuurlike kleure soms waargeneem word. Die minerale neerlegging in die ivoor van die Alaska karkasse word odontoliet genoem en die ivoor van Siberië se minerale neerlegging toon bruin stippeltjies.

Hierdie soort ivoor word nie deur CITES (the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) beskerm nie aangesien die spesie al reeds uitgewis is. Alaska, Kanada, Groenland en Siberië lewer groot hoeveelhede op en verkoop dit aan ’n entoesiastiese wêreldmark. Die ivoor kom nie gedurende die Brons- en Ystertydperke in die Levant en Mesopotamië voor nie, maar was vermoedelik gedurende daardie tyd elders gebruik (Fig. 2.9-2.11).

Fig. 2.9 ’n Skets van ’n Mammoet.

Fig. 2.10 Oorbelle van mammoetivoor.

Fig. 2.11 Gefossileerde ivoor van ’n Mammoet.

2.3 DIE HERKOMS VAN IVOOR

2.3.1 Egipte en Nubië. In Egipte was hoofsaaklik olifant- en seekoei-ivoor gebruik en is been soms as plaasvervanger gebruik. Walrus-ivoor en wildevarke-ivoor is nie in antieke Egipte gebruik nie, maar verwerkte ivoor kom in Egipte voor vanaf die Voor-Dinastiese en Vroeë Dinastiese Periode. By Hierakonpolis is baie items van seekoei-ivoor en olifant-ivoor gevind (Cottrell 1960:172)(Nicholson & Shaw 2000: 323). Seekoeie is gejag omdat hulle gevaarlik was vir die gemeenskap en hulle landerye verniel het. Olifante het in historiese tye uit Egipte verdwyn waarna hulle die ivoor veral vanaf Nubië verkry en in kleiner hoeveelhede vanaf Asië ingevoer het. Olifant- en seekoeibevolking het in westelike Asië tot in die Laat Brons Era oorleef. Ekologiese faktore was verantwoordelik vir die agteruitgang van die Asiatiese olifante en Egipte het al hoe meer begin staatmaak op die suidelike streke vir ivoor (Nicholson & Shaw 2000: 323). Die streke was heel moontlik die savannas tussen die Nyl- en Atbarariviere. Vanaf die Agtiende Dinastie het die seekoeigetalle begin afneem en die gebruik van olifant-ivoor het toegeneem.

Die Amarnabriewe vertel dat Amenhotep III en sy seun baie gebruik gemaak het van ivoor vanaf Nubië (Fig. 2.12). Olifant-ivoor het gedurende die Nuwe Koninkryk een van Bo-Nubië se belangrikste uitvoerprodukte geword. Teen die Derde Intermediêre Periode is al hoe minder ivoor na Egipte ingevoer en het al hoe minder ivoorkunswerke tot en met die einde van die geskiedenis van antieke Egipte voorgekom (Moorey 1994:116-118).

Fig. 2.12 Die Tel-el-Armarna tablette (E 29832).

2.3.2 Die Ptolemeïese Periode in Egipte. Die Ptolemeïese Dinastie het ivoor en lewendige olifante van die Kus Koninkryk van Meroe en vanaf Indië gekry waar dit net soos hout verwerk is. Ivoor harpoenpunte wat so vroeg as 4,500 v.C. in Egipte gemaak is, is gevind. Ander ivooritems tipies van die Vroeë Egiptiese Dinastiese Periode is bordspeletjestukkies, kosmetiese lepels en dele van meubelstukke soos die bulpootbene van meubels. Groter voorwerpe van soliede olifant-ivoor het ook oorleef soos byvoorbeeld die kopstut van Tutankhamun in die vorm van die god Shu wat deel uitmaak van sy graf se groot vonds (Fig. 2.13-2.14). 'n Skaarse van ivoor word vanaf die Derde Intermediêre Periode gedokumenteerd. Aan die begin van die Ystertydperk neem die ivoorkuns af, maar gedurende die tiende tot agste eeue v.C. neem dit weer toe en beleef dit selfs 'n hoogtepunt (Nicholson & Shaw 2000: 323).

Fig. 2.13 Die ivoorkopstut van Tutankhamun in die vorm van die god Shu.

Fig. 2.14 Ivoorbordspeletjie.

2.3.3 Handelsroetes vanaf die Ooste. Daar was drie hoofroetes wat by die Levant se kuslyn geëindig het, waarvan een roete vanaf Arabië na Palestina gestrek het. Karavane het op verskeie paaie tot by Petra aangekom met wierook en mirre, wat op altare regoor die Mediterreense wêreld gebruik is, terwyl die mirre ook 'n belangrike bestanddeel vir salf was. By Petra was daar 'n vork, waarvan die een pad na Gaza aan die westekant gegaan het en die ander roete noord na Hebron en Jerusalem tot by Caesarea (Ward 1987:173).

Die tweede roete begin by Babilon aan die punt van die Persiese Golf en gaan al die pad met die land langs of deels op die Eufraatrivier en deels oorland, noord tot by Palmyra waar dit wes draai en by die hawe van Seleucia by Antiogië eindig. Die koninkryk van Palmyra het dieselfde rol vir dié roete gespeel as Petra vir die Arabiese roete. Die handelaars het nie net mooi matte en

borduurwerk vanaf Babilon gebring nie, maar ook produkte wat seelangs vanaf Indië tot by die Persiese golf gebring is. Vanaf die bote is die ware op pakkdiere geplaas en is items soos ivoor, peper, verdowingsmiddels en symateriaal verder op die roetes geneem. Die symateriaal het Indië vanaf Sjina bereik (Ward 1987:173).

Die derde roete en langste roete was die sogenaamde “silk route” waarop die symateriaal direk vanaf Sjina self versprei is. Sjinese karavane het syklere, symateriaal en sygare van so ver as Sian na Kashgar gebring vanwaar dit deur Asiate en Indiërs verder vervoer is. Die Indiërs het dit na hulle land geneem en verder seelangs in ’n westelike rigting gestuur. Die Asiate het met hulle ware na Persië gegaan vanwaar dit by die Siriërs uitgekom het en hulle op hulle beurt die ware via Palmyra na die kus van die Levant gebring het (Fig. 2.15).

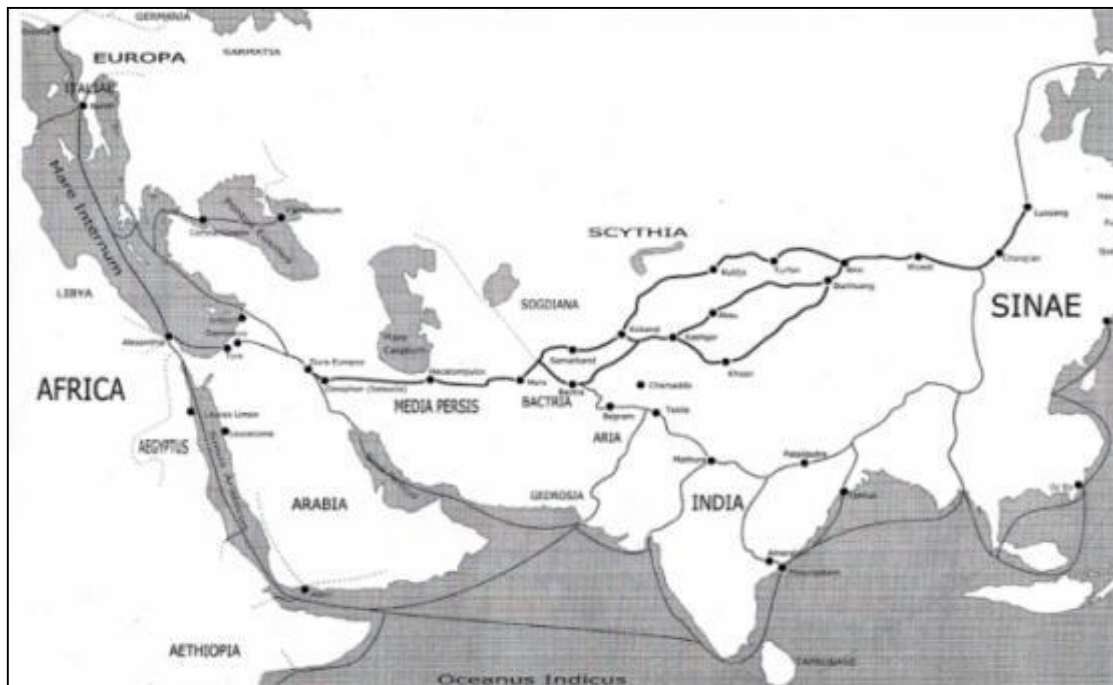

Fig. 2.15 Handelsroetes van die antieke wêreld. Wikipedia/Silkroad.

Sekere produkte was reg om verder verskeep te word na verskeie hawens in die Mediterreense see, maar ander produkte is in rou vorm ontvang. Die Fenisiese stede soos Sidon en Tirus was bekend vir hulle verwerking van rou produkte soos die maak van parfuum en salf van die Arabiese mirre en wierook. Die rou sygare vanaf Sjina is hier geweef en verwerk in kledingstukke (Ward 1987:177). Net so is die Fenisiërs bekend vir hulle verwerking van rou

ivoor. Mooi kunswerke wat voorkom in meubels van die konings en welvarende persone se huise, word hier in hulle “skole” vervaardig. Die kunstenaars was so welbekend dat koning Salomo hulle die opdrag gegee het om sy troon van ivoor te maak (I Kn 10:18)(Ward 1987:177).

2.3.4 Antieke geskrifte help met die interpretasie van die handel in ivoor. ’n Geografiese teks van Pseudo-Skylax wat om en by die vierde eeu v.C. geskryf is, rapporteer die rou ivoor kom van die Atlantiese kus van Afrika waar Fenisiërs Attiese erdewerk, parfuim en “Egyptian stone” vir ivoor en velle van diere verruil (Fitton 1992:217-233). Hermippus, die komiese digter, het in die vyfde eeu v.C. ’n lys gemaak van Mediterreense bronne vir ivoor en skryf: “Libya supplies ivory in plenty for trade.” Libië was seker in hierdie konteks die hele streek van Noord-Afrika, wes van Egipte (Fitton 1992:217-233). Egipte se bron van ivoor was ook bekend soos getoon deur die naam wat die Perse dit gegee het. Hulle het die Nyl “Pirava” genoem, wat blykbaar “The Ivory River” of “The Tusks” beteken (Fitton 1992:217-233). Die Nyl het wel baie seekoeie bevat en dit was heel waarskynlik van hierdie ivoor wat die Perse gepraat het. Philostratus wat in die eerste eeu n.C. gelewe het, beskryf ’n handelspos van die Ethiopiërs waarvandaan ivoor en goud na die noorde hulle pad gevind het. Ethiopië was lank reeds bekend as ’n bron van ivoor. Herodotus het aangeteken dat die Ethiopiërs vir die Persiese koning die volgende as skatpligtigheid gegee het: “two choinikes of unrefined gold, two hundred blocks of ebony, five Ethiopian boys, and twenty great elephant tusks” (Fig. 2.16). Pausanias het die volgende aangeteken: “the Greeks... brought ivory from India and Ethiopia to make statues” tydens sy bespreking van die *chryselephantine* beeld by Olimpia (Fitton 1992:217-233).

Fig. 2.16 Ivoorpaneel wat toon dat olifantstande as geskenke gegee is.

2.3.5 Die prys van ivoor. By Delphi kry ons een van die min pryse vir die koop van ivoor aangeteken. Dit kom voor in die vierde eeu v.C. met die verkoop van olifantstande waar die tande 24.5 dragma per mina behaal. Dit beteken dat hulle 'n kwart van die waarde van die ekwivalente gewig in silwer was. So 'n prys plaas ivoor in die kategorie van waardevolle items in die ekonomie, hoër as voedsel maar laer as metale (Fitton1992:217-233). Dit wil voorkom of die handel uitgevoer is deur spesialiste van verskillende grade van belangrikheid of anders van verskillende grade van rykdom. Daar word na sommige handelaars in geskrifte verwys as “merchants” en in ander gevalle as “great merchants” (Crawford 1973:238).

2.3.6 Oorlogsbuit en skatpligtigheid. Skatpligtigheid van die vasaalstate aan die Assiriese konings sowel as oorlogsbuit vanaf verskillende streke is opgeteken. Meubels was een van die kosbaarste items wat gebuit of verkry kon word. Assurnasirpal II (883-859 v.C.) maak aanspraak daarop dat hy tafels, stoele en banke van alle soorte weggedra het vanaf al die streke aan die westelike kant van sy koninkryk, maar veral vanaf Karkemis. Die meubels was gemaak van waardevolle hout en ivoor, ingelê en ook oorgetrek met ivoor, goud en silwer (Simpson 1995:1657).

Sargon II (721-705 v.C.) het met sy agste veldtog al die voorraad uit die Urartiese tempel van Khaldi by Musasir geneem. Van die items was 'n ivoorbed, ivoortafels, *taskarinnu*-houttafels met inlegwerk van silwer en goud en selfs die silwer bed van die god wat met edelstene versier was (Simpson 1995:1657). Hierdie is net twee voorbeelde van die verspreiding van ivooritems en dit is een van die redes hoekom dit so 'n moeilike taak is om die oorsprong van 'n stuk te bepaal. Die baie vasaalprovinsies wat skatpligtig was, bemoeilik ook die bepaling van skool, styl en oorsprong (Fig. 2.17).

Fig. 2.17 Antieke ivoorbed van Salamis in Siprus wat as voorbeeld dien van ivoormeubels.

2.3.7 Geskenke. Byna vierhonderd dokumente is gevind by Tell al-Amarna in Egipte waarin dit duidelik toon hoe die farao's van Egipte in noue kontak was met die konings van die omliggende Nabye-Ooste. Daar word gereeld in die tekste verwys na geskenke, veral in die vorm van meubels. Een geskenk bestaan uit 'n versameling van meubels wat die farao aan die Kassiete se koning Kadashman-Enlil vir sy Babiloniese paleis gee. In die versameling was 'n bed van ebbehout oorgetrek met ivoor en goud, drie beddens van ebbehout oorgetrek met goud, tien stoele oorgetrek met goud en meer as tien voetstoeltjies van ebbehout en ivoor sowel as nog ander stukke (Simpson 1995:1656). Meubels het ook vanaf die Levant en Mesopotamië by Egipte uitgekom. Die Amarnabriewe beskryf ook dat koning Tushratta van Mittani meubels en sommer sy dogter ook as 'n trougeskenk aan 'n Egiptiese farao gestuur het.

2.4 GEVOLGTREKKING

Die eienskap van ivoor varieer effens by verskillende spesies en daarom word verskillende bronne van ivoor geïdentifiseer en beskryf. Olifant-ivoor en seekoei-ivoor is egter die belangrikste bronne, alhoewel wildevarke-ivoor vir kleiner items gebruik was. Die hoof-element is anorganiese substansies soos fosfaat en kalsium-fluoried. Ivoor is een van die hardste organiese materiale wat bestaan en het swak elastisiteit wat veroorsaak dat dit baie onbuigsaam en onveranderlik is. Olifantstane voorsien soliede stukke ivoor, waar ander tipes soos die walrus se tande hol is. Seekoeie se tande is kleiner en harder om mee te werk, wat die uitsniewerk bemoeilik, maar die ivoor is die witste ivoor en vlek en kraak nie so maklik soos die ander ivoorsoorte nie.

Ivoor bly goed bewaar oor die eeue as gevolg van die harde anorganiese materiaal en dit help diegene wat ikonografie bestudeer. Die Egiptiese invloed wat waargeneem word in die ivoorkunswerke by die ander Nabye-Oosterse lande vanaf die Laat Brons Era is 'n teken van die kosmopolitaanse invloede en 'n bewys dat meubels oor en weer gestuur is (Simpson 1995:1657). Oorlogsbuit en skatpligtigheid is nog twee voorbeelde van die verspreiding van ivooritems en dit is een van die redes hoekom dit so 'n moeilike taak is om die oorsprong van 'n stuk te bepaal. As gevolg van skaarsheid het ivoor 'n hoë valutawaarde gehad en dus was dit 'n statussimbool en 'n populêre medium vir geskenke en huldeblyke tussen heersers. Die Fenisiërs was bekend vir hulle verwerking van rou ivoor. Die konings en welvarende persone se mooi meubels word hoofsaaklik deur hulle vervaardig.

HOOFSTUK DRIE

3. BELANGRIKE IVOORVONDSTE

3.1 INLEIDING

Voordat die ikonografie van ivoor in die Ystertydperk bespreek word, is dit nodig om vas te stel waar die meeste ivoorstukke gevind is. Dit is ook van belang om daarop te let dat die vondste ooreenstem met die hoof handelsroetes en hoof handelsentra (Fig. 3.1). Die vonds van Nimrud impliseer dat ivoor hoofsaaklik vir inlegwerk op meubels en muurpaneel gebruik is (Mallowan 1966:495). Die Megiddo ivoorvonds toon Fenisiese ontwerpe en werkmanskap wat die kulturele invloed vanaf die noorde weerspieël (Cottrell 1960:248). Die ivoorbeelde op die koninklike meubels sal die Israelitiese konings van Samaria se ideologieë openbaar en so bydra tot die rekonstruksie van antieke Israel se kulturele geskiedenis (Suter 2005:Geen).

3.2 DIE NIMRUDVONDS

Duisende ivoorartikels is gevind in die Assiriese stad Kalhu/Nimrud en meer spesifiek in die Noordwestelike Paleis, die Gebrande Paleis en in Fort Salmaneser. Die arsenaal was aan die suidoostelike kant van die vesting. Austen Henry Layard het in 1845 in die noordwestelike paleis op sy tweede dag van uitgrawings op die belangrike ivoorvonds afgekom. Die groep word aldus die “Layard series” genoem en bestaan uit baie gebreekte meubelstukke met Egiptiese invloede wat heel moontlik in Fenisiese werkwinkels gemaak is. Op die agterkant van sekere stukke kom letters van die hegtingsproses in ’n Wes Semitiese alfabet voor. Die vonds sluit paneel in met dieremotiewe, sfinkse, griffioene in blombeddings, “dame in die venster” en persone wat sit (Simpson 1995:1659). In 1855 het W. K. Loftus ’n groot versameling gekerfde ivooritems in die Gebrande paleis in die suidoostelike deel van die vesting gevind. Die versameling staan nou bekend as die “Loftusgroep” en is geïdentifiseer as in die Siriese styl. Die stukke het swart gekleur in die verbranding wat in 614-612 v.C. plaasgevind het, toe die stad vernietig is.

Nuwe opgrawings in Nimrud is hervat in 1949 deur die Britse Skool van Argeologie in Irak. Nog baie bykomende ivoorstukke en veral gefragmenteerde meubelstukke is in ’n put in die Noordwestelike paleis gevind. Die interpretasie is dat die stukke in die put gegooi is met die aanval op die stad (Barnett 1954:37). In die put is twee vergulde en ingelegde paneel gevind met

'n leeu wat 'n Nubiese man aan die keel byt, asook die “Mona Lisa” van Nimrud, die “Ugly Sister” en nog baie meer fyngekerfde stukke (Fig. 3.1-3.2)(Simpson 1995:1659). Volgens Mallowan (1966:495) impliseer die vonds dat ivoor hoofsaaklik vir inlegwerk op meubels en muurpaneel gebruik is.

Fig. 3.1 Mona Lisa van die Nimrudvonds. 8ste eeu v. C.

Fig. 3.2 'n Ivoorvonds van Nimrud. 'n Leeu wat 'n Nubiese man aan die keel byt.

3.3 DIE MEGIDDOVONDS

In April 1937 het argeoloë van die Chicago-ekspedisie die paleis van die Kanaänitiese prins ontdek en dit het een van Megiddo in Wes Palestina se rykste vondste opgelewer. Die ivoor dateer van die Laat Bronstydperk en die vonds is op die vloer van die paleis se kelder gevind (Loud 1939:Geen). Daar is verskeie skatte gevind insluitend alabaster, goue juwele en meer as 300 ivoorstukke (Herrmann & Millard 2003:394). Megiddo was in die hande van die ryk Kanaänitiese prins wat sy skatte geniet het en dalk selfs met ivoor handel gedryf het. Barnett (1975:25) is van opinie dat ivoor 'n vorm van rykdom was en deel gevorm het van die koninklike skatkis (Fig. 3.3-3.4). Die prins het soveel ivoor vergader dat dit na 'n stokperdjie gelyk het en so het die versamel van ivoor begin met “ivory rooms” (Loud 1939:Geen).

Die ivoorstukke is pragtige kunswerke wat verskillende style verteenwoordig met insnywerk, oopwerk en kerfwerk in lae- en hoë relief. Hulle verteenwoordig die kulture van verskeie volke van die Ou Nabye-Ooste soos Egipte, Kanaän, Miceense Grieke, Noord-Sirië en die Hetiete van Anatolië (Barnett 1982:25-28).

Fig. 3.3 'n Kam van die Megiddo ivoorvonds.

Fig. 3.4 'n Voetstuk van die Megiddo ivoorvonds.

In die panele met insneewerk van Megiddo word 'n duidelike Meceense invloed bespeur. Die Kanaänitiese en Griekse vermenging is heel waarskynlik deur die middelman Siprus teweeg gebring, maar is deur die Kanaänitiese kunstenaars vervaardig (Kantor 1956:170-171).

3.4 DIE SAMARIAVONDS

Samaria was die hoofstad van Israel gedurende die negende eeu v.C. terwyl Omri regeer het, maar is in 722-720 v.C. deur die Assiriërs vernietig. 12,000 stukke ivoor is tussen 1908 en 1935 opgegrawe. Hulle kom van die Ystertydperk se paleis en kan gedateer word as tussen die 9de tot 8ste eeu v.C. Die vondste word vandag in verskeie institusies in Jerusalem, Londen en Cambridge geberg (Fig. 3.5-3.8). Ten spyte van die gefragmenteerde toestand van die stukke is dit van kardinale belang vir die kulturele geskiedenis van Israel, asook vir die problematiese klassifikasie van Eerste millennium v.C. ivoor.

Die vonds van Samaria is die tweede grootste versameling wat gevind is naas dié van Nimrud en die enigste substansiële vonds in die Levant. Dit wil voorkom of Samaria 'n ivoorwerkswinkel gehad het en 'n paar van die stukke het Hebreeuse letters en woorde op. Die beelde op die koninklike meubels sal die Israelitiese konings se ideologieë openbaar en so bydra tot die rekonstruksie van antieke Israel se kulturele geskiedenis (Suter 2005:Geen).

Ivoorpanele met figure en blommotiewe is hier gevind en het deel uitgemaak van meubels. Die panele was egter in verskillende style en het redelik ooreengekom met die panele van Nimrud. Net soos die panele van Nimrud is daar agterop die Samariapanele in 'n Wes Semitiese skrif geskryf. Die verskeidenheid van style in hierdie versameling toon dat sekere meubelstukke ingevoer en ander plaaslik vervaardig is. Omri se seun Agab was met Isebel, 'n Fenisiese prinses getroud en dit is dalk die rede waarom daar Fenisiese ivoormeubelstukke voorkom (Simpson 1995:1661).

Fig. 3.5-3.8 'n Verskeidenheid voorbeelde van die Samariavonds.

3.5 DIE HASANLUVONDS

Die Metropolitaanse Museum van Kuns en die Universiteit van Pennsylvania het tussen 1959 en 1974 grootskaalse opgrawings by Hasanlu geborg. Hasanlu is in moderne Wes-Azerbaidjan provinsie geleë in noordwestelike Iran. Robert H. Dyson Jr. het die opgrawings gelei (Collins 2006:19). Die Periode IVB wat opgegrawe is, het goed bewaarde artefakte opgelewer. Die fase het die tydperk tussen die negende en vroeë agste eeu v.C. verteenwoordig en is deur 'n brand verwoes.

Ivoor verander van kleur in 'n brand, maar behou die oorspronklike vorm en dit is een van die redes hoekom ivoor 'n groot rol speel in die bewaring van kunswerke (Fig. 3.9). Byna 400 ivoorartikels het hulle pad gevind na die Ou Nabye-Oosterse afdeling van die Metropolitaanse Museum. Die ivoorstukke kom voor in verskillende style en verskillende tegnieke. Party stukke is ingevoer vanaf Noord-Sirië en Assirië wat die wye verbindings toon wat Hasanlu met ander areas gehad het (Collins 2006:19).

Fig. 3.9 Verbrande ivoor wat by Hasanlu gevind is.

3.6 DIE TIL BARSIBVONDS

Verskeie stukke verwerkte sowel as onverwerkte ivoor is tydens die Universiteit van Melbourne se opgrawings by Tell Ahmar of antieke Til Barsib in Sirië gevind. Die 1993 en 1994 seisoene was veral produktief en van die stukke wat toe gevind is, is van uitstekende kwaliteit. Die meeste stukke word gedateer as tweede helfte van die 7de eeu v.C. as gevolg van die bewyse van spykerskrif kleitablette wat in dieselfde strata gevind is (Bunnens 1997:435). Al die stukke behoort aan die Siriese tradisie met geen uitsondering van Fenisiese of Assiriese style nie. Dit is egter opvallend dat binne die Siriese tradisie daar geweldig baie variëteit in styl voorkom. Al die style wat hier verteenwoordig is, kom egter ook by Nimrud se versamelings voor en daarom lewer Til Barsib ongelukkig nie 'n eiesoortige styl nie (Fig. 3.10-3.12)(Bunnens 1997:435).

Fig. 3.10 Voorbeelde van Til Barsib se ivoorvonds.

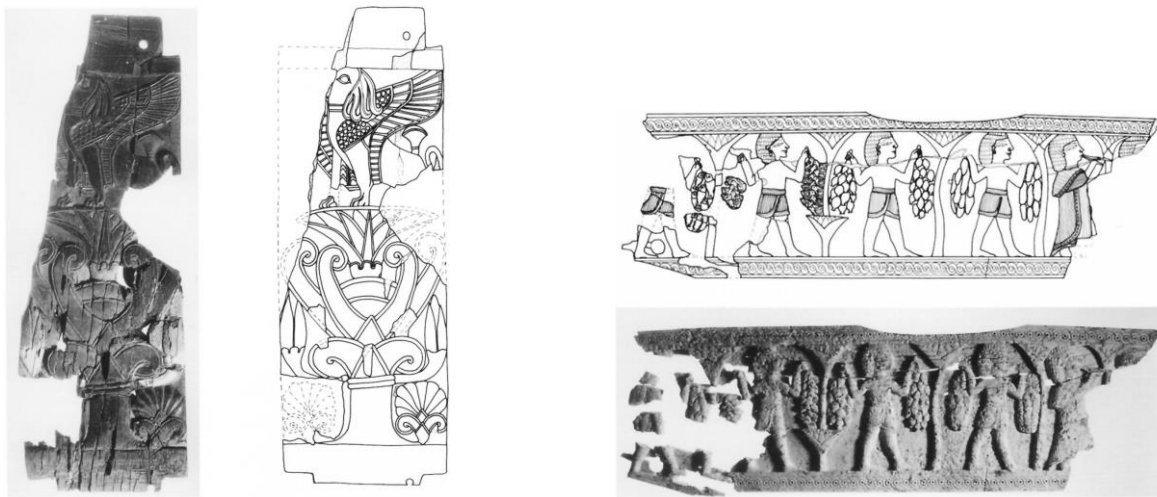

Fig. 3.11 Gestileerde boom met griffioen asook die potloodskets.

Fig. 3.12 Prosesie met musikante en persone wat voedsel dra asook die potloodskets.

3. 7 GEVOLGTREKKING

Dit is van belang om daarop te let dat die meeste vondste ooreenstem met die drie hoof handelsroetes en hoof handelsentra. Duisende ivoorartikels is gevind in die Assiriese stad Nimrud. Layard het in 1845 op die belangrike ivoorvonds afgekom en in 1855 het Loftus 'n groot versameling gekerfde ivooritems gevind. Dit blyk dat ivoorkunswerke veral vir meubels as inlegwerk gebruik was. Nuwe opgrawings in Nimrud is hervat in 1949 deur die Britse Skool van Argeologie in Irak. Nog baie bykomende ivoorstukke en veral gefragmenteerde meubelstukke is in 'n put in die Noordwestelike paleis gevind.

In April 1937 het argeoloë van die Chicago-ekspedisie die paleis van die Kanaänitiese prins ontdek en dit het een van Megiddo in Wes-Palestina se rykste vondste opgelewer. Hier is pragtige ivoorstukke wat verskillende style verteenwoordig met insnywerk, oopwerk en kerfwerk in lae- en hoë relief gevind. Hulle verteenwoordig die kulture van verskeie volke van die Ou Nabye-Ooste soos Egipte, Kanaän, Miceense Grieke, Noord-Sirië en die Hetiete van Anatolië.

Die vonds van Samaria is die tweede grootste versameling wat gevind is naas die van Nimrud en die enigste substansiële vonds in die Levant. Ten spyte van die gefragmenteerde toestand van die stukke is dit van kardinale belang vir die kulturele geskiedenis van Israel, asook vir die problematiese klassifikasie van Eerste millennium v.C. ivoor. Die beelde op die koninklike meubels sal die Israelitiese konings se ideologieë openbaar en so bydra tot die rekonstruksie van antieke Israel se kulturele geskiedenis (Suter 2005:Geen).

Die vonds van Hasanlu het 'n brand deurstaan en 400 stukke is gevind. Ivoor verander van kleur in 'n brand maar behou die oorspronklike vorm en dit is een van die redes hoekom ivoor 'n groot rol speel in die bewaring van kunswerke en die “lees” van ikonografie.

Verskeie stukke verwerkte sowel as onverwerkte ivoor is by Til Barsib gevind. Al die stukke behoort aan die Siriese tradisie met geen uitsondering van Fenisiese of Assiriese style nie. Dit is egter opvallend dat binne die Siriese tradisie daar geweldig baie variëteit in styl voorkom.

Die verskillende vondste wat by die vernaamste sentra ontdek is, toon ook dat daar verskillende style voorkom en aangesien daar gereeld in die ivoorkuns se literatuur na styl en tradisie verwys word, is dit nodig om meer van die groeperings te wete te kom.

HOOFSTUK VIER

4. VERSKILLENDEN TRADISIES / STYLE GEDURENDE DIE YSTERTYDPERK

4.1 INLEIDING

Winter (1981:1) som die situasie goed op wanneer sy die volgende stelling maak: “There seems to have been a common pool of motives and themes in the ninth-eighth centuries B.C. shared by most of the Levantine cultures, who similarly shared many cultural and religious traditions.” Sekere temas soos sfinkse en griffioene kom voor in al die verskillende style. Daar is ook die herhalende tema van ’n geveg met diere, vrouens in vensters, lotusplante, rosette, bokke wat teen ’n boom opstaan en die gewilde Boom van Lewe.

Die vraag ontstaan nou of die ivooritems betekenisvol in verskillende style geïdentifiseer kan word. Dit is nie ’n eenvoudige taak om die ivooritems in verskillende style te klassifiseer nie en dit benodig nog baie werk aangesien daar nog vele ivoorstukke is wat nie opgeteken is nie. Die verweer van die stukke nadat dit vir amper drieduisend jaar begrawe was, vergemaklik ook nie altyd die presiese uitken van ’n styl nie.

Die eerste millennium was ’n tyd toe die meeste van die state van die Levant hulle eie visuele taal met eiesoortige streekwoordeskat ontwikkel het en as tussengangers opgetree het. Sentrale ikonografie is deur hulle oorgedra van een sentrale area na die volgende sentrale area (Uehlinger 2000: xviii).

Daar bestaan vier hoof streektradisies, naamlik die Assiriese-, Noord-Siriese-, Intermediêre- en die Fenisiese tradisie. Elke tradisie het onderafdelings of stylgroepe. Die Assiriese tradisie is die maklikste herkenbaar as gevolg van die eenvormigheid. Die situasie aan die Westekant is meer kompleks omdat die area multi-gesentreerd was, maar ook omdat die politieke situasie baie vloeibaar was (Suter & Uehlinger 2005:11).

Alhoewel dit mag waar wees dat die Assiriese tradisie die herkenbaarste tradisie is, was dit die Fenisiese ambagsmanne wat die beste kunstenaars was. Kunstenaars van Tiere het die bekende troon van Salomo (omtrek 974-937 v.C.) van ivoor en goud gemaak (I Kn 10:18). ’n Bed met Aramese inskripsie het aan koning Hazael van Damaskus behoort en dele van die ivoor is in 1918

in Arslan-Tash ontdek. Dit was hierdie mooi ivoorbeddens wat die profeet Amos (6:4) teen waarsku, maar erkenning moet gegee word aan die prag daarvan (Dimand 1936:222).

4.2 DIE ASSIRIESE STYL

Die Assiriese styl is die maklikste herkenbare styl, dalk omdat die Assiriërs die prominente mag was gedurende die negende-sewende eeu v.C. In makro- en mikro kunsvorme van verskillende media kom 'n eenvormige styl na vore. Dit is gebruik as 'n *Machtkunst* en het 'n sterk propagandistiese boodskap gehad (Fig. 4.1)(Suter & Uehlinger 2005:11). Baie narratiewe tonele en friese met diere is tipies van 'n Assiriese styl.

Fig. 4.1 'n Tipiese Assiriese styl in die ivoorkuns wat by Ziwiyeh ontdek is. Die panele toon 'n bulgeveg en 'n leeugeveg.

Dit word egter bevraagteken of die Assiriese repertoire so beperk kon wees en by nadere ondersoek word geometriese- en blommotiewe gevind (Fig. 4.2).

Fig. 4.2 Die Assiriese styl met 'n geometriese patroon.

4.3 DIE NOORD - SIRIESE STYL

Die diere “contest scenes” is tipies van die Noord-Siriese styl. Een van die herkenbaarste tegniese aspekte van die styl is dat die oë van die diere gaatjies vertoon wat in die ivoor ingeboor is. Daar is ’n afsonderlike “Drilled eye group” wat ’n onderafdeling van die Noord-Siriese styl uitmaak. Nog ’n Noord-Siriese onderafdeling word die “Round-cheeked and Ringletted group” genoem (Fig. 4.3-4.4)(Herrmann 1992:29).

Fig. 4.3 Die “Round-cheeked and Ringletted” groep van die Noord-Wes Siriese Tradisie.

Fig. 4.4 Die “Drilled eye” groep.

Die Noord-Siriese tradisie word gekenmerk deur ’n sterk individuele en kragtige styl sonder beïnvloeding vanaf Egipte (Fig. 4.5-4.6). Die term Noord-Siries is nie ’n bevredigende benaming nie en so het daar ook ’n Noord-Oostelike en ’n Noord-Westelike benaming vir nuwe geïdentifiseerde groepe ontstaan (Suter & Uelinger 2005:12).

Fig. 4.5 Noord-Sirië toon ’n sterk individuele styl. Dame met ’n kroon.

Fig. 4.6 Noord-Siriese styl met bietjie goue foelie op die kraag. 9de – 8ste eeu v.C.

4.4 DIE FENISIESE STYL

4.4.1 Die Ornaatgroep (Ornate group). Die Ornaatgroep is maklik om uit te ken. Die figure is goed geplaas en het goeie proporsies. Die panele het dubbelrame wat met tappe vasgehou word en die tegniek is oopwerk (openwork). Die meeste is versier met *cloisonné* maar gemodelleerde items bestaan ook. Die inlegwerk is of 'n monochroom blou of polichroom en die polichroom het soms 'n agtergrond van blomme. “Pegged wigs” word op oopwerk en beeldjies gebruik en is baie tipies van die Ornaatgroep (Fig. 4.7-4.8)(Herrmann 1992:35).

Daar is geweldig baie herhaling van die relatief beperkte repertoire van ontwerpe. Die jong manlike liggaam is die hooftema in beelde en panele. Die persoon dra die Egiptiese dubbelkroon, 'n valk-kopstuk of net 'n gewone pruik. Die persoon het soms vlerke en 'n voël kan tussen sy vlerke sit. Oorgens is die motief van die manlike liggaam die held wat die griffioen verslaan. Nog 'n paar motiewe van die Ornaatgroep is sfinkse, griffioene, gestileerde bome en die koei en kalf motief (Fig. 4.9)(Herrmann 1992:36).

Fig. 4.7 Knielende Farao. Die Ornaatgroep van die Fenisiese Tradisie toon die *cloisonné* gaatjies en oopwerk.

Fig. 4.8 Die pruik toon die “Peg” styl.

Fig. 4.9 Die Koei en Kalf motief van die ornaatgroep.

4.4.2 Die Fenisiese nabootsing van Egiptiese motiewe (Egyptianizing). Kennis oor Fenisiese ivoor is hoofsaaklik te danke aan die deeglike studie wat rondom die Nimrud ivoorstukke gedoen is. Die Fenisiese ikonografie, kunsstyl en kunstenaarsvaardigheid word in die publikasie en analise van die omvangryke en unieke groeps materiaal gedokumenteer (Suter & Uehlinger 2005:265). Wanneer die Fenisiese styl met die Noord-Siriese styl vergelyk word, toon die

Fenisiëse kuns 'n groter “leen” van Egiptiese ikonografie (Dimand 1937:89). Simmetrie en lenige proporsies van figure word vertoon in enkelpanele en daar is 'n hoë vlak van tegniese bekwaamheid en fyn detail (Suter & Uehlinger 2005:265).

Die gebrek aan 'n Fenisiëse stylrekord dra daartoe by dat dit so besonders is. Dit is by uitstek die koninklike ikonografie van die Nuwe Koninkryk van Egipte wat deur die Fenisiëse ivoorkunstenaars verewig word. Ten spyte van die wye reeks religieuse temas as voorbeelde en die uitstekende kunstenaars, kom daar gedurig misverstande en swak interpretasies van die Egiptiese motiewe voor. Wanneer hiërogliewe nageboots word, word dit bloot as versiering gebruik en by tye is dit onleesbaar of onherkenbaar. Die Egiptiese beïnvloeding op die Fenisiëse styl word gedurende die vroeë sewende en agtste eeu v.C. geproduseer. (Fig. 4.10-4.11)(Suter & Uehlinger 2005:266). Wanneer 'n pruik in die Egiptiese styl voorgestel word, is dit gewoonlik 'n soliede stuk inlegwerk wat gebruik word in teenstelling met die “pegged wigs” van die ornaatgroep, wat verskillende klein inlegwerkies gehad het (Herrmann 1992:36).

Fig. 4.10 Egiptiese beïnvloeding is duidelik sigbaar in die 8ste eeu v.C. Fenisiëse styl. Nimrud.

Fig. 4.11 Egiptiese beïnvloeding is duidelik sigbaar. Fenisiëse styl. Nimrud.

Die Egiptiese invloed op die kuns van die Levant was nie konstant nie, maar het gefluktueer afhangende van die Egiptiese politieke- en handelsbetrekkinge in die streek. Die tye wat die beïnvloeding op die kuns sy hoogtepunte bereik het, was die 14de, 8ste en laat 6de-5de eeue v.C. (Markoe 1990:18; 23).

4.4.3 Die Fenisiëse NE 2 groep (NE 2 Group). NE 2 is die vertrek in die Salmaneser Fort waarin die groep gevind is. Dit bestaan uit 'n stel van ses pragtige gekerfde figure wat “in the round” gekerf is. Hulle het elkeen voor 'n nis aan die suidelike muur van die vertrek gelê en so is

hulle oorspronklike ligging bekend. Die mans lei elkeen 'n dier en dra ook een oor die skouer (Fig.4.12-13)(Herrmann 1992:37).

Fig. 4.12 'n Voorbeeld van die NE 2 groep. Beeldjie van voor.

Fig. 4.13 Die beeldjie van agter.

4.5 DIE INTERMEDIÊRE TRADISIE

Die Intermediêre tradisie toon invloede vanaf die Noord-Siriese sowel as die Fenisiese tradisie. Die ontwerp van 'n tipiese Intermediêre paneel vul die oppervlak in 'n Noord-Siriese styl, maar met 'n groter reeks van Egiptiese motiewe as by 'n ware Noord- Siriese styl (Herrmann 1992:30). Onder die Intermediêre tradisie sorteer onderafdelings, oftewel skole. Daar bestaan twee hoof skole naamlik Pruik en Vlerk asook Kroon en Skubbe. Dan bestaan daar nog twee kleiner groepe genaamd Kraag en Kroon asook Die Fyn verwerkte groep (Herrmann 1992:30).

4.5.1 Die Pruik en Vlerkgroep (Wig and Wing). Die groep is in Khorsabad in die Nabu tempel gevind. Die Nabu tempeltemas is hoofsaaklik sfinkse met frontale koppe en die dame by die venster. Albei hierdie temas het hulle parallelle gelyke in Nimrud gevind. Die sfinkse het 'n pruik op in plaas van die algemene kopdoek en die pruik is weggebund met 'n enkel- of dubbelband. Hierdie wegbind met 'n band is tipies van die groep. Die Khorsabad- en Nimrudsfinke deel die stokkerige lywe, vlerke met 'n boog, modellering van die voorpote en die styf gekrulde stert. (Herrmann 1992:31). Die “dames in die vensters” is deur Layard in die Noord-Westelike paleis gevind. Daar is geweldige ooreenkomste met die “dames” van Khorsabad (Fig. 4.14- 4.16).

Fig. 4.14-4.16 Voorbeelde van “Dame in die venster” ikonografie. Die eerste twee ivoor is by Nimrud gevind. Die derde een is by Khorsabad gevind.

Ivooritems van die aantreklike en goed vervaardigde groep is goed verteenwoordig in die Fort in Nimrud en is in die woonhuis *Rab ekalli* se suite, in twee stoorkamers en heel moontlik in die Noord-Westelike paleis gevind. Die woorde “heel moontlik” word gebruik omdat die versameling nog nie klaar bestudeer is nie. Die assosiasie wat die ivoor in Nimrud met dié van Khorsabad het, spesifiek met die Nabu tempel, suggereer dat dit onder Sargon se heerskappy val en impliseer ’n datum van die agste eeu v.C. (Herrmann 1992:32).

4.5.2 Kroon en Skubbegroep (Crown and Scale). Die spesifieke groep kom by Fort Salmaneser voor, maar die groep is baie klein en kom nie elders voor nie. Twee groepe bestaan wat hoofsaaklik skubberige vlerke van sfinkse, helde en griffioenpaneel insluit. Die paneel met sfinkse is maklik identifiseerbaar, want ongewone semi-ronde skubbe kom by die basis van die vlerke voor. Die dubbelkroon wat Bo- en Onder Egipte voorstel, is in die groep gedegenerereer tot iets wat soos ’n broodrol op ’n skottel lyk. Die naam Skubbe en Kroon spreek dus boekdele (Herrmann 1992:32). Behalwe die vlerkskubbe en die koddige kroon is daar nog ’n paar kenmerke wat help om die groep te onderskei. Die figure is relatief stokkerig en sonder spierkrag. In plaas van spiere word die klem gelê op die dekoratiewe dele soos die kroon, kraag en voorskoot (Fig. 4.17).

Fig. 4.17 'n Meubelstukpaneel in die Kroon en Skubbegroep van die Intermediêre Tradisie.

Vlerke is soms geskub of soms nie. Gemodelleerde panele sowel as panele met kleurvolle inlegwerk word gevind. Die inlegwerk is in voorbereide *cloisonné* geplaas. Nog 'n baie tipiese kenmerk van die groep is dat die koppe van die sfinkse los van die res van die liggaam gemaak is en met tappe vasgemaak is. Dit is in teenstelling met sfinkse wat in geheel van een stuk ivoor gekerf word, soos by die Pruik en Vlerkgroep (Herrmann 1992:33).

4.5.3 Kraag en Kroongroep (Collar and Crown). Hierdie groep is nog kleiner en word slegs deur sewe stukke verteenwoordig. Een van die kenmerke van die groep is dat die sfinkse langer is. Hulle het ook nie tipiese krone nie en daar kom 'n ongewone gekrulde kraag voor. Die groep is ook bekend vir die groot ronde gekerfde oë en die geboë wenkbroue (Fig. 4.18)(Herrmann 1992:34).

Fig. 4.18 Kraag- en Kroongroep van die Intermediêre Tradisie.

4.5.4 Vlam en Blaargroep (Flame and Frond). Tell Halaf of Bît Bahiani was maar 'n klein Aramese koninkryk wat 'n duidelike eie styl toon. Hierdie styl is die staat se kunsvorm of visuele taal. Indien hierdie hipotese korrek is en aanvaar word, beteken dit dat die ligging van een

skool van ivoorwerk beskikbaar is, asook die tydspan waartydens die ivoorwerk geproduseer is (Herrmann 1992:42).

Die hooffeienskappe van die styl is die spiere wat op die diere voorkom, wat soos vlamme lyk. 'n Tweede kenmerk is dat die oopwerkpanele se agterkante ook bewerk is, terwyl die ander style se agterkante almal onbewerk en plat is. Die skool het ook op 'n unieke manier te werk gegaan met *cloisons*. Die groter inlegstukke is in plek gehou met gom, maar ook met gaatjies wat in die bodem van die *cloisonné* geboor is. Die inlegstuk het pennetjies (pegs) wat in die gaatjies pas. Die blare of plantegroei van die groep is nog 'n belangrike kenmerk van die styl. Die gestileerde boom bestaan uit 'n enkele boomstam met gewoonlik net 'n enkele stel opgerolde (volute) blare op die punt.

Bît Bahiani is definitief oorgeneem deur die Assiriese Ryk teen die einde van die negende eeu v.C., heel waarskynlik met die uitbreiding van Salmaneser III se koninkryk. Hieruit word 'n nuttige datum vir die beëindiging van 'n produksieskool gevind.

4.6 PRODUKSIESKOLE EN VERWERKINGSENTRA

Met die uitsondering van die Vlam en Blaar (Flame and Frond) skool by Tell Halaf is dit nog nie moontlik om vas te stel waar die verskillende skole voorgekom het nie. Volgens Collon (1977:221) kom 'n ivoorskool voor by Urartu. Die Assiriese konings het blykbaar volgens geskifte ook hulle olifantvelle en ivoor vanaf Urartu verkry.

Liebowitz (1987:19) is van opinie dat daar onafhanklike ivoorwerkswinkels in Palestina bestaan het en wat verkeerdelik aangesien word as Siriese ivoorkunswerke, komende van Siriese produksieskole. Die uitbreiding en herskepping van die Assiriese ryk het meegebring dat nog vele sulke sentra vir ivoorbewerking, elk met sy eiesoortige kuns, tot niet gegaan het. Dis veral onder Tiglath Pileser III en Sargon II wat dit plaasgevind het. Die streke op die periferie van die Assiriese Ryk sou as gevolg van die langdurige oorloë en duur skatpligtigheid wat gereeld betaal moes word, ook finansiële uitgeput wees en dit alles sou bydra tot die einde van die ivoorbedryf (Herrmann 1992:42). Alles in ag geneem, wil dit voorkom of die ivoorbedryf in die Levant teen die einde van die agste eeu v.C. tot 'n redelike stilstand gekom het. Indien nog skole se liggings gevind word, sal dit ook die probleem van datering vergemaklik (Herrmann 1992:42).

4.7 GEVOLGTREKKING

Daar bestaan vier hoof streektradisies, naamlik die Assiriese-, Noord-Siriese-, Intermediêre- en die Fenisiese tradisie en elke tradisie het ook onderafdelings of stylgroepe. Sekere temas soos sfinkse en griffioene kom voor in al die verskillende style. Daar is ook die herhalende tema van 'n geveg met diere, vrouens in vensters, lotusplante, rosette, bokke wat teen 'n boom opstaan en die gewilde Boom van Lewe.

Die Assiriese styl is die maklikste herkenbare styl aangesien die Assiriërs die prominente mag was gedurende die negende-sewende eeu v.C. In makro- en mikro kunsvorme van verskillende media kom 'n eenvormige styl na vore. Dit is gebruik as 'n *Machtkunst* en het 'n sterk propagandistiese boodskap gehad (Suter & Uehlinger 2005:11). Die Noord-Siriese tradisie word gekenmerk deur 'n sterk individuele en kragtige styl sonder beïnvloeding vanaf Egipte. Die diere “contest scenes” is tipies van die Noord-Siriese styl. Een van die herkenbaarste tegniese aspekte van die styl is dat die oë van die diere gaatjies vertoon, wat in die ivoor ingeboor is. Kennis oor die Fenisiese tradisie is hoofsaaklik te danke aan die deeglike studie wat rondom die Nimrud ivoorstukke gedoen is. Wanneer die Fenisiese styl met die Noord-Siriese styl vergelyk word, toon die Fenisiese kuns 'n groter “leen” van Egiptiese ikonografie (Dimand 1937:89). Die Intermediêre tradisie toon invloede vanaf die Noord-Siriese sowel as die Fenisiese tradisie. Die ontwerp van 'n tipiese Intermediêre paneel vul die oppervlak in 'n Noord-Siriese styl, maar met 'n groter reeks van Egiptiese motiewe as by 'n ware Noord-Siriese styl (Hermann 1992:30).

Daar is redelik volledige studies betreffende style en tradisies gedoen, alhoewel daar nog baie ongedokumenteerde ivoorstukke wag om geklassifiseer te word. Daar is egter tot op hede min of geen poging aangewend om die ikonografie van die ivoorbeeldmateriaal te bestudeer nie en dit suggereer 'n leemte op die gebied.

Tydens die studie van die verskillende style word opgemerk dat daar ook verskillende tegnieke gebruik was om die ivoor te bewerk. Die vrae ontstaan hoe die ivoor bewerk was, watter gereedskap gebruik was en watter tegnieke aangewend was.

HOOFSTUK VYF

5. IVOORKUNS TEGNIEKE

5.1 INLEIDING

Ivoor is geweldig hard en daarom is dit moeilik om te sny soos in die verwerking van baie harde hout. Die skerpste en hardste gereedskap word gebruik, maar die materiaal leen hom goed tot 'n saag, feil en beitel sowel as die boogboor en dun sae. Metaal- en klippunte is in die boogboor gebruik. Groot plate van veneer word verkry deur die wisselwerkende saag te gebruik en in 'n spiraal rondom die tand te saag. Hulle het sand as poleermiddel gebruik en 'n skerp metaal voorwerp om mee te graveer. By Beersheba in Israel is 'n "tool-kit" ontdek met die koper els nog in die beenhandvatsel. 'n Kompas is gebruik om patrone mee af te trek (Moorey 1994:126).

5.2 TEGNIEKE

In die olifant se tand is 'n tandmurgholte (pulp cavity) wat tot byna so ver as helfte van die tand strek en wat dan geleidelik verdwyn. Die struktuur van die tande dra by tot die feit dat slegs 60% goeie ivoor van een tand gebruik word. Die materiaal naaste aan die tandmurgholte is relatief sag omdat dit die nuutste deel is wat groei. Verder weg is die ivoor ouer en harder. Die punt is gewoonlik verniel deur die olifant se gebruik van sy tande en bied ook nie die beste ivoor nie. Die deel tussenin lewer die beste kwaliteit ivoor (Moorey 1994:116). Die kosbare tand is so prakties moontlik verwerk sodat die minste afval veroorsaak is. Die hol gedeelte wat naaste aan die olifant geleë is, word vir *pyxides* (houers) gebruik (Fig. 5.1).

Fig. 5.1 Die hol gedeelte word vir houters gebruik.

Die middel en grootste deel word vir groter figure en panele gebruik (Fig. 5.2-5.4).

Fig. 5.2 Soliede dele word vir meubelstukke gebruik. 8ste eeu v.C. Nimrud.

Fig. 5.3 Die kop van 'n prins gevind in die koninklike paleis van Ugarit wat dateer van die 13de eeu v.C.

Fig. 5.4 Stoel ruglening van Nimrud. 1x50x91 cm.

Die middelste deel van die tand word gereeld in die lengte in twee gedeel en die twee dele is dan ook die rede hoekom soveel van die antieke ivoor in twee identiese kunswerke voorkom. So word verseker dat die twee armpanele van 'n stoel of troon van dieselfde tand afkomstig is en dieselfde kleur, glans en grein besit (Fig. 5.5).

Fig. 5.5 Twee panele gemaak van een tand wat in die middel deur gesaag is.

Die soliede punt wat verniel is deur voeding, gevegte of werkverrigting word verwerk in items wat in die rondte gekerf word soos byvoorbeeld spieëlhandvatsels, vlieëplakhandvatsels, mes-handvatsels en klein beeldjies (Fig. 5.6-5.7)(Moorey 1994:116).

Fig. 5.6 Leeubeeldjies van Samaria wat van die soliede punt van die tand gemaak is.

Fig. 5.7 Spieëlhandvatsel.

Dit wil voorkom of die antieke kunstenaars 'n metode gehad het om ivoor buigbaar te maak. Ivoor kan wel meer insiklik gemaak word deur weking in fosfoonsuur, maar baie van die ivoor se ander kwaliteite ly daaronder. Pausanias skryf in sy bespreking van Olimpia hoe die ambagsmanne vir die “Periclean Athens” in die vyfde eeu v.C. “ivory-benders” ingesluit het. Pausanias word aangehaal: “using fire you can straighten out the curved horns of oxen and elephants and make other shapes of them” (Fitton 1992:234).

Ivoor het ook 'n beitsvermoë en neem verskeie kleurstowwe aan sonder dat die glans verdwyn. Omdat dit so 'n kosbare produk is, word sorg geneem om nie te mors met die materiaal nie. Afvalstukkies is gebruik in 'n mosaïekstyl en is in bitumen geplaas, partymaal gekombineer met lapis lazuli en skulp. Bitumen, oftewel asfalt, is 'n klewerige, swart, semi-soliede produk wat voorkom in onverwerkte petroleum en ook as natuurlike neerslag. In die antieke wêreld is bitumen ook gebruik om bote en mandjies en ander items waterdig te maak. Wanneer bitumen verhit word, verkry dit 'n termoplastiese voorkoms en word hard wanneer dit afkoel. Bitumen is nie teer nie (Asphalt 2010 -web).

Voorwerpe is met die hulp van gaatjies en ivoorsilinders wat in die gaatjies pas, in hul plek gehou. Koperspykers kon ook gebruik word vir die doel. Voorwerpe was gereeld saamgestel deur stukkies ivoor netjies aanmekaar te las met tappe (tenon and mortise joint), maar kleefmiddels is ook gebruik om die finale produk te verseker (Fig. 5.8-5.9)(Gunter 1995:1549).

Fig. 5.8 'n Voorbeeld van 'n tapvoeg.

Fig. 5.9 'n Voorbeeld van hegingsgaatjies.

5.2.1 Ivoor was gereeld verguld. Goue foelie (Gold leaf) is gebruik om die raamwerk asook dele van die ivoorkunswerk te verguld. Dit word gemaak deur goud dun te rol en dan te hamer tot nog dunner blaaië. Die goud word deurentyd gehamer totdat die blaar of foelie dunner as 'n standaard bladsy is. Die blare word dan in vierkante en stroke gesny en vandaar verwerk. Die goud kan ook tot poeivorm verwerk, met gom vermeng en aangeverf word. Dit word ook “gilding” genoem. Die kleur van die goud kan varieer as gevolg van die allooi wat bygevoeg is. Goud se kleur verskil in elk geval as gevolg van die streek of herkoms (Gilding 2010-web).

Silwer en ander metale kan net so gehamer word en wanneer dit aangewend word op 'n produk word dit ook “gilding” genoem. Die “Ram in the thicket” beeldjie dateer van omtrent 2600-2400 v.C. en kom vanaf Ur. Hierdie is 'n goeie voorbeeld van antieke vergulding (Fig. 5.10-5.12). Die voorwerp wat verguld word, is eers met 'n kleefmiddel, gewoonlik gesso, geverf. Gesso is 'n substansie wat gemaak word deur fyn kalksteen met gom te vermeng.

Fig. 5.10 Vergulde bok van die koninklike graf by Ur.

Fig. 5.11 Assiriese beeldjies van seekoei- ivoor met vergulding.

Fig. 5.12 Handvatsel wat goud op die boonste deel toon. Bagdad, Irak.

5.2.2 Ivoor was gereeld gekleur. Die klaargekerfde item kon geverf of gebeits word. Die ontdekking van verkleuringseienskappe wat sekere minerale inhoud, het kleurpigmente tot gevolg gehad wat in kleurstof (dye) en verf gebruik is. Verf is gemaak deur fyn gemaalde minerale met water te meng en 'n kleefmiddel soos gelatien, gom of albumin by te voeg. Koolswart, asuriet, oker, ysteroksied en malakiet was gebruik om swart, blou, rooi, bruin en geel pigmente te verkry. Verkwaste is gemaak deur een punt van 'n veselagtige houtstokkie te slaan totdat dit splinter in verskillende vesels, wat dan as 'n kwaspunt dien (Fig. 5.13-5.14)(Gunter 1995:1549).

Fig. 5.13 Ivoor is soms geverf.

Fig. 5.14 Kosmetiese ivoor houer in die vorm van 'n vis wat verf op die skubbe toon.

5.2.3 Ivoor met inlegwerk. Klein bakkies of *cloisonné* word in die ivoor gekerf en die bakkies word gevul met 'n verskeidenheid van materiale (Fig. 5.15- 5.16).

Fig. 5.15 'n Skarabee met vlerke van die 8ste – 7de eeu v.C. Die bakkies word gevul.

Fig. 5.16 Die bakkies in die ivoor word gevul met gekleurde glas of half edelgesteentes. 7de eeu v.C.

5.2.3.1 Inlegwerk met glas. Ivoor was ingelê met materiale soos gekleurde glas. Die tegniek om glas te produseer was in Mesopotamië heeltemal bemeester teen 1600 v.C. Die kleurgewende middels vir die glas is minerale oksiede. Bekwame ambagsmanne het glas geproduseer in blou, geel, groen, rooi, swart en wit. Glas was gebruik in 'n variasie van voorwerpe en is verkry deur verskillende tegnieke te gebruik. Inlegstukkies is verkry deur die gesmelte glas in oop vormpies (moulds) te giet en die afgekoelde glasstukkies het dan 'n eenvormigheid en hoef nie individueel gevorm te word nie. Nadat dit uit die vormpie kom, word dit geslyp en gepolitoer (Gunter 1995:1549). Omtrent honderd blouglas plaatjies met rosette op is by Nimrud gevind. Hulle is gevind in die Noord-Westelike paleis en Fort Salmaneser. Volgens Curtis (1999:60) mag dit dalk glasinlegwerk vir ivoormeubels en ivoorkuns gewees het. Rosette en ivoor was gewild in die Assiriese tydperk en dit was moontlik gekombineer in kunswerke.

5.2.3.2 Inlegwerk met Lapis lazuli. Lapis lazuli is 'n kosbare blou edelsteen wat gereeld saam met ivoor gebruik was, ook as inlegwerk. Dit kom voor in die noordoostelike deel van Afghanistan en sou met die hulp van die middelman van Badahshan 'n oorlandroete na Mesopotamië en die Levant bereik het (Romano 1995:1606).

5.2.3.3 Inlegwerk met Turkoois. Ligblou en blougroen-turkoois het vanaf die kopermyne by Wadi Maghara en Serabit al-Khadim in die Sinai gekom. Die turkoois- en karneoolstene is onder andere vir inlegwerk in ivoorkunswerke gebruik (Romano 1995:1606).

5.2.3.4 Inlegwerk met karneool (Carnelian). Karneool kom voor in 'n kleurreeks vanaf 'n diep rooibruin of oranje tot dowwe deurskynende rooi (Fig. 5.17- 5.18). Dit was gevind in die Oostelike woestyn naby Aswan en in Laer Nubië. Teen die tyd wat Tutankhamun geheers het, was gekleurde glas al as plaasvervanger gebruik vir lapis lazuli, turkoois en karneool in die koninklike voorwerpe (Romano 1995:1606).

Fig. 5.17 *Cloisonné* met karneoolstene.

Fig.5.18 *Cloisonné* met lapis lazuli, karneool en turkoois. Die leetjie is van Bactrian (2de eeu v.C.).

5.2.4 Ivoor as produk vir inlegwerk. Ivoor het self die produk vir inlegwerk geword en so lees ons in die antieke geskrifte: “I Sennacherib, king of the world, king of Assyria, have given golden arm rings inlaid with ivory, a golden diadem, golden necklaces, these jewels which are inlaid with speckled chalcedony, banded chalcedony and lapis lazuli weighing one and a half minas, two and a half shekels to Esarhaddon my son, after he became called Assur-etil-ilani-ka’in-apla as a present, booty from Bit-Amuk (region of Babylon)” (After RF Harper, Assyrian and Babylonian letters, vol.14 (1914), p1452).

Inlegwerk is gebruik in beeldryke vorm sowel as geometriese patrone. Ivoor word ook gekombineer met skulp, perlemoen en been (Fig. 5.19-5.21)(Bahrani 1995:1642). Wanneer ivoor as inlegwerk in 'n meubelstuk gebruik was, was dit gewoonlik 'n hout meubelstuk. Donker ebbenhout is ook saam met ivoor vir inlegwerk gebruik.

Fig. 5.19 Egiptiese juwelekissie van hout en ivoor met gekleurde ivoor inlegwerk.

Fig. 5.20 Egiptiese juwelekissie van hout en ivoor.

Fig. 5.21 Egiptiese stoel van ebehout met ivoor inlegwerk.

5.2.5 Ivoorpaneel. Voorwerpe was gereeld saamgestel deur stukke ivoor netjies aanmekaar te las met tappe (tenon and mortise joint), maar kleefmiddels is ook gebruik om die finale produk te verseker (Gunter 1995:1550). Ivoorpaneel is as dekoratiewe paneel gebruik in meubels en muurpaneel. Die paneel is in reliëfwerk en ook in oopwerk gekerf (Fig. 5.22- 5.23).

Fig. 5.22 Ivoorpaneel van koning Assurnasirpal.

Fig. 5.23 Ivoorpaneel in Siriese styl (8ste eeu v.C.) Bagdad, Irak.

Die alfabet het die ambagsman gehelp om die stukke aanmekaar te las deur tap A in las A en tap B in las B te plaas ensovoorts. Op die agterkant van die leeuwyfie wat die Nubiese man aanval, kom die letter *aleph* voor (Barnett 1954:37). Die letters is altyd aan die agterkant, die tappe en

aan die rand van die ivooritem aangebring (Fig. 5.24). Die gemerkte items het ook dikwels vertikale lyne op wat klaarblyklik numeries van aard was. Een tot nege is aangedui deur vertikale strepe langs mekaar te maak en tien is deur 'n horisontale lyn aangedui in Aramees sowel as Fenisiese terme. Selfs ambagsmanne wat nie kon lees of skryf nie, kon die eenvoudige aanduidings bemeester (Millard 1962:268). Op 'n paar ivooritems kom 'n merk voor wat soos 'n ingedraaide horing lyk en dit vergesel ander letters. Dit kon dalk 'n werkswinkel of kunstenaar se merk wees. Die enkelletters is duidelik 'n teken of aanduiding van waar die stuk sou pas. Die letters maak party maal nie sin nie aangesien die ivoorpaneel herhaaldelik gebruik was in opeenvolgende meubelstukke en dan op 'n heel nuwe plek geplaas is (Millard 1962:268).

Fig. 5.24 Letters is soms op die agterkant van die ivoorstukke aangewend.

5.2.6 Kerfegnieke en dergelike metodes om die ivoor te bewerk. Die kunstenaars het verskillende tegnieke gebruik vir uitsnee- en kerfwerk. Hier volg 'n paar voorbeelde van sodanige tegnieke.

5.2.6.1 Oopwerkpanele (Openwork). Wanneer dwarsdeur die ivoor gesaag en geboor word sodat die agtergrond oop dele het, word dit oopwerk genoem. Die kunstenaar moes baie versigtig werk, want een fout kon veroorsaak dat dele loskom en selfs uitval (Fig.5.25-5.27).

Fig. 5.25 'n Oopwerkpaneel van 'n sfinks tussen lotusblomme.

Fig. 5.26 'n Oopwerkpaneel van 'n leeu tussen lotuslelies. 'n Fenisiese vonds van Nimrud.

Fig. 5.27 'n Oopwerk met 'n bok by 'n deel van 'n boom.

5.2.6.2 Eenvoudige insnywerk (*Incision*). Wanneer die ivoor met 'n skerp voorwerp gesny word wat duike/lyne na binne in die ivoor laat, word dit insnywerk genoem. Die lyne is gewoonlik met swart gekleur sodat dit duideliker vertoon. Dit word op dun ivoorpaneel gedoen (Shanks 1985:9). Die soort paneel is agterop gekrap en is tipies van 'n Assiriese paneel (Fig. 5.28-5.29).

Fig. 5.28 Eenvoudige insnywerk.

Fig. 5.29 Die kam met insnywerk het aan koning Djet behoort.

5.2.6.3 Lae reliëf (*light modelling*). Die ivoor waarop ligte modellering/ lae reliëf gedoen word, is net soos by insnywerk baie dun paneel. Albei soort paneel word in hul plek gehou deur brons spykers of ivoortapverbindings wat in voorbereide gate pas (Fig. 5.30-5.31)(Herrmann 1992:24).

Fig. 5.30 Ligte reliëf op 'n meubelstuk paneel van die N-W Paleis by Nimrud.

Fig. 5.31 Ligte reliëf wat toon hoe twee griffieone op hulle vyand trap.

5.2.6.4 Hoë reliëf (heavy modelling). By diep modellering/hoë reliëf kom meer rondings voor en die ivoor waarop dit gedoen word, is nie so dun nie. Dit is egter nog steeds panele en nie “in the round” nie (Fig. 5.32- 5.34).

Fig. 5.32 Diep modellering en geen oop agtergrond soos by oopwerk nie.

Fig. 5.33 Nog 'n voorbeeld van diep modellering, ook genoem Hoë reliëf.

Fig. 5.34 “Dame in die venster” waarop diep modellering toegepas is.

5.2.6.5 Beeldhouwerk (Statuary). Wanneer die kunswerk in die rondte gekerf word om 'n beeldjie te vorm, word van beeldhouwerk gepraat of partymaal word daarna verwys as “in the round.” Vlieëplakhandvatsels, spieëlhandvatsels en waaiers (fans) is goeie voorbeelde hiervan (Herrmann 1992:25). Die ivoor van seekoeitande of die soliede punt van olifantstande word gebruik vir standbeeldjies wat uit soliede ivoor gemaak word. Beeldjies is soms ook geverf of verguld (Fig. 5.35- 5.36).

Fig. 5.35 Ivoor leeufiguur (8ste-7de eeu v.C.). Bagdad, Irak.

Fig. 5.36 Handvat van 'n vlieëwaaier.

5.2.6.6 Chryselephantine. Enorme beelde is gemaak van hout, met goud verguld en die ledemate en gesig is met ivoor oorgetrek. Dit is heel waarskynlik omdat die roomkleurige ivoor soos blanke velkleur gelyk het. Zeus en Athena se enorme beelde wat in hulle onderskeie tempels gestaan het, is goeie voorbeelde hiervan. Phidias was die beeldhouer van Zeus en sy werkswinkel in Olympus waar die beeld gemaak is, is bekend, omdat dit in 'n kerk omskep is in later jare (Fitton 1992:217).

5.2.6.7 Silhoeëtte. Die silhoeëtte word uit dun ivoor gesny en spaarsamig gebruik in inlegwerk. Dit kom egter net by die Assiriese styl voor en word net by Nimrud gevind (Herrmann 1992:28).

5.2.6.8 Fineerwerk (Veneer). Dun ivoorplaat word op oppervlaktes geplak. Hierdie tegniek kon ook gekombineer word met ligte reliëfwerk (Fig. 5.37-5.38)(Shanks 1985:10).

Fig. 5.37 Ivoorkissie gevind in Tutankhamun se graf. Fineertegniek is toegepas.

Fig. 5.38 Agste eeu v.C. houttroon wat met ivoorfineer oorgetrek is.

5.3 GEVOLGTREKKING

Ivoor is geweldig hard en daarom is dit moeilik om te sny soos in die verwerking van baie harde hout. Die skerpste en hardste gereedskap word gebruik, maar die materiaal leen hom goed tot 'n saag, feil en beitel sowel as die boogboor en dun sae. Die kosbare tande is so prakties moontlik verwerk sodat die minste afval veroorsaak is. Die soliede punt wat verniel is deur voeding, gevegte of werksverrigting, word verwerk in items wat in die rondte gekerf word soos byvoorbeeld spieëlhandvatsels, vlieëplakhandvatsels, meshandvatsels en klein beeldjies. Die middelste deel van die tand word gereeld in die lengte in twee gedeeltes en die twee dele is dan die rede hoekom soveel van die antieke ivoor in twee identiese kunswerke voorkom.

Ivoor het 'n beitsvermoë en neem verskeie kleurstowwe aan sonder dat die glans verdwyn. Omdat dit so 'n kosbare produk is, word sorg geneem om nie te mors met die materiaal nie. Afvalstukkies is gebruik in 'n mosaïekstyl en is in bitumen geplaas, partymaal gekombineer met lapis lazuli en skulp. Voorwerpe is met die hulp van gaatjies en ivoorsilinders wat in die gaatjies pas, in hul plek gehou. Koper spykers kon ook gebruik word vir die doel. Voorwerpe was gereeld saamgestel deur stukkies ivoor netjies aanmekaar te las met tappe (tenon and mortise joint), maar kleefmiddels is ook gebruik om die finale produk te verseker (Gunter 1995:1549).

Goue foelie is gebruik om die raamwerk asook dele van die ivoorkunswerk te verguld. Die voorwerp wat verguld word, is eers met 'n kleefmiddel, gewoonlik gesso, geverf. Gesso is 'n substansie wat gemaak word deur fyn kalksteen met gom te vermeng. Die klaargekerfde item kon ook geverf of gebeits word. Die ontdekking van verkleuringseienskappe wat sekere minerale inhou, het kleurpigmente tot gevolg gehad, wat in kleurstof en verf gebruik is. Verf is gemaak deur fyn gemaalde minerale met water te meng en 'n kleefmiddel soos gelatien, gom of albumin by te voeg. 'n Tegniek wat baie gewild was, was die vul van klein bakkies of *cloisonné* en die bakkies word gevul met 'n verskeidenheid van materiale soos gekleurde glas, lapis lazuli, turkoois en Karneool.

Die kunstenaars het verskillende tegnieke gebruik vir uitsnee- en kerfwerk. Wanneer dwarsdeur die ivoor gesaag en geboor word sodat die agtergrond oop dele het, word dit oopwerk genoem. Wanneer die ivoor met 'n skerp voorwerp gesny word wat duik na binne in die ivoor laat, word dit insnywerk genoem. Die lyne is gewoonlik met swart gekleur sodat dit duideliker vertoon. Die ivoor waarop ligte modellering/ lae reliëf gedoen word, is net soos by insnywerk baie dun panele, maar by diep modellering/hoë reliëf kom meer rondings voor en die ivoor waarop dit gedoen word, is nie so dun nie. Wanneer die kunswerk in die rondte gekerf word om 'n beeldjie te vorm, word van beeldhouwerk gepraat of partymaal word daarna verwys as “in the round.” Met die verneer tegniek word dun ivoorplaat op oppervlaktes geplak. Hierdie tegniek kon ook gekombineer word met ligte reliëfwerk. Enorme beelde is gemaak van hout, met goud verguld en die ledemate en gesig is met ivoor oorgetrek. Zeus en Athena se enorme beelde wat in hulle onderskeie tempels gestaan het, is goeie voorbeelde hiervan. Hierdie tegniek word *Chryselephantine* genoem. Wat baie opvallend is, is dat die kunstenaars dieselfde temas herhaaldelik gebruik het in verskeie materiaalsoorte wat regoor Mesopotamië en die Levant voorkom.

HOOFSTUK SES

6. DIE GEVLEUELDE SKYF (WINGED DISC)

6.1 INLEIDING

Die belangrikheid van simbole en kunsmateriaal onderstreep die waarde wat dit inhou vir die rekonstruksie en verstaan van antieke religieuse geskiedenis (Ornan 2005:235). Die oorsprong vir die woord simbool, lê in die Griekse woord “to bring, put or throw together.” ’n Teken is nie ’n simbool nie. Rook is ’n teken dat daar ’n vuur is, maar dit is nie simbolies van ’n vuur nie. Tussen ’n teken en ’n simbool is ’n vae skeidslyn. Simbolisme vra ’n abstrakte begrip (Reno 1977:77). Simbole help ook om sekere Bybeltekste beter te verstaan. Ek haal vir King (1988:34) aan: “For the most part, archaeology remains the great untapped resource in Biblical studies, despite the fact that the Bible and archaeology are so closely related.”

Die antieke beskawings van die Ou Nabye-Ooste het baie gesteun op simbolisme en die simbole het meestal te doen met die gode en demi-gode. Hulle was baie afhanklik van natuurelemente vir hulle voortbestaan en daarom kom daar so baie gode voor wat natuurlike elemente as simbole gebruik soos die son, maan, storms en sterre. Daar was gode vir byna alles, want die gode en demi-gode was verantwoordelik vir alles in die wêreld, van bierbrouery en pottebakkerie tot bakstene maak. Elke professie het sy eie god gehad (Saggs 1989:277).

Volgens Kruger (1994:113) het persone in die Ou Nabye-Ooste dikwels gekommunikeer in ander vorme as woorde of gesprekvoering. Simboliese gebare is in besonder vir emosionele aangeleenthede soos religieuse en regsaspekte gebruik. Die kultuur van antieke Israel is geen uitsondering nie en die Bybel verwys gereeld na hierdie belangrike en universele kommunikasie. Vrugbaarheid van die aarde, sowel as mens en dier, was ook belangrik vir hulle voortbestaan en daarom kom simbole voor wat as vrugbaarheidstekens gedien het. Die ikonografie van die ivoor in die Ystertydperk kom baie ooreen met die klipreliëfwerke van die Assiriese paleise. Soms toon dieselfde ikonografie net duideliker op die klipreliëf aangesien dit groter is as die ivoorkunswerk wat redelik klein en gebroke is. Dit is die rede hoekom klipreliëfs van die Assiriese paleise ook in hierdie studie gebruik word.

Die antieke motief van die gevleuelde sonskyf is een van die mees prominente Egiptiese simbole wat oorgedra is na die Ou Nabye-Ooste. Die motief kom voor in Anatolië, Sirië, Israel/Palestina, Persië en Mesopotamië. Deur die migrasie en transmissie van die simbool te volg kan die “leen” van kunsvorme asook die inter-kulturele uitruiling nagespeur word. Daar moet egter gelet word op die feit dat die “leen” van ’n simbool wat dan net so gebruik word, verskil van die “leen” van ’n simbool waar die oorspronklike bedoeling verander word (Ornan 2005:207). Die nuwe aangenome motief moet byna as ’n nuwe onbekende simbool beskou word en moet om daardie rede in sy spesifieke kulturele omgewing, sy historiese bestel en sy eie nalatenskap geanaliseer word. Omdat die sonskyf hoofsaaklik tot Egipte behoort en die skyf van sy solar-eienskappe verloor in ander dele van die Ou Nabye-Ooste, is die term gevleuelde skyf ’n beter opsie vir die hele Ou Nabye-Ooste (Ornan 2005:207).

6.2 DIE SONSKYF VAN EGIPTE

Die beeld van die god, of dit ’n dier of ’n kunswerk was, was nie die god self nie. Voorstellings soos beelde en simbole kon nie die werklike goddelike aard van die god weergee of verteenwoordig nie. Die kosmiese gode, soos in al die Ou Nabye-Oosterse godsdienste, het op natuurkragte en natuurliggame gefokus: die son, die maan, die sterre en die donderweer. Die Egiptiese gode kon ’n wye verskeidenheid van vorms, name en handeling aanneem (Esterhuyse 2009:102). Die songod Ra word as ’n man met ’n valkkop met die sonskyf op sy kop voorgestel. Die sonskyf het soms ’n uraeus (kobra) wat reg rondom die skyf gaan (Fig. 6.1-6.3). Die uraeus was ’n koninklike embleem en het ook op die kroon van die farao voorgekom. Die farao was nie ’n gewone sterflike siel nie, maar was geïnkarneer met die hemelse god (sky god) Horus wat na sy dood by die songod Ra aansluit. Die koei-godin Hator hou die sonskyf tussen haar twee horings vas.

Gedurende die Nuwe Koninkryk kry die ronde sonskyf vlerke en word sodoende die gevleuelde sonskyf. In die Egiptiese ikonografie neem die vlerke die rol van beskerming (shelter) eerder as vlerke om mee te vlieg. Die vlerke het aanvanklik die hemelse god (sky god) voorgestel, maar met die son in die middel van die vlerke is dit uiteindelik gesien as die simbool vir die songod (Keel 1978: 28). Dit is nodig om waar te neem dat ’n beweging bestaan wat die gevleuelde skyf in die Ou Nabye-Ooste aanhang as die rytuig van die gode en dit die “chariot of the gods” noem.

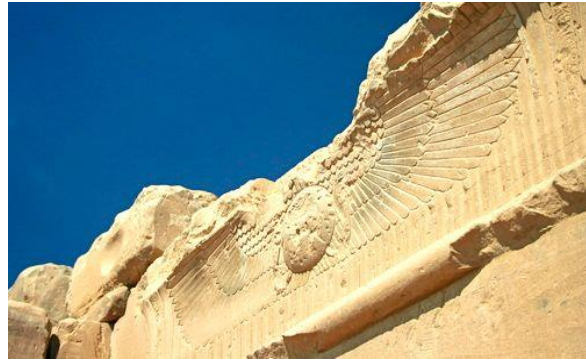

Fig. 6.1 Die sonskyf het die uraeus om die son.

Fig. 6.2 Egiptiese songod Ra word voorgestel as 'n man met 'n valkkop met die son op sy kop.

Fig. 6.3 Egiptiese sonskyf met vlerke van die Nuwe Koninkryk.

Daar bestaan ook onder die Vreemde Vlieënde Voorwerp jagters (UFO) 'n idee dat die gevleuelde skyf voorbeelde is van vlieënde pierings. Vir hierdie studie word aanbeveel dat die gevleuelde skyf gesien word as 'n simbool van die goddelikheid self en meer spesifiek as vleuels van beskerming. Die gevleuelde skyf verhelder moontlik die volgende Bybeltekste waar die spesifieke god *Yahweh* is. Genesis 1:2: "...maar die Gees van God het oor die waters gesweef." Deuteronomium 32:11,12: "...op sy vlerke wat hy oopsprei, soos 'n arend wat sy kuikens op sy vlerke dra, so het die Here..." Rut 2:12: "... die God van Israel onder wie se vleuels jy kom skuil het." Psalm 17:8: "...steek my weg in die skaduwee van u vleuels..." Psalm 57:2: "... Onder u vleuels sal ek skuil..." Psalm 63:8: "... en dan juig ek oor die beskerming onder u vleuels." Psalm 91:4: "Hy beskut jou onder sy vleuels en is vir jou 'n veilige skuilplek." Esegïel 16:8: "...Toe het ek my vleuel oor jou uitgesprei..." Maleági 4:2: "Maar vir julle wat my Naam vrees, sal die son van geregtigheid opgaan, en daar sal genesing onder sy vleuels wees..."

In Egipte speel die songod 'n baie belangrike rol, veral tussen die 14de tot 10de eeu v.C. Die Egiptenare het die nag gesien as 'n tyd van dood en depressie. Die opkomende son word voorgestel deur 'n skarabee en die slang, krokodil en gasel is die tradisionele vyande van die son. Die stryd tussen die songod en die slang, Apophis, van die onderwêreld, word duidelik sigbaar in die papyrus van Heruben. Die songod Ra-Harakhty, wat die heer van die horison is, sit op sy boot waarmee hy deur die onderwêreld beweeg. Sy assistent, die god Seth, is besig om die slegte slang Apophis aan te val met 'n lang spies (Fig. 6.4-6.5)(Cornelius 1990:29). Indien die son suksesvol

deur die onderwêreld beweeg het, verskyn dit weer in die oggend as opkomende son, vir die Egiptenare as wedergebore son.

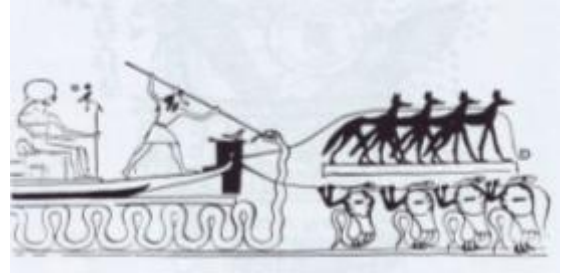

Fig. 6.4 Heruben papiirus met die songod Ra-Harakhty se solarboot waar Seth die slang Apophis aanval.

Fig. 6.5 Skets van I. Cornelius.

Die skarabeeseëls wat simbolies is van die opkomende son, is voorstellings van die realistiese miskruier (*Scarabeus sacer* L.). Die insek word geïdentifiseer met die goddelike krag Khepri. Die hiërogliewe wat die skarabee verteenwoordig, *xpr*, beteken “to become” en “to come into existence.” Die god Khepri wat die skepper van alles was, word voorgestel as ’n menslike liggaam met ’n skarabeekop. Hy is die opkomende son, een van die drie solarskyf voorstellings (Fig. 6.6).

Fig. 6.6 Khepri die god van die opkomende son.

Gedurende die aanbeweeg vanaf die Ooste na die Weste word die son gestoot vanaf sons-opkoms deur die skarabee (Khepri) tot by twaalfuur middagson waar dit verander in Ra. Die derde skyf is Atun wat die sonsondergang voorstel. Khepri en Atun is egter ondergeskik aan Ra wat die hoof songod was (Pittman 1995:1601). Die son verdwyn dan vir twaalf ure ondergronds waar gevegte met die bese (duisternis) plaasvind. Na twaalf ure word die son weer gebore as Khepri in die vorm van die skarabee. Die skarabee verteenwoordig kragdadige eienskappe en

simboliseer “self skepping,” wedergeboorte en opstanding in die ewigheid, karaktereenskappe van vele gelowe in die Ou Nabye-Ooste (Pittman 1995:1601).

Vir ’n tydperk van omtrent drieduisend jaar het die skarabee verskeie rolle vertolk. Hulle was geverf in grafte, is gegee as liefdesgeskenkies, is saam met die mummies toegedraai tussen linne en het as amulette gedien (Quirke & Spencer 1992:95). Hulle was as juwele gedra en daar word goeie wense op die onderkant in hiërogliewe geskryf (Fig. 6.7-6.8)(Romano 1995:1610).

Fig. 6.7 Groen Jasper stampseël van die Levant of Sirië. 6de-5de eeu v.C.

Fig. 6.8 Skarabee met die plat onderkant waarop hiërogliewe geskryf is.

Die skarabee met oop vlerke word op die kiste geverf regoor die oorledene se borskas om die siel van die mens te help vertrek (vlieg) na ewigheid. Die skarabeesimbool word deur die Fenisiese kunstenaars aan die begin van die eerste eeu v.C. gebruik en kom in ivore, seëls en gekerfde bakke voor. Die gewildheid van die skarabee in Siro-Palestina en Mesopotamië bereik sy hoogtepunt in die vyfde tot vierde eeu v.C. Die seëls het magiese en profilaktiese krag besit (Pittman 1995:1600).

Twee soorte gevleuelde sonskywe het na die res van die Ou Nabye-Ooste versprei: die een met ’n gevleuelde ronde sonskyf en die ander met ’n gevleuelde skarabee (Fig. 6.9-6.11). In Mesopotamië sowel as Egipte bestaan die idee dat die opkomende son die duistere magte verslaan (Cornelius 1990:149).

Fig. 6.9 Skarabee met vlerke wat die son aanrol.

Fig. 6.10 Skarabee met vlerke wat die son met strale, aanrol.

Fig. 6.11 Lapis lazuli skarabee word as juwele gedra.

6.3 DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE ASSIRIESE KUNSTE

Gedurende die eerste millennium v.C. het die sonskyf in die Westelike Asiatiese kunswerke verander na 'n skyf met vlerke, wat verskeie gode (manlik en vroulik) verteenwoordig het. Op hierdie stadium is die songod nie eksklusief verteenwoordig nie. In die eerste millennium v.C. kon die ikonografie van die skyf 'n voorstelling wees van belangrike gode wat as die hoofgod van 'n pantheon geheers het. Die pantheon kon dan natuurlik ook songode insluit. (Fig. 6.12-6.13)(Ornan, 2005:207).

Fig. 6.12 Seël van Nabu-Sarru-usur.

Fig. 6.13 Gevleuelde skyf en astrale simbole op 'n 7de eeuse Neo-Assiriese silinderseël.

Die gevleuelde skyf het 'n algemene embleem geword op die Neo-Assiriese silinderseëls, maar ook in 'n verskeidenheid van kontekste. Op 'n prominente groep van silinderseëls smelt die gevleuelde skyf saam met die gestileerde boom. Hierdie seëls is geïnspireer deur muur-reliëfwerke waar die Assiriese koning voor sy hoofgod, voorgestel deur hierdie simbool, verskyn. Die simbool met gevleuelde wesens aan weerskante kom ook op die reliëfwerke voor. Daar is 'n verskil in mening onder geleerdes of dit die god Assur of die god Shamash is wat voorgestel word. Daar bestaan 'n moontlikheid dat die seëls sonder 'n gestileerde boom die god Assur voorstel en die seëls met 'n verskeidenheid simbole soos die ster, maan en *sibitti*, die god Shamash voorstel. Ornan (2005:214) staan daarby dat die gevleuelde skyf in Assirië gelyktydig 'n simbool vir Assur en vir Shamash was (Fig. 6.14- 6.15).

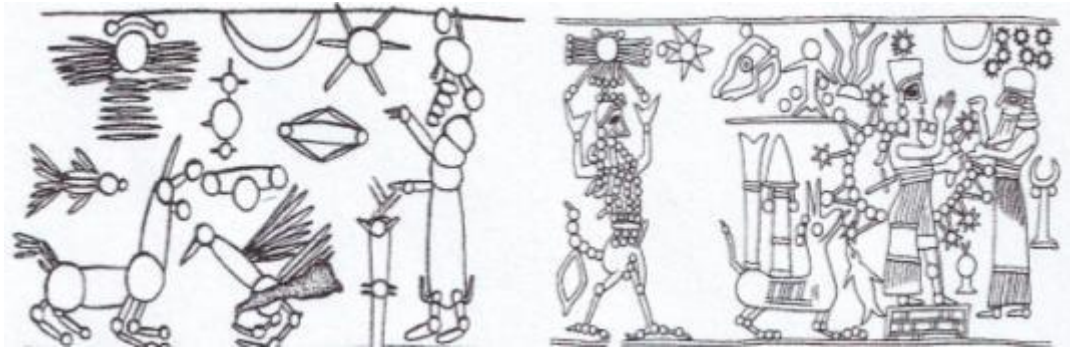

Fig. 6.14 Gevleuelde skyf en astrale simbole op 'n 7de eeuse Neo-Assiriese silinderseël.

Fig. 6.15 Gevleuelde skyf wat gehou word deur 'n skerpioen-man op 'n Neo-Assiriese silinder seël.

Die oorlogtema wat tipies in die Assiriese kunsvorme voorkom, word ook weerspieël in die Neo-Assiriese gevleuelde skyf en dit toon hoe maklik die skyf, wat amper 'n internasionale simbool was, aangepas word vir 'n spesifieke geloofs- en politieke sisteem. Die gevleuelde skyf word ook op ivoorkunswerke gevind in dieselfde konteks as op die muurreliëfwerke. 'n Gestileerde boom en/of gevleuelde wese en/of die koning verskyn gewoonlik saam met die gevleuelde skyf. Die meeste van die ivore is by Nimrud gevind (Ornan, 2005:214).

6.4 DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE BABILONIESE KUNSTE

Die suidelike streek van Mesopotamië se embleem van die songod was die vlerklose skyf, gevul met 'n vierpunt ster, gekombineer met vier groepe strale (Fig. 6.16).

Fig. 6.16 Vlerklose skyf met vierpunt ster en vier groepe strale.

Die embleem het in die Ur III periode ontstaan en kom gereeld voor in die Ou Babiloniese periode, op Middel Babiloniese *kudurrus* en gaan aan tot in die eerste millennium Babilonië.

'n Voorbeeld kom voor op die Sippar tablet waar ou visuele tradisies vermeng word met nuwe komposisies (Fig. 6.17).

Fig. 6.17 Die Sippar tablet. Shamash met die sonskyf op 'n altaar (9de eeu v.C.).

Die embleem van 'n sonskyf was nie tradisioneel 'n Babiloniese embleem nie, maar die Assiriese assosiasie met die embleem was sterk gedurende die eerste millennium v.C. in die kunsvorme van Mesopotamië. Dit is die rede waarom Ornan (2005:214) voorstel dat die betekenis van die simbool 'n ander god as Assur (wat die god van Assirië was) voorstel. Sy maak die stelling dat dit dalk 'n algemene simbool van goddelikheid was. Indien wel sluit dit vir *Yahweh* in. *Yahweh* waarsku teen die aanbidding van die songode/inne en deel straf uit indien die Israeliete ongehoorsaam is. Vir die Israeliete was *Yahweh* self die “son” wat sou lei tot 'n Ewige Lewe. Bybeltekste wat dit moontlik illustreer, is Psalm 84:12: “Want die Here God is 'n son en skild;.....” en Maleági 4:2: “Maar vir julle wat my Naam vrees, sal die son van geregtigheid opgaan... .”

Die transformasie van ikonografie wat nie net inhoud toon nie, maar ook vorm, kom voor in die Neo-Babiloniese motief, waar die gevleuelde skyf met 'n boompie gemeng word. Die gevleuelde sonskyf kom voor op die Neo-Babiloniese seëls, dikwels gepaardgaande met 'n bosagtige plantjie (Fig. 6.18).

Fig. 6.18 Boompie begin verskyn in Neo-Babiloniese seëls saam met die gevleuelde skyf.

Die plantjie mag dalk 'n klein palmboompie voorstel aangesien 'n boom met palmboom eienskappe gereeld in Assirië saam met die sonskyf verskyn. Een manier om die palmboom te vermeerder, is om die klein boompies te plant wat onder uit die groot stam spruit. Hierin lê die simboliese waarde wat sekerlik vrugbaarheid voorstel, net soos die boom in Assirië. Dit demonstreer die transmissie van 'n simbool deur wedywering of nastrewing. Die woord *libbu* beteken “die vertakking van die palm” in Akkadies en kom nogal ooreen met die figuurlike betekenis van *liblibbu* wat beteken die “afstammeling wat verwys na die koninklike stamboom” (Ornan, 2005:218).

In kontras met die negende- en agste eeuse silinderseëls met die gevleuelde skyf kom daar op die monumentale Babiloniese kunsvorme soos *kudurru*, ongefleuelde of vlerklose sonskywe voor met die uitsondering van 'n paar gevalle (Fig. 6.19- 6.21). Die sonskyf is nie meer die enigste astrale simbool nie en verskyn saam met die maan wat die god Sin simboliseer. Die ster Venus wat die godin Istar se simbool is, vergesel die maan en die son. Die sonskyf in Babilonië is die simbool vir die songod Shamash.

Fig. 6.19 Die ster-, maan- en sonsimbole op die *kudurru*. Koning Melishipak I (1186-1172 v.C.).

Fig. 6.20 *Kudurru* wat ster-, maan- en sonsimbole toon.

Fig. 6.21 *Kudurru* van Nebuchadnezzar II wat ster-, maan- en sonsimbole toon.

Die moontlikheid dat twee goddelike simbole gelyktydig op die gevleuelde skyf begin ontstaan, word weerspieël in die silinderseël van *brkhdd*, naamlik die songod en die maangod Sin (Fig. 6.22- 6.23).

Fig. 6.22 Gevleuelde maangod.

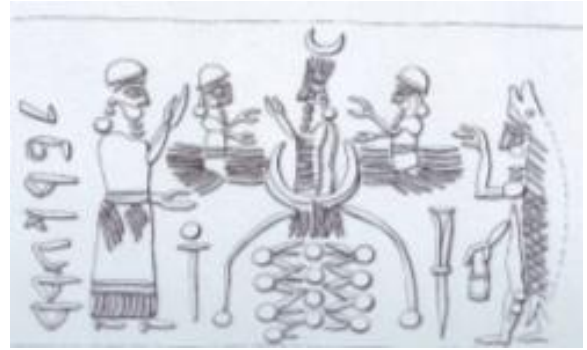

Fig. 6.23 Gevleuelde maangod op silinderseël van *brkhdd*.

Die samevoeging van die son- en maansimbole in een ikoon kom voor in vroeë kunsvorme van Mesopotamië, naamlik in voorstellings van die Ur III periode. Die son/maan embleem word gekoppel aan verskeie gode en nie spesifiek net aan die son- en maangode nie (Ornan, 2005:223).

Die eerste millennium toon 'n nuwe tendens wat meebring dat 'n sekelmaan saam met die gevleuelde skyf verskyn, wat korrespondeer met die gewildheid van die sekelmaan in hierdie tyd (Fig. 6.24- 6.25). Die sekelmaan dui aan dat die jong of nuwe maan bevry is van 'n angsvolle donkerheid (duisternis) en die terugkoms van die maan word oral deur die Ou Nabye-Ooste gevier (Keel 1998:70).

Fig. 6.24 Die son, gevleuelde skyf en die maan kom voor op die seël van Sumer met 'n gestileerde boom.

Fig. 6.25 Sin die maangod op sy troon.

Die bevolking het horings geblaas, ander raserige implemente geslaan en vure aangesteek tydens die afwesigheid van die maan ten einde die duistere magte te laat vlugslaan (Keel 1998:70). Die

maan se terugkeer is dan weer elke keer met vreugde en seremonies gevier. Dit is duidelik dat die sekelmaan die maangod se embleem was en dat hy die bewaarder en volmaggewer van onderhandelings was. Hy was die god van geregtigheid, die hoofregter. Die eienskappe word weerspieël in miniatuur- sowel as monumentale kunswerke en die gewildheid van die sekelmaan word ook in juwele weerspieël, wat sekerlik ook magiese krag gehad het (Fig. 6.26- 6.28). Wanneer daar egter een of twee bome saam met die maansimbool verskyn, verander die regsaspek na 'n krag wat groei en ontkieming by plante en diere bring (Keel 1998:85).

In Babilonië by Ur was 'n maantempelkompleks vir die maangod Nanna wat 'n volmaan as simbool gehad het, maar die sekelmaan was die gewildste. By Haran wat in Assirië geleë was, was 'n maantempelkompleks vir Sin (Su'en), die sekelmaangod. Sin was die pa van Shamash, die songod en ook die pa van Istar, die stergodin. Sin en Nanna het later in een god versmelt en die hoofkaraktertrek was wysheid. Sin se titel was Heer van Wysheid (Lord of wisdom) en sy ander titel was Hoofregter. Die volmaan was egter minder belangrik as die sekelmaan en die terugkeer van die sekelmaan het tot nuwemaanfeeste gelei. Die maan het net soos die son blykbaar gevegte beleef tydens die donker tydperk en kon net terugkeer indien die gevegte gewen is (Keel 1998:70).

Fig. 6.26 Stele van Ur-Nammu (2200 v.C.) toon 'n sekelmaan.

Fig. 6.27 Goue sekelmaan-oorbelle van Ur. 2500-2400 v.C.

Fig. 6.28 Sekelmaan op stele met tassels.

Die maan embleem van Haran het 'n paal en strikke (tassels) gehad en dit was alom bekend, want die tempel was baie gewild. Die tempel se bynaam was "House of joy" en het so bekend gestaan vanaf die agtiende eeu v.C. alhoewel sy bloeitydperk gedurende die negende eeu v.C.

was. Gedurende die sewende eeu v.C. verskuif die gewildheid van die maangod tot sover as Palestina en eindelik tot in die Judese sirkels (Fig. 6.29- 6.30)(Keel 1998:70).

Haran is in Turkye en hulle vlag se embleem is 'n sekelmaan en 'n ster en dis nie vreemd dat die Islamitiese geloof 'n sekelmaan as simbool het nie aangesien die meeste Islamitiese lande in die streke van Mesopotamië en die Levant geleë is.

Fig. 6.29 Stela met maangod Sin. Assiries. 800 v. C.

Fig. 6.30 Silinderseël met Sin op sy troon.

Wanneer die Israeliete afvallig geraak het, was dit gewoonlik deur die maangod Sin te aanbid. Bybeltekste waar *Yahweh* sulke aanbidding verbied: Deuteronomium 4:19 “...en die maan en die sterre, die hele leer van die hemel, jou laat verlei en voor hulle neerbuig en hulle dien nie ...”

11 Konings 23:5 “... die maan en die sterrebeelde en die hele leer van die hemel offerrook laat opgaan het.” Jeremia 8:2 “... die maan en ander hemelliggame vir wie hulle lief was en gedien het...” Jeremia 19:13 “... wierookoffers gebring is vir die son, die maan en die sterre, en waar daar drankoffers uitgegiet is vir vreemde gode.”

In plaas van die maan en ander hemelliggame te prys, beveel *Yahweh* die hemelliggame om Hom te prys. 'n Bybelteks wat aandui dat selfs die maan vir *Yahweh* moet prys, is Psalm 148:1 “Prys die Here vanuit die hemele, prys Hom in die hoë hemel! Prys Hom, alle engele, prys Hom, alle hemelwesens! Prys Hom, son en maan, prys Hom, alle sterre! ...”

Nog 'n embleem, die roset, word tot die gevleuelde skyf toegevoeg. Op die Sakcagözü reliëf is die roset bo-op die sekelmaan, wat vlerke weerskante het en dus kry die simbool drieledige betekenis. Die drieledige simbool word ook gekombineer met 'n gestileerde boom en twee Assiriese menslike *apkallus* (Fig. 6.31)(Ornan, 2005:224).

Fig. 6.31 Driededige embleem met gevleuelde skyf, sekelmaan en roset. Reliëf van Sakcagözü.

Die roset wat in die middel van die gevleuelde skyf verskyn, was een van die modifikasies van die Egiptiese embleem, wat in die Siriese kuns van so vroeg as die begin van die tweede eeu v.C. verskyn en daar is nog gedokumenteerde verskynings. Die gekombineerde simbool word ook by die Hetiete gevind (Fig. 6.32- 6.33).

Fig. 6.32 Roset en gevleuelde skyfsimbool gekombineer wat moontlik die simbool vir Kubaba was.

Fig. 6.33 Rosetsimbool en gevleuelde skyfsimbool gekombineer.

Die songodin Arinna is getroud met die hemelgod Teshup (sky god) in die Hetiete panteon. Haar naam verander in die Neo-Hetiete periode na Kubaba. Sy is die hoofgodin en haar seun is die god Sharruma, die weergod. Die feit dat Arinna die songodin is, maak dit moontlik dat die gevleuelde skyf met die roset haar versinnebeeld (Fig. 6.34- 6.35). Hierdie voorstellings kom van die opelugheiligdom van Yazilikaya by Hattusha in Anatolië. Die vreemde tekens onder die gevleuelde skyf is hiërogliewe wat hulle name beskryf. Daar is egter nog 'n ronde rosetskyf bo-op die bestaande gevleuelde roset en dit is 'n vreemde verskynsel wat ook voorkom op die seëls van koning

Tudhaliyas III (1400-1380 v.C) van Hattusha en koning Tudhaliyas IV (1250-1220 v.C.) van Ugarit (Fig. 6.36- 6.37).

Fig. 6.34 Koning Tudhaliyas IV word vasgehou deur die god Sharruma met die gevleuelde skyf bokant hulle.

Fig. 6.35 Koning Tudhaliyas IV met die gevleuelde skyf.

Fig. 6.36 Dubbelrosette op die hiërogliewe wat Koning Tudhaliyas IV identifiseer.

Fig. 6.37 Dubbelroset op seël van koning Tudhaliyas IV van Ugarit.

Die vader-, moeder- en seungode vorm 'n trio in die boonste range van 'n panteon van meer as duisend gode. Die vlerke simboliseer moontlik die vader, die hemelgod, die een roset simboliseer waarskynlik die moeder, die songodin en die tweede roset simboliseer dalk die seun, die weergod. Die feit dat daar nog 'n songod in die panteon bestaan het met die naam Istanu, kan ook moontlik die rede wees vir die tweede skyf. Die verskynsel kom nie elders in Mesopotamië of die Levant voor nie (Akurgal 2001:105,132).

6.5 DIE GEVLEUELDE SKYF IN DIE SIRIESE KUNSTE

In Sirië kon die songod deur die gevleuelde skyf voorgestel word, maar dit kon ook 'n verskeidenheid gode voorstel. Die gereelde voorkoms van die gevleuelde skyf met besonderse embleme soos die roset, die sekelmaan, die kaal godin en die stormgod, simbole van die hoofgode, impliseer dat dit nie slegs die sonskyf se simbool was nie. Wat wel 'n moontlikheid is, is dat die vlerke van die sonskyf gebruik word om aan die ander gode prestige te verleen aangesien die sonskyf baie groot aansien gehad het. Die roset en sekelmaan wat aanvanklik nie vlerke gehad het nie, kon om hierdie rede in die eerste millennium v.C. vlerke gekry het. Hierdie bykomende simbool tot die bestaande simbole sou dan die gode ophef en hulle status en populariteit verhoog (Ornan, 2005:229).

6.6 DIE GEVLEUELDE SKYF IN JUDA

Die kompleksiteit van die argeologiese materiaal gedurende die verskillende periodes toon duidelik hoe groot die verskille tussen die heersende magte was. In die eerste fase, vanaf die Assiriërs tot en met die Babiloniërs (732-604 v.C.), was die area opgedeel in agt volke: Die Arameërs, Fenisiërs, Israeliete, Judese, Filistyne, Ammoniete, Moabiete en Edomiete. Verskillende buitelandse invloede soos die Assiriese, Egiptiese en Griekse invloede het hulle almal geraak.

Die tweede periode van die Babiloniese oorheersing (604-539 v.C.) vorm 'n totaal ander prentjie. Die Babiloniërs het die streek getref met wydverspreide verwoesting. Hulle het alles wat draagbaar was, weggeneem na Babilon. Die area was net vol ruïnes sonder luukshede of inwoners. Net twee dele het enige oorblyfsels getoon en dit is Benjamin en Ammon. Daar is nie veel oor om te beskryf in hierdie tweede periode nie.

Die derde moontheid, die Archaemeniese Perse (538-332 v.C.) het nie nodig gehad om die area met mag oor te neem nie, aangesien dit verlate was. Dit val egter buite hierdie studieveld en sal daar gelaat word (Stern 2001: Preface xvi).

Dit is 'n beknopte opsomming van die heersende magte van die Ystertydperk tot en met die Perse. Die verstaan van die geskiedenis van Juda help met die verstaan van die streke se invloed

op die kunswerke van Juda. Die Egiptiese idee van die songod wat met die hulp van sy assistent Seth, die slang daagliks verslaan, kom ook voor op Palestynse skarabeë van die Laat Brons Periode (1500-1100 v.C.). In die Palestynse gevalle is dit egter Baäl, wat Seth se eweknie was, wat ook die slang verslaan. Die Baälfiguur het tipiese Kanaänitiese eienskappe soos tassels aan sy kilt en 'n lint aan sy kroon (Fig. 6.38).

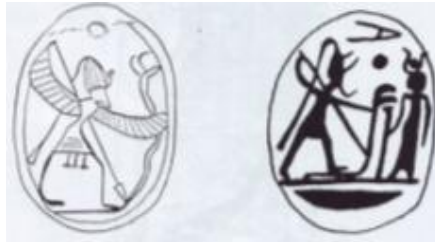

Fig. 6.38 Baäl-Seth verslaan die slang. Skets van I. Cornelius.

Die gevleuelde sonskyf kom oorspronklik vanaf Egipte van waar dit versprei het na Kanaän. Die Egiptiese sonskyf het vanaf Kanaän via die Hetiete na Mesopotamië en later na Persië versprei (Cornelius 1990:151). Op die bekende Megiddo ivoor van die 14de -12de eeu v.C. kom 'n groep gevangenes voor. Bokant hulle hang die gevleuelde sonskyf wat simboliseer dat die opkomende son, die beskermmer van orde en ook die teenstander van duistere magte wat chaos veroorsaak, oor die vyand heers. In die geval is die vyande die simbool van chaos (Fig. 6.39- 6.40).

Fig. 6.39 Die sonskyf en die gevangenes wat chaos verteenwoordig.

Fig. 6.40 'n Skets wat die prent duideliker toon.

Tydens die periode van die konings van Israel en Juda verskyn die gevleuelde sonskyf en die gevleuelde skarabee as simbole van die son meestal in die vorm van stampseël-afdrukke op handvatsels van groot kruike. Dit behoort tot die laaste deel van die agste eeu v.C. (Fig. 6.41- 6.42)(Cornelius 1990:151). Geen name van koninklikes of belangrike persone kom voor nie, maar die affiliasie met die koninklike staat word weerspieël deur die woord *lmlk* wat

wel voorkom, en die betekenis daarvan is “behoort aan die koning.” Die verspreiding van die kruike in Juda weerspieël ook die feit dat dit aan die koning behoort het (Ornan, 2005:231).

Ornan (2005:231) stel voor dat hierdie afdrucke nie die ikonografie van die koning of van ’n sonskyf was nie. Die *lmlk* afdrucke word egter gewoonlik gesien as óf ’n koninklike embleem wat ’n aardse koning verteenwoordig, óf eksklusief as ’n solarskyf. Volgens Ornan (2005:231) is die veronderstelling afkomstig van Egiptiese ikonografieë waar hierdie twee identiteite vermeng word. Aangesien die embleem nie in Assirië of Siriese beeldmateriaal vir konings toegewys was nie, is dit moeilik om dit in Juda in hierdie konteks te sien. Antieke Judese- en Israelitiese ikonografie moet eerstens ondersoek word aan die hand van die algemene reëls wat deur die Ou Nabye-Ooste se kuns neergelê word. Slegs nadat die afbeelding met betrekking tot ooreenkomste met ander kulture bekyk is, kan die merkwaardighede van die Israel/Juda beeldmateriaal bestudeer word. Die verduideliking van die gevleuelde skyf in Juda as ’n koninklike simbool is teenstrydig met die verstaan van die simbool in die kontemporêre Westerse ikonografie (Ornan 2005:231).

Fig. 6.41 Gevleuelde skyf wat op die *lmlk* seël-afdrucke voorkom. Jerusalem.

Fig. 6.42 File:lmlk-seal impression-h2d-gg22 2003-02-21.jpg.

Daar is ’n ooreenkoms tussen die vlerke met punte wat na bo krul, en die van Zincirli. Die ooreenkoms tussen Siriese- en Judese beeldmateriaal word verder ondersteun deur ander kleiner vondste en mag dalk in die Bybel weerspieël word deur koning Agas se innoverende godsdiens wat vanaf Damaskus kom (2 Kn 16:10-18)(Ornan 2005:232). Na gelang van die lang geskiedenis van die gevleuelde skyf in die Levant en Westelike Asië en dié se rol in kontemporêre Assiriese en Noord-Siriese beeldmateriaal, is dit onwaarskynlik dat die gevleuelde skyf op die *lmlk* afbeeldings ’n koninklike simbool is. Dit moet eerder as ’n heilige embleem beskou word wat

deur die staat gebruik word om die godheid, wat die staat verteenwoordig, te beskryf. Net soos in Zincirli het die simbool heel waarskynlik 'n hoë god verteenwoordig net soos dit die god *Yahweh* in Jerusalem in daardie gegewe tyd kon verteenwoordig (Ornan 2005:232).

Die interpretasie van die gevleuelde skyf as 'n heilige embleem wat in die koninklike beeldmateriaal gebruik word, word bevestig deur die eksklusiewe gebruik daarvan deur die koningshuis in Juda. Slegs 'n klein hoeveelheid Hebreeuse seëls wat deur koninklike amptenare gebruik is, toon die embleem van die gevleuelde skyf (Ornan 2005:232). Die ikone op die *l'melekh* handvatsels varieer. Party toon 'n viervlerkige skarabee en ander het 'n tweevlerkige sonskyf met ses strale. Geen tweevlerkige skarabeë kom op die bykans vierhonderd *lmlk* handvatsels voor nie.

Ses *bullae* wat in 1997 bekend gestel is toon koning Hiskia se naam op die seëls. Die een *bulla* is in 'n uitstekende kondisie en is van swart klei gemaak en het 'n heel seëlafdruk. Dit is klein en slegs een sentimeter wyd en nog platter as een sentimeter (Deutch 2012-web). 'n Diep groef rondom die rand impliseer dat die seël dalk in 'n metaalkas van 'n ring geplaas was. Die *bulla* toon 'n tweevlerks sonskyf in teenstelling met die tweevlerkskarabee-embleem. Die presiese inskripsie lees: "Belonging to Hezekiah son of Ahaz, King of Judah." Hiskia het ten minste twee koninklike embleme gehad: die tweevlerkige skarabee en die tweevlerkige sonskyf (Fig. 6.43-6.44)(Deutch 2012-web).

Fig. 6.43 Tweevlerkige skarabee wat een van koning Hiskia se embleme was.

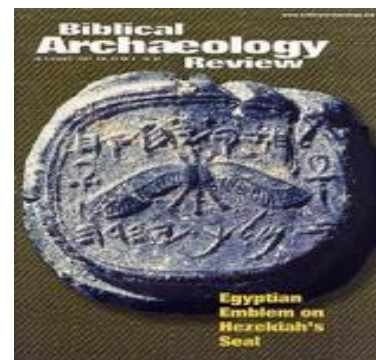

Fig. 6.44 Tweevlerkige sonskyf wat nog een van koning Hiskia se embleme was.

Dit blyk dat Hiskia die eerste koning van Juda was wat 'n koninklike embleem met 'n ikoon besit het. Sy pa koning Agas (735-725 v.C.) het wel inskripsies nagelaat, maar sonder embleme. Teen die tyd wat die gevleuelde skyf in die agste eeu v.C. Juda se staatsadministrasie bereik het, was die embleem al 'n duisend jaar oud (Fig. 6.45).

Fig. 6.45 Bulla wat koning Agas se inskripsie toon maar sonder ikonografie.

Die gevleuelde skyf het as simbool gedien vir son sowel as ander gode en was wyd versprei deur die Ou Nabye-Ooste. Dit is 'n rede hoekom die Egiptiese solarskyf gereeld aan die gevleuelde skyf van Juda gekoppel word (Ornan, 2005:233). Aangesien die embleem op die *lmlk* houers stilisties geassosieer word met voorbeelde van Noord-Sirië, kan die eksklusiewe inspirasie vanaf Egipte nie gehandhaaf word nie. Dieselfde tydperk wat die embleem in Juda begin verskyn (agste eeu v.C.), is ook die tydperk toe die Assiriese “ontmoeting” met Juda op sy hoogtepunt was. Dit dra by tot die idee dat die gevleuelde skyf in Juda eerder vanaf die “Noorde” as vanaf Egipte geïnspireer was. Dit mag wees dat 'n proses van kulturele wedywing die ou maar gewigtige simbool weer laat opbloeï het op die *lmlk* houers (Fig. 6.46- 6.47)(Ornan, 2005:233).

Fig. 6.46 Harvey Herbert se heel *lmlk* houer.

Fig. 6.47 Die oor van die houer van nader beskou.

Net soos Assur en Marduk is *Yahweh* 'n opperwese, die hoogste god. In sy “beeld” kom verskeie karaktertrekke van ander gode soos die songod voor. Hierdie solar verwantskap word ook weerspieël in die Bybel. In Maleági 4:2 word uniek verwys na 'n gevleuelde sonskyf waar daar 'n samevoeging is van die “son”, “geregtigheid” en “vleuels” (Ornan, 2005:234). MI 4:2 “ Maar vir julle wat my Naam vrees, sal die son van geregtigheid opgaan, en daar sal genesing onder sy vleuels wees;...”

6.7 DIE KONING EN DIE GEVLEUELDE SKYF

Die rede vir die gewildheid van die spesifieke simbool lê in die feit dat die son orde en beheer oor die magte van die duisternis voorgestel het. Die simbool het ook die koning met die nasionale god verbind en miskien reeds omdat die koning ook orde moes handhaaf, nie oor die bose magte nie, maar wel oor bose mense (Cornelius 1990:152). Die koning was ook in die meeste gevalle die tussenganger tussen die volk en die gode. Sy rol was baie belangrik, want indien natuurrampe die volk getref het, kon dit die koning se skuld wees (Trigger 1993:99). Die koning se rol kon ook die rol van die hoofpriester aanneem, want die staat en die godsdiens, of die paleis- en die tempelkompleks was baie geïntegreerd.

Die gevleuelde skyf hang in die lug oor die koning se aktiwiteite. Die aktiwiteite wissel van leeujaag, prosessie-optogte, skatpligtigheid ontvang of selfs net rustig verkeer. By die Assiriese kunsvorme kom die oorlogstonele ook sterk na vore. Die koning se dogter is dikwels die hoë priesteres van die tempelkompleks. Een van die koninklike situasies wat die meeste in die kunswerke van die Ystertydperk geïllustreer word, is die reiniging van die koning. Die gevleuelde skyf, die heilige boom en gevleuelde wesens is gewoonlik saam met die koning uitgebeeld. In sommige gevalle is die koning as heilig bestempel terwyl hy lewe en in sommige gevalle is hy eers na sy dood as heilig beskou. Dan is daar ook gelowe waar hy geensins as heilig beskou was nie, maar wel 'n heilige tussengangerposisie beklee het tussen die gode en die volk (De Vaux 1973:110-112).

6.8 'n MOONTLIKE BETEKENIS VIR DIE GEVLEUELDE SKYF

Reg deur die Bybel openbaar God homself aan sy volk deur Sy verskillende name. Al die gode van die Ou Nabye- Ooste kon dieselfde eienskappe as *Yahweh* getoon het, maar wel met hulle eie

spesifieke name.

El Elyon - Die Allerhoogste God. *El* is 'n naam wat as God vertaal kan word en saam met ander woorde gebruik kan word om spesifieke aspekte van God se karakter uit te lig. *Elyon* beteken spesifiek Allerhoogste. Dit gee uitdrukking aan God se majesteit en Sy allerhoogheid. Wanneer die twee woorde gekombineer word –*El Elyon* - kan dit vertaal word as Allerhoogste God (Hickey 2009:149)(Knight 2009:54)(The Blue Letter Bible 2013-web).

6.9 GEVOLGTREKKING

Die antieke beskawings van die Ou Nabye-Ooste het baie gesteun op simbolisme en die simbole het meestal te doen met die gode en demi-gode. Hulle was baie afhanklik van natuur-elemente vir hulle voortbestaan en daarom kom daar so baie gode voor wat natuurlike elemente as simbole gebruik soos die son, maan, storms en sterre. Simboliese gebare is in besonder vir emosionele aangeleenthede soos religieuse en regsaspekte gebruik. Die kultuur van antieke Israel is geen uitsondering nie en die Bybel verwys gereeld na hierdie belangrike en universele kommunikasie.

In Egipte speel die songod 'n baie belangrike rol, veral tussen die 14de tot 10de eeu v.C. Die Egiptenare het die nag gesien as 'n tyd van dood en depressie. Indien die son suksesvol deur die onderwêreld beweeg het, verskyn dit weer in die oggend as opkomende son, vir die Egiptenare as wedergebore son. Gedurende die Nuwe Koninkryk kry die ronde sonskyf vlerke en word sodoende die gevleuelde sonskyf. In die Egiptiese ikonografie neem die vlerke die rol van beskerming eerder as vlerke om mee te vlieg. Die vlerke het aanvanklik die hemelse god voorgestel, maar met die son in die middel van die vlerke is dit uiteindelik gesien as die simbool vir die songod (Keel 1978: 28). Gedurende die aanbeweeg vanaf die Ooste na die Weste word die son gestoot vanaf sons-opkoms deur die skarabee (Khepri) tot by twaalfuur middagson waar dit verander in Ra. Twee soorte gevleuelde sonskywe het na die res van die Ou Nabye-Ooste versprei: die een met 'n gevleuelde ronde sonskyf en die ander met 'n gevleuelde skarabee.

Tydens die periode van die konings van Israel en Juda verskyn die gevleuelde sonskyf en die gevleuelde skarabee as simbole van die son meestal in die vorm van stampseël-afdrukke op handvatsels van groot kruike. Na gelang van die lang geskiedenis van die gevleuelde skyf in die Levant en Westelike Asië en dié se rol in kontemporêre Assiriese en Noord-Siriese beeldmateriaal, is dit onwaarskynlik dat die gevleuelde skyf op die *lmlk* afbeeldings 'n koninklike

simbool is. Dit moet eerder as 'n heilige embleem beskou word wat deur die staat gebruik word om die godheid, wat die staat verteenwoordig, te beskryf. *El Elyon* - Die Allerhoogste God is moontlik 'n beskrywende naam van *Yahweh* wat die gevleuelde skyf sou weerspieël.

Die oorlogtema wat tipies in die Assiriese kunsvorme voorkom, word ook weerspieël in die Neo-Assiriese gevleuelde skyf en dit toon hoe maklik die skyf, wat amper 'n internasionale simbool was, aangepas word vir 'n spesifieke geloofs- en politieke sisteem. 'n Gestileerde boom en/of gevleuelde wese en/of die koning verskyn gewoonlik saam met die gevleuelde skyf.

Die suidelike streek van Mesopotamië se embleem van die songod was die vlerklose skyf, gevul met 'n vierpunt ster, gekombineer met vier groepe strale. Die transformasie van ikonografie kom voor in die Neo-Babiloniese motief waar die skyf nou vleuels kry en met 'n boompie gemeng word. Die sonskyf is nie meer die enigste astrale simbool nie en verskyn saam met die maan wat die god Sin simboliseer. Die ster Venus wat die godin Istar se simbool is, vergesel die maan en die son. In Babilonië by Ur was 'n maantempelkompleks vir die maangod Nanna, wat 'n volmaan as simbool gehad het, maar die sekelmaan was die gewildste. By Haran wat in Assirië geleë was, was 'n maantempelkompleks vir Sin (Su'en), die sekelmaangod. Wanneer die Israeliete afvallig geraak het, was dit gewoonlik deur die maangod Sin te aanbid.

Wat wel 'n moontlikheid is, is dat die vlerke van die sonskyf gebruik word om aan die ander gode prestige te verleen aangesien die sonskyf baie groot aansien gehad het. Die roset en sekelmaan wat aanvanklik nie vlerke gehad het nie, kon om hierdie rede in die eerste eeu v.C. vlerke gekry het. Hierdie bykomende simbool tot die bestaande simbole sou dan die gode ophef en hulle status en gewildheid verhoog (Ornan, 2005:229). Die gevleuelde skyf word egter gedurende die Ystertydperk redelik vervang met die rosetsimbool.

HOOFSTUK SEWE

7. DIE ROSET

7.1 INLEIDING

Wanneer slegs die geskrewe teks beskikbaar is, maak die leser/hoorder hulle eie afleidings wat gevoed word deur die persoon se eie vooropgestelde idees en veronderstelling. Dit word egter moeilik vir die vooropgestelde idees om te heers wanneer 'n visuele voorlegging gedoen word. Ikonografie laat die vooropgestelde idees minder toe as die abstrakte fenomene. Dit bring die verbeelding en besonderheid van die Ou Nabye-Ooste gouer en met meer effek na vore as die tekste. Ikonografie forseer ons om deur die oë van die Ou Nabye-Ooste te kyk (Keel 1978:8).

Die rosetblom (*ayāru*) is 'n algemene motief in die Assiriese kunsvorme en kom so vroeg as die 13de eeu v.C. voor op die klipaltaar van koning Tukulti-Ninurta I wat by Ashur ontdek is (Albenda 2005:84). Rosette kom ook verskeie kere voor op die klipreliëfwerke van die Noordwestelike paleis by Nimrud. Groot rosette kom voor op kopbande wat deur gevleuelde wesens gedra word, asook op kopbande van Assiriese konings. 'n Ivoorkop van 'n dame met 'n roset-diadem is gevind in Irak (Neo-Assiries, agste-sewende eeu v.C.)(Fig. 7.1 - 7.3).

Fig. 7.1 Ivoor dame met 'n roset-diadem. Neo-Assiries. 8ste-7de eeu v.C.

Fig. 7.2 Ivoorkop van 'n dame met 'n roset-diadem. Assiries. 8ste eeu v.C.

Fig. 7.3 Klipreliëf van die Neo-Hetiete moedergodin Kubaba. Rosette op haar polos.

Die hoeveelheid kroonblaartjies wat voorkom, wissel van agt tot tien en kan selfs soveel soos sestien wees. Hulle omring die middelste sirkel en in die meeste voorstellings lyk dit of die rosette aan die madeliefie-familie behoort (Albenda 2005:85). Op die Assiriese muurskilderye

kan duidelik gesien word hoe die rosette tussen die negende tot sewende eeu v.C. gewysig is. Die blomblaartjies word binne-in 'n sirkel geteken en wissel van twaalf tot sestien blaartjies (Fig. 7.4- 7.5). In die latere tydperk is die groter getalle blaartjies gewild. In die laat agste eeu v.C. kom in Sargon II se paleis weer gewysigde rosette voor, wat 'n voorstelling van die *Asteraceae* familie is. Die voorstellings sluit madeliefies, asters en sonneblomme in (Fig. 7.6- 7.7).

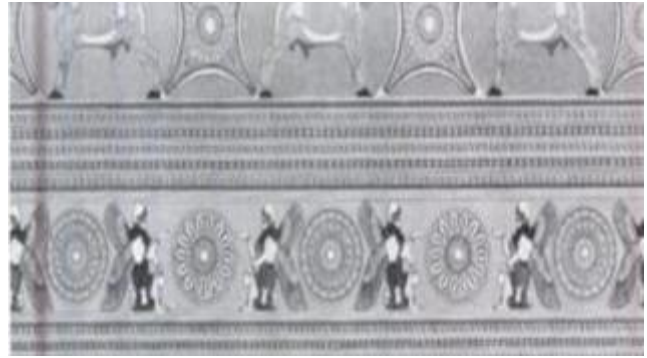
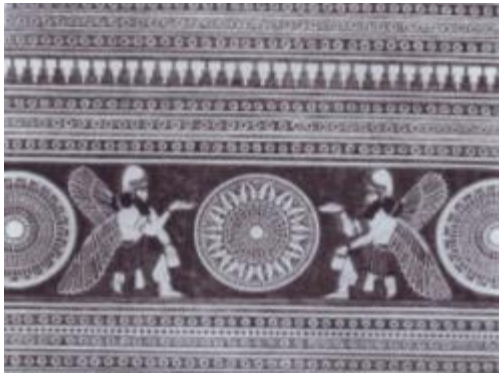

Fig. 7.4 Khorsabad, Gebou K, Vertrek 12 se muurskildery wat gerestoureer is, toon rosette binne-in sirkels.

Fig. 7.5 Khorsabad, Gebou K, Vertrek 12 se muurskildery toon rosette binne-in sirkels.

Die rosette kom voor op armbande en kopbande wat deur die koning en sy senior amptenare gedra word (Albenda 2005:89). Die roset is die algemeenste dekoratiewe motief wat in die Assiriese kunsvorme voorkom en het definitief 'n dekoratiewe rol gespeel, soos gesien word in die rye en rye rosette op muurskilderye in die Assiriese paleise van so vroeg as die Middel-Koninkryk tot die Neo-Assiriese Koninkryk. Tog moes die motief in 'n breër konteks 'n belangrike simboliese betekenis gehad het (Albenda 2005: 90). Die assosiasie van die roset met Istar, die godin van Mesopotamië, is bekend, asook die assosiasie van die roset met die Siriese / Neo-Hetiete moedergodin, Kubaba (Winter 1976: 46).

Fig. 7.6 Die blomblaartjies is duidelik sigbaar op die ivoorroset. Athene Museum.

Fig. 7.7 Ivoorrosette. Athene Museum.

Plante wat naby die grond groei met straalvormige blaartjies (genoem basalblare of rosette) is van die gehardste plante van die planteryk. Die soort plante oorleef in die moeilikste omstandighede wat gewone plante sal vernietig en hulle word nie deur weerpatrone van stryk gebring nie. Die vernaamste eienskap van die rosette is verseker hulle vinnige aanwas-potensiaal. Die plantjies vermeerder vinnig selfs onder moeilike omstandighede. Die roset simboliseer dus dit wat uithou en voortbring en daarom is dit 'n goeie simbool vir 'n godin wat met fertiliteit geassosieer word (Winter 1976: 46).

Die roset kom word ook gevind by die Persiese koninkryk waar rye en rye rosette op die klipreliëfwerk van Persepolis voorkom. Die gevleuelde skyf met die god Ahura Mazda is prominent met sy enorme vlerke en dit word die Faravahar genoem (Kokh 2006:42). Hy was nie 'n songod nie en hier is dit duidelik hoe die gevleuelde songodsimbool verander het tot 'n simbool waar dit slegs 'n goddelike simbool is. Ahura Mazda was die god van Wysheid en Lig. Die woord Ahura beteken "Lord" en Mazda beteken wysheid (Yamauchi 1990:436). Rye rosette is bo en onder die Faravahar. Darius se paleis het ook rosette op die muurteëls gehad (Fig. 7.8-7.9).

Fig. 7.8 Rosette, lotusplante en die gevleuelde Ahura Mazda. Fotograaf Andrew Schneider.

Fig. 7.9 Rosette op die geglasuurde muurteëls van Darius se paleis in Susa. Fotograaf Nader Daii.

In Anatolië kom die gevleuelde skyf gereeld voor in die seëls van die konings van die Hetiete. Die roset kan losstaande wees of in die gevleuelde skyf voorkom. Op 'n basaltreliëf wat in die omgewing van die paleis van Sakcagözü gevind is, kom losstaande rosette voor saam met 'n gevleuelde skyf wat oor die leeujaag troon (750 v.C.). Die rosette dryf in die lug en is verwyder van die gevleuelde skyf, maar hulle vorm ook nie deel van 'n randpatroon soos by Persepolis nie. Die gevleuelde skyf kom gereeld voor bokant 'n leeujaag, sodat die god die koning tydens die jag

beskerm en daarom is dit moontlik dat die losstaande roset dié funksie oorneem. Die Babiloniese songod Shamash word gevind met net 'n roset en 'n kruis-embleem (Fig. 7.10- 7.11).

Fig. 7.10 Losstaande rosette en 'n gevleuelde skyf op die leeu jag reliëf van die Hetiete.

Fig. 7.11 Babiloniese songod Shamash met 'n kruis en 'n roset-embleem. (1400 v.C.)

7.2 DIE GEVLEUELDE SKYF VERANDER IN 'n ROSET

Die gevleuelde skyf wat baie gewild was gedurende die Bronstydperk kom al hoe minder voor gedurende die Ystertydperk en dit lyk of die roset die funksie van die gevleuelde skyf begin vervang.

Fig. 7.12 Brons Periode tempelkompleks van Adad (Hadad) in die sitadel van Aleppo, Sirië.

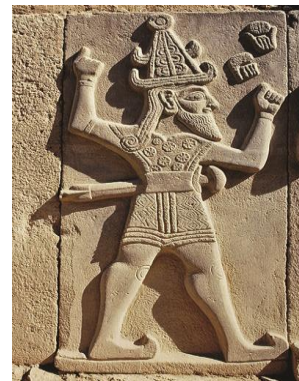

Fig. 7.13 Hadad die stormgod van Sirië met rosette op sy bostuk.

'n Klipreliëf van die stormgod Hadad is in die sitadel van Aleppo se Brons Periode tempelkompleks ontdek. Die bostuk van die god is met rosette versier en het nie net 'n dekoratiewe rol gespeel nie, maar ook 'n simboliese rol (Fig. 7.12- 7.13)(Kohlmeyer 2009:195). Dit kon 'n voorstelling wees van sy heiligheid en *melammu*. Volgens Oppenheim (1943:34) is die

idee van stralend en skitterend geïmpliseer wanneer *melammu* genoem word, maar sekere demone was ook beskou as omring met 'n bonatuurlike glans. Hierdie demone was die *utukku*-demone genoem en hulle was gelyk aan die sterre.

Figuur 7.14 toon rosette op 'n kopband van 'n Assiriese koning en figuur 7.15 toon een roset voor op die kopband en twee op die armbande van 'n Assiriese gevleuelde wese. Figuur 7.16 toon vyf goue rosette. Figuur 7.17 toon 'n witklip roset van voor en agter met 'n hegtingslus waardeur 'n band kon gaan wat om die pols gedra word. Dit is by die ruïnes van ou Bactria, die Afgaanse stad, Balkh gevind.

Fig. 7.14 Kopband met rosette.

Fig. 7.15 Een roset op kopband en twee rosette op armbande.

Fig. 7.16 Vyf goue rosette.

Fig. 7.17 Wit kliprosiet van voor en van agter wat 'n hegtingslus toon.

Op die ivoorkop van 'n dame met 'n diadem (Fig. 7.18) is rosette met 'n plaatjie in die middel. Dit is in 1952 deur Max Mallowan ontdek met sy opgrawings in Nimrud en is tans in die Metropolitaanse Museum van Kuns in New York. Die plaatjie voor in die middel het moontlik inskripsies opgehad.

Fig. 7.18 Ivoorkop met 'n diadem wat rosette toon met 'n plaat voor in die middel.

Fig. 7.19 Dieselfde ivoorkop se profiel.

Die volgende goue plaatjies is op die voorkoppe gedra soos die ivoorkop van die dame in figuur 7.18 toon (Fig. 7.20 - 7.22).

Fig. 7.20- 7.22 Drie verskillende “frontlets, band for forehead” in goud.

Die een wat afkomstig is van Siprus (sewende- sesde eeu v.C.) toon duidelike heftingsgaatjies (Fig. 7.23)(Bahrani 1995:1638).

Fig. 7.23 'n Goue foelie voorkopplaat van Siprus toon heftingsgaatjies.

'n Enkel roset van goud en enamel vorm 'n diadem (vierde - tweede eeu v.C.). Dit is van Egipte en tans in die Metropolitaanse Museum van Kuns in New York (Fig. 7.24).

Fig. 7.24 Goue diadem met 'n enkel roset.

Rosette word nie net in Assirië gevind nie, maar ook in Egipte en die hele Ou Nabye-Ooste. In koning Midas se graf by Gordion, in die Frigiese koninkryk van Anatolië, is meubels met rosette ontdek (Simpson 1995:1664).

7.3 GODE, GODINNE EN DIE ROSET

Dit blyk dat verskeie godinne die roset simbool gebruik het en dat dit van betekenis was ten opsigte van haar karakter. Die Neo-Hetiete moedergodin Kubaba het rosette as haar simbool gebruik (Fig.7.3). Cybele die Frigiese godin se simbool is 'n roset en dan natuurlik ook Istar wat die godin *par excellence* was in Mesopotamië. Sy het 'n ster en/of roset as simbool gehad. Istar het ontwikkel van die Sumeriese Inanna tot die Semitiese oorlogsgodin en was ook die liefdesgodin en vrugbaarheidsgodin. Daar bestaan 'n Istar van Arbela en 'n Istar van Ninevé. Sy was 'n komplekse godin. Figure 7.26 -7.27 toon Istar met haar ster simbool op haar kroon. In figuur 7.27 verskyn 'n halo van sterre om haar.

In die plek van Istar sien *Yahweh*/Jesus homself as die Môrester. Openbaring 22:16 "... Ek is die Afstammeling, die Nakomeling van Dawid. Ek is die helder Môrester." *Yahweh* is egter baie gekant teen die valse gode/inne en die Israeliete word gereeld teen die aanbidding van hemelliggame gewaarsku. *Yahweh* het die son, maan en sterre geskep en daarom is dit vir hom vreemd dat mense dít liever sal aanbid as vir hom. Daar word baie erge strawwe, selfs steniging, uitgedeel vir dié aanbidding. Bybeltekste wat moontlik *Yahweh* se misnoë teenoor die aanbidding van ander hemelliggame toon: Deuteronomium 4:19 "... en die sterre, die hele leer van die hemel, jou laat verlei en voor hulle neerbuig en hulle dien nie ..." 11 Konings 23:5 "... rook te laat opgaan en ook die wat vir Baäl, vir die son en die maan en die sterrebeelde en die hele leer van

die hemel offerrook laat opgaan het.” Jeremia 8:2 “... en ander hemelliggame vir wie hulle lief was en gedien het, agter wie hulle aangeloop het, vir wie hulle geraadpleeg het en voor wie hulle gebuig het.”

Die gode van Mesopotamië het ’n kragtige aura, genoem *melammu* om hulle en dit kan voorgestel word deur lig of sterre (Cornelius 2009:25). Beelde van gode/inne was geklee en hulle was voorgestel asof hulle met lig of sterre geskyn het. Die gode is voorgestel in menslike vorm en is geklee in die beste materiale wat bekostigbaar was vir die gemeenskap. Met verloop van tyd is verskeie uitrustings, juwele en ander paraphernalia opgegaan en die stoorkamers het vol geraak met inventarisse wat die hoeveelheid goedere aandui. So bestaan daar ’n inventaris van ’n klein Babiloniese tempel van Istar by Lagaba wat ’n goeie idee laat van die inhoud (Postgate 1992:118). Marduk was met die auras van sewe gode bekleed en Tiamat was ook “clad with glories.” In die Hebreeuse Bybel word *Yahweh* ook bekleed met Glorie en Majesteit. Psalm 104:1 “...Met majesteit en heerlikheid is u bekleed - wat uself omhul met die lig soos met ’n kleed...”

Wanneer die god/in of heilige persone op seëls en ander kunsvorme geïllustreer word, is die *melammu* simbole slegs illustrasies van die regte goue ornamente. Die god/inne was geklee met klere waaraan verskeie goue simbole vasgewerk was. In die teks Strassmaier, *Nbn*, 591:2-3 (Nabonidus, 12th year), word gemeld dat goud vir die goudsmit gegee word: “for the repair of the rosettes and *tensia* from the *pisannu* garment of the “Lady of Sippar” ” (Oppenheim 1949:174). Dougherty, “GCCl,” II, 69:1-9 (Nabopolassar, 8th year) lees: “700+x rosettes of gold, y *tensia* of gold, their weight- including the garment- is 23 minas, which are (to be) mounted upon (the garment of the image of) Nana, 172 rosettes of gold and *tensia* of gold in addition, 1½ minas is their weight, were taken down for cleaning purposes” (Oppenheim 1949:174). Hierdie tekste toon dat die goue ornamente aangewerk kon word of afgehaal kon word soos benodig. Die afhaal daarvan was vir herstelwerk, skoonmaak en polering doeleindes. Die goue ornamentjies toon gaatjies vir die aanwerk of ander het ’n ringetjie agteraan vir die vaswerk. Die goue simbooltjies kon ook op leer en oorgetrekte leer-items verskyn en aangesien die gode/inne se klere van fyngeweefde linne gemaak is, het hierdie leer-items duidelik ’n ander doel gedien.

Behalwe die goue *aiaru* (rosette), *niphu* (skyf), en *tensia* (vierkant?), word in die Neo-Babiloniese tekste na nog simbole verwys wat vir dieselfde doel gebruik was. Nog ’n voorbeeld: “BIN,” II, 125:1-7 (Nebuchadnezzar II, 32nd year) we find: “18 ¾ shekels of gold 61 golden

stars, which are damaged from the *kusitu* garment of the “Lady of Uruk” are at the disposal of N. and A., the goldsmiths, for repair work on the golden stars” (Fig. 7.25)(Oppenheim 1949:176). Die gebruik van goue ornamente op klere in Mesopotamië is goed gedokumenteer in Babiloniese geskrifte gedurende die sewende eeu v.C. Die individuele gewig van die goue plaatjies is lig, $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{2}$ shekel elk. Die algehele indruk van so ’n kledingstuk moes baie skitterend wees en sou definitief die indruk van glorie en heerlikheid versinnebeeld het. Soms het die god en sy gevolg die tempel verlaat en na die platteland vertrek om in landbou rituele deel te neem. Hierdie soort feeste word ’n *akítum* genoem en was geassosieer met die Nuwe Jaar seremonies by Babilon. Teen die derde millenium kon die feeste by verskillende plekke en op verskillende tye plaasvind.

Die gode het ook by mekaar gekuier en sou ook spesiale uitrustings vir sulke uitstappies gehad het. Dit is veral die gode van die suidelike dele van Mesopotamië wat by Nippur en Eridu se gode gaan kuier het. Die kuiery het meestal met feesvieringe te doen gehad en feesviering het ’n groot deel van die jaarlikse kalender beslaan ((Postgate 1992:124). *Nalbas samê* is die naam van een van die kledingstukke wat tydens ’n seremonie gedra word en dit beteken “garment of the sky” of hemelskleed. Die gebruik was in Babilonië slegs vir die god/in beperk, maar in Assirië skuif die gebruik ook na die koningshuis (Oppenheim 1949:180).

Yahweh het enige beelde van hom verbied, maar hy word ook in die Bybel beskryf as skitterend, glansryk en verheerlik (glorious). Bybeltekste wat *Yahweh* se ligglans toon: Psalm 50:2 “Uit Sion, die volkommenheid van skoonheid, verskyn God in ligglans.” Habakuk 3:4 “En glans soos sonlig is daar, ligstrale aan sy sy; en dáár is die omhulsel van sy krag.” Openbaring 21:23 “En die stad het die son of die maan nie nodig om in hom te skyn nie, want die heerlikheid van God het hom verlig...”

Fig. 7.25 Goue sterre wat bygedra het om ’n uitrusting te laat skitter.

Fig.7.26 Istar met 'n ster/roset op haar kop.

Fig.7.27 Istar met 'n ster op haar kop en ook 'n sterrehalo rondom haar.

Koning Tikulti Ninurta II het by Ashur 'n tempel vir Istar gedurende die dertiende eeu v. C. laat bou. Die altaar toon rosette op die horings wat die argument dat dit slegs 'n koninklike simbool is, verkeerd bewys. Wat interessant is, is dat die rosette op pale met tassels voorkom net soos die van die maangod Sin (Fig. 6.28) en dus duidelik 'n goddelike simbool is (Fig. 7.28 -7.29).

Daar bestaan 'n teorie dat die roset simbool die eienskappe van heiligheid en glans *-melammu* verteenwoordig. Indien die simbool vir 'n god/in gebruik word, is die bedoeling dat die god/in heilig is, maar wanneer dit vir die koning of hoëpriester gebruik word, is die bedoeling dat hulle geheilig is deur die heilige god/in. Die paleis, tempel, koninklike perde, kruike, klere, alles wat koninklik was, was aan die god/in toegewy. Om toegewy te wees aan die god/in impliseer nie die persoon het goddelike eienskappe verkry of in 'n god verander nie; dit beteken bloot die persoon is afgesonder.

Fig. 7.28 Altaar by Istar se tempel gevind met rosette op die horings, 13de eeu v. C.

Fig. 7.29 Rosette op pilare met tassels op die altaar.

7.4 DIE KONINGSHUIS EN DIE ROSET

Die roset was onder andere 'n simbool vir koninklikheid. Daar is genoegsame bewyse dat die roset in Israel sowel as omliggende gebiede van die Ou nabye-Ooste 'n koninklike embleem was (Jacobson 2009:133). Ashurnasirpal II word gesien met roset armbande, rosette op sy kroon en rosette op sy klere. Byna al die Neo-Assiriese konings volg sy voorbeeld.

Ryklik versierde materiaal met patrone was uitsluitlik vir koninklike en godsdienstige amptenare geweef. Die materiaal het dus die epitoom van rykdom geword. In seremonies word slegs die koning se tafel met ryklik versierde materiaal gedrapeer (Bier 1995:1583). In figuur 7.30 is 'n geborduurde kledingstuk van die Assiriese koning Sardanapalus II wat baie rosette toon en dit sou ook 'n simboliese rol vertolk het (Fig. 7.30 -7.32).

Komplekse rosette word slegs gesien in assosiasie met die koning en die god. Op die koning en amptenare se klere verskyn eenvoudige rosette. In rare gevalle verskyn 'n komplekse roset met 'n sirkel rondom, op 'n soldaat. Daar word aangeneem dat so 'n soldaat 'n koninklike wag was of dalk 'n spesiale posisie beklee het (Guralnick 2004:231). Verskillende patrone in die komplekse rosette met 'n sirkel rondom, het sekerlik ook verskillende betekenis versinnebeeld. Die rosetpatrone het heel moontlik nie slegs vir versiering gedien nie, maar het as kodes gedien.

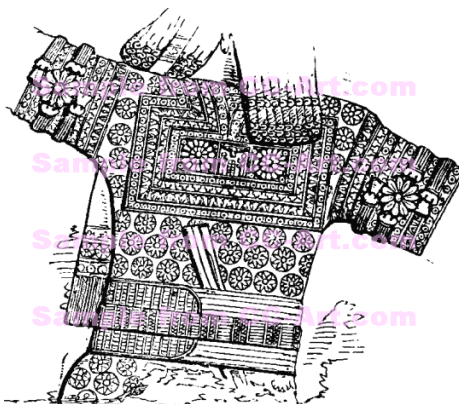
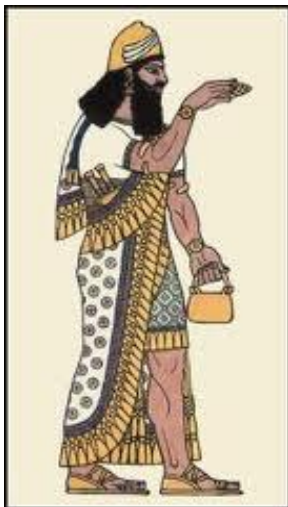

Fig. 7.30 Kledingstuk van die Assiriese koning Sardanapalus II.

Fig. 7.31 Assiriese uitrusting wat rosette van naderby toon.

Fig. 7.32 Assiriese uitrusting met rosette.

Rosette kom nie net op koninklike materiaal, kopbande en juwele voor nie, maar ook op die paleis se vloere. Figure 7.33- 7.34 toon twee verskillende Assiriese klipvloerversierings van tapytte.

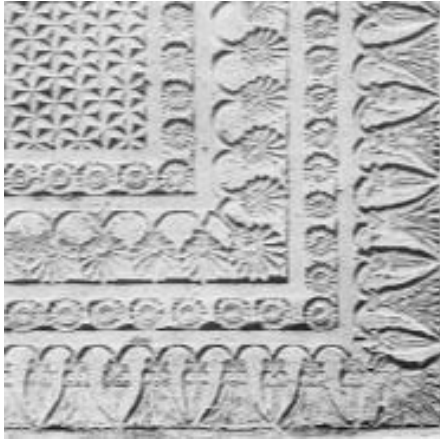

Fig. 7.33 Klipvloerversiering wat tapytte met rosette en lotusblomme voorstel.

Fig. 7.34 'n Tweede kliptapyt met 'n soortgelyke patroon.

Op die klipreliëfs van Nimrud is dit slegs die koning se perde se toerusting wat met trossels en rosette versier is (Fig. 7.35- 7.36). Ryklik versierde draperings kan oor die koninklike perde hang (Bier 1995:1583).

Fig. 7.35 Die ivoorpaneel toon rosette op die perde se toerusting.

Fig. 7.36 Die kliprelief toon rosette op die perde se toerusting.

Irakese argeoloë het drie koninklike grafte by die Noordwestelike paleis van Assurnasipal II (883-859 v.C.) ontdek. 'n Kopband van 'n koningin, wat naby haar gevind is in die koninklike graf, toon ook rosette. Die rosette is van agaats en op die punte is klein goue granaattjies (Fig.

7.37). Nog 'n interessante vonds in die grafte is rosette, sterre en driehoeke wat aan die begrafnisklere vasgewerk was (Bahrani 1995:1638).

Fig. 7.37 Kopband met 'n paar agaat rosette en ook klein goue granaatjies op die punte (883-859 v.C.).

In Juda is 250 kruike op 23 verskillende plekke gevind met rosetafdrukke op die handvatsels (Fig. 7.38). Die handvatsels behoort tot die sewende eeu v.C. en Cahill (1997:48) en ander kenners argumenteer oortuigend dat die roset simbool gedurende die middel sewende eeu v.C. die gevleuelde skyf simbool op die koninklike kruike vervang (Jacobson 2009:134).

Fig. 7.38 'n Kruik met die roset simbool. Foto Zev Radovan.

Fig. 7.39 Die roset van nader beskou. Foto Zev Radovan.

Volgens Avigad (1978:147) het 'n sewende eeu v.C. seël aan 'n prinses behoort (Fig. 8.32). Dit is afkomstig van Jerusalem. Op die seël is 'n lier en 'n roset, asook die naam van die Hebreuse prinses, Ma'danah. Die gebruik van 'n roset op die seël van die dogter van 'n koning is nog 'n bewys dat die roset simbool onder andere gebruik was as 'n koninklike embleem. By Ur word koninklike bordspeletjies gevind met rosette (Fig. 7.40).

Fig. 7.40 Die seël van 'n prinses van Jerusalem. Foto Zev Radovan.

'n Amber beeldjie van Ashur-Nasir-Apal koning van Assirië (885-860 v. C.) toon die koning met 'n goue borsplaat. Die borsplaat toon rye rosette en die gebruik van 'n borsplaat herinner aan Aäron, die hoëpriester wat ook 'n borsplaat gedra het (Fig. 7.41)(Olmstead 1938:78). Die koning het soms ook die rol van hoëpriester vertolk. Die rosette wat *cloisonné* selle toon, was waarskynlik gevul met gekleurde half edelgesteentes soos lapis lazuli, turkoois, karneool of gekleurde glasstukkies (Gunter 1995:1549).

Fig. 7.41 Amber beeldjie van Ashur-Nasir-Apal koning van Assirië (885-860 v. C.)

Rosette verskyn ook op bordspeletjies wat in verskeie grafte gevind word, soos die bordspeletjie van Ur. Die Megiddo ivoorvonds verskaf ook 'n bordspeletjie wat sorteer onder die “Game of 58 holes” en toon goue rosette (Fig. 7.42- 7.43).

Fig. 7.42 Koninklike bordspeletjie van Ur wat rosette toon.

Fig.7.43 Bordspeletjie van die Megiddo ivoorvonds wat goue rosette toon.

Die wydverspreide gebruik van rosette op krone suggereer 'n konneksie tussen die “kroon” en die “blom” soos byvoorbeeld in Jesaja 28:1-6. Jesaja verwys in die gedeelte na die Noordelike koning (Fig. 7.44- 7.45)(Jacobson 2009:135).

Fig. 7.44 Die Assiriese hooftooisel van die koning toon rosette.

Fig. 7.45 'n Beter skets van die hooftooisel van die Assiriese koning.

7.5 DIE HOËPRIESTER EN DIE ROSET

Priesters was geheilig of toegewy (Lv 21:6) en die hoëpriester moes op sy voorkop 'n goue blom dra waarop die woorde “Aan die Here gewy” gegraveer was (Eks 28:36). In Eksodus 28:36 word die versiering op die tulband *tsits* genoem en nie *nezer* nie, maar in Eksodus 39:30 word *tsits* en *nezer* saam gebruik asook in Levitikus 8:9. Die basiese bedoeling van *nezer* is “toegewy” en hier spesifiek “'n teken van toewyding.” Die algemene vertaling van diadem is verkeerd omdat die ander woord in “teken van toewyding” *tsits* is wat blom beteken. Dit beteken die hoëpriester het op sy tulband (*saniph*), op sy voorkop, 'n goue blom gedra met 'n inskripsie “toegewy aan *Yahweh*” (De Vaux 1973:347;399). Dit op sy beurt beteken dat die priester nie meer aan die goddelose en heidense wêreld behoort het nie, maar afgesonder was vir *Yahweh*.

Die roset se simbool beteken dus “toegewy aan god” en die god/godin verskil afhangend van die god/godin wat deur 'n spesifieke nasie aanbid word. Net so het die koningshuis wat so geheilig en toegewy word, ook verskil van volk tot volk. Met die salwing van 'n nuwe koning word hy ook as 'n heilige persoon beskou. Dit is die salwing wat die koning verander en hy is nou ook toegewy of eenkant geplaas vir *Yahweh*. Die teken of simbool van die toewyding was die dra van die *nezer* wat presies soos dié van die hoëpriester gelyk het - 'n goue blom. Die enigste persone wat met rosette op die kunswerke verskyn, is die hoëpriesters, die koning/inne en die gevleuelde wesens. Die wesens is in elk geval aan god toegewy aangesien hulle van 'n hoër spirituele orde is. Die hoëpriesters en konings se roset tulbande (*nezer saniph*) was die simbool om aan die nasies te wys dat hulle koning/priester geheilig, toegewy, afgesonder en geseën is (De Vaux 1973:400).

In ons huidige tyd, 2015, het die Tempelinstituut van Israel ter voorbereiding vir die nuwe tempel wat nog gebou gaan word, solank sekere items in plek gekry, onder andere 'n kroon vir die nuwe hoëpriester (Arutz Sheva 2015-web)(You Tube). Daar bestaan wel 'n moontlikheid dat hierdie kroon van die nuwe hoëpriester te verwesters en Europees is (Fig. 7.47). 'n Goue blom soos dié van figuur 7.46 sal meer gepas wees, maar wel met 'n inskripsie daarop. Die motivering vir hierdie stelling is dat hierdie goue blomme se datums (14de-13de eeu v.C.) ook min of meer korrespondeer met Moses en Aäron se tydperk, soos die res van die nuwe hoëpriester se uitrusting. Die goue blom wat voorgestel word, toon hegtingsgaatjies wat fasinerend is en bepaal

dat dit nie afkomstig van juwele was nie, maar wel aan materiaal vasgewerk was. Dit herinner ook aan die ander goue voorkopplaatjies wat reeds bespreek is soos in Figuur 7.20-7.23.

Fig. 7.46 Goue roset wat hegtingsgaatjies toon. 14de-13de eeu v.C. Werklike grootte 6.2cm

Die goue plaat of kroon wat die Israelitiese Tempelinstituut gemaak het vir die afwagtende nuwe hoëpriester, word tans in dié Instituut geberg tot tyd en wyl dit in die nuwe tempel gebruik kan word.

Fig. 7.47 Die nuwe kroon van die afwagtende nuwe hoëpriester.

Eksodus 39:30-31 “hulle het ook die plaat van die heilige kroon van suiwer goud gemaak en daarop geskrywe met letters soos dit op ’n seëlsteen uitgesny word: Heilig aan die Here. En hulle het ’n pers toutjie daaraan vasgemaak om dit bo-op die tulband vas te sit...” Die “pers toutjie” word met die nuwe kroon se ontwerp geïgnoreer.

7.6 DIE ROSETARMBANDE

Volgens 2 Konings 11:12 gee die priester Yehoyada vir Joas die *nezer* en die *edûth*. Die betekenis vir *nezer* is bekend, dit is die diadem of kroon met goue blom wat die koninklike embleem was (2 Sm 1:10; Jr 13:18; Esr 21:30-3; Ps 89:40;132:18). Die woord *edûth* is meer ingewikkeld en beteken getuienis of “solemn law” en is gewoonlik gekoppel aan die *s’adôth* woord wat “bracelets” beteken (Fig. 7.48-7.49). In 2 Samuel 1:10 word Saul se koninklike ordetekens na Dawid gebring. In Psalm 89:40 word diadem parallel gestel aan *b’rîth* wat verbond beteken en *b’rîth* is soms gebruik as sinoniem aan *edûth* (De Vaux 1973:103).

Dus kan die armbande gelyk gestel word aan ’n verbondsteken of selfs as getuienis van die verbond tussen die persoon en *Yahweh*. Nog ’n sinoniem aan *edûth* is die woord *hôq* wat verordening beteken (De Vaux 1973:103).

Fig. 7.48 Armbande met rosette van nader beskou.

Fig. 7.49 Armband met roset en spykerskrif bo-oor.

In Psalm 2:6-7 is daar ’n verordening van *Yahweh* en dit kan vergelyk word met die protokol wat beskryf word in die koninklike inwydingsrites van die farao’s. Thutmoses III sê: “He has put my diadem on me and established my protocol.” Dit is ’n goeie parallel vir 2 Konings 11:12. Die protokol van die farao het sy koninklike name, sy goddelike seunskaap en sy mag bevat en met die oorhandiging daarvan is sy kroning wettig verklaar (De Vaux 1973:103). Dit mag wees dat *Yahweh* se verbond (decree) met die Huis van Dawid soortgelyk was, veral omdat die woord *edûth* gebruik word (2 Sm 7:8-16; Ps 89:20-38;132:11-12). Die Getuienis was ’n driedimen-

sionele item, want dit word gegee en kan dus nie 'n opinie of persoon wees nie. Die woord *edûth* beteken getuienis of ook “solemn law” (De Vaux 1973:103). Die rosetarmbande kon ook 'n getuie gewees het vir die onderhouding van die wet. Dit was nie net Moses se wette wat bestaan het nie. Hamoerabi het soortgelyke wette gehad wat byna woordeliks ooreenstem met die Israëliete se wette.

Vir die Israëliete was dit die hoëpriester en die koning wat geheilig word by die toekenning van hulle amp en die god was *Yahweh*. Die koning is *ipso facto* 'n redder vir sy volk (2 Ko 13:5), maar is nie 'n god nie; hy is net geheilig (De Vaux 1973:110).

Die volgende Bybeltekste is moontlik nou meer verstaanbaar: Psalm 132:18 “his *nezer* shall blossom.” 2 Samuel 1:10 “...en ek het die kroon wat op sy hoof en die armband wat om sy arm was, geneem en dit hier na my heer gebring.” 2 Konings 11:12 “Daarna het hy die seun van die koning uitgebring en aan hom die kroon en die Getuie oorgegee; en hulle het hom koning gemaak en hom gesalf...” Psalm 89:39-40 “U het toornig geword teen u gesalfde. U het die verbond van u kneg tot niet gemaak, U het sy kroon onheiligh teen die grond.” Eksodus 39:30-31 “hulle het ook die plaat van die heilige kroon van suiwer goud gemaak en daarop geskrywe met letters soos dit op 'n seëlsteen uitgesny word: Heilig aan die Here. En hulle het 'n pers toutjie daaraan vasgemaak om dit bo-op die tulband vas te sit...” Levitikus 8:9 “En hy het die tulband op sy hoof gesit en aan die tulband, aan die voorkant, die goue plaat, die heilige kroon bevestig, soos die Here Moses beveel het.”

7.7 'n MOONTLIKE BETEKENIS VIR DIE ROSET SIMBOOL

Die roset is 'n simbool vir die heiligheid (glory) van die god/in en vandaar is persone en voorwerpe deur die heiligheid van die god/in geheilig (glorified). Dit was bloot een van die eienskappe van die god/in en in die geval van *Yahweh* was dit moontlik die naam Jehovah M'Kaddesh (Die God van heiligmaking) wat die roset simbool verteenwoordig het. In die Ou-Testament kom Jehovah M'Kaddesh twee maal voor. Dit word eerste genoem in Eksodus 31:13 en in Levitikus 20:8. Eksodus 31:13 “...sodat julle kan besef dat Ek, die Here, julle vir My geheilig het.” Die spelling kan ook *Jehovah Mekoddishkem* wees (Hickey 2009:75)(Knight 2009:50)(The Blue Letter Bible 2013-web).

7.8 GEVOLGTREKKING

Die gevleuelde skyf wat baie gewild was gedurende die Bronstydperk, kom al hoe minder voor gedurende die Ystertydperk en dit lyk of die roset die funksie van die gevleuelde skyf begin vervang. Die roset is die algemeenste dekoratiewe motief wat in die Assiriese kunsvorme voorkom en het definitief 'n dekoratiewe rol gespeel, soos gesien word in die rye en rye rosette op muurskilderye in die Assiriese paleise van so vroeg as die Middel-Koninkryk tot die Neo-Assiriese Koninkryk. Tog moes die motief in 'n breër konteks 'n belangrike simboliese betekenis gehad het (Albenda 2005: 90). Die roset kom ook voor by die Persiese koninkryk waar rye en rye rosette op die klipreliëfwerk van Persepolis verskyn. Die gevleuelde skyf met die god Ahura Mazda is prominent met sy enorme vlerke. Hy was nie 'n songod nie en hier is dit duidelik hoe die gevleuelde songodsimbool verander het tot 'n simbool waar dit slegs 'n goddelike simbool is.

Dit blyk dat verskeie godinne die roset simbool gebruik het en dat dit van betekenis was ten opsigte van haar karakter. Die Neo-Hetiete moedergodin Kubaba het rosette as haar simbool gebruik; so ook Cybele die Frigiese godin, asook Istar wat die godin *par excellence* was in Mesopotamië. Istar het 'n ster en/of roset as simbool gehad. Die gode van Mesopotamië het 'n kragtige aura, genoem *melammu* om hulle en dit kan voorgestel word deur lig of sterre (Cornelius 2009:25). Beelde van gode/inne was geklee en hulle was voorgestel asof hulle met lig of sterre geskyn het. Die god/inne was geklee met klere waaraan verskeie goue simbole vasgewerk was. Die algehele indruk van so 'n kledingstuk moes baie skitterend wees en sou definitief die indruk van glorie en heerlikheid versinnebeeld het. *Yahweh* het enige beelde van hom verbied, maar hy word ook in die Bybel beskryf as skitterend, glansryk en verheerlik (glorious). 'n Bybelteks wat *Yahweh* se ligglans toon, is Psalm 50:2 “ Uit Sion, die volkommenheid van skoonheid, verskyn God in ligglans.”

Daar bestaan 'n teorie dat die roset simbool die eienskappe van heiligheid en glans -*melammu* verteenwoordig. Indien die simbool vir 'n god/in gebruik word, is die bedoeling dat die god/in heilig is, maar wanneer dit vir die koning of hoëpriester gebruik word, is die bedoeling dat hulle geheilig is deur die heilige god/in. Die paleis, tempel, koninklike perde, kruike, klere, alles wat koninklik was, was aan die god/in toegewy. Om toegewy te wees aan die god/in impliseer nie die persoon het goddelike eienskappe verkry of in 'n god verander nie; dit beteken bloot die persoon was afgesonder.

Priesters was geheilig of toegewy (Lv 21:6) en die hoëpriester moes op sy voorkop 'n goue blom dra waarop die woorde “Aan die Here gewy” gegraveer was (Eks 28:36). In Eksodus 28:36 word die versiering op die tulband *tsits* genoem en nie *nezer* nie, maar in Eksodus 39:30 word *tsits* en *nezer* saam gebruik asook in Levitikus 8:9. Die basiese bedoeling van *nezer* is “toegewy” en hier spesifiek “'n teken van toewyding.” Die algemene vertaling van diadem is verkeerd, omdat die ander woord in “teken van toewyding” *tsits* is, wat blom beteken. Dit beteken die hoëpriester het op sy tulband (*saniph*), op sy voorkop, 'n goue blom gedra met 'n inskripsie “toegewy aan *Yahweh*” (De Vaux 1973:347;399). Dit op sy beurt beteken dat die priester nie meer aan die goddelose en heidense wêreld behoort het nie, maar eenkant geplaas was vir *Yahweh*. Die Tempelinstituut van Israel het ter voorbereiding vir die nuwe tempel wat nog gebou gaan word, solank sekere items in plek gekry, onder andere 'n kroon vir die nuwe hoëpriester. Daar bestaan wel 'n moontlikheid dat hierdie kroon van die nuwe hoëpriester te verwesters en Europees is.

Volgens 2 Konings 11:12 gee die priester Yehoyada vir Joas die *nezer* en die *edûth*. Die betekenis vir *nezer* is bekend, dit is die diadem of kroon met goue blom wat die koninklike embleem was (2 Sm 1:10; Jr 13:18; Esr 21:30-3; Ps 89:40;132:18). Die woord *edûth* is meer ingewikkeld en beteken getuienis of “solemn law” en is gewoonlik gekoppel aan die *s'adôth* woord, wat “bracelets” beteken. In 2 Samuel 1:10 word Saul se koninklike ordetekens na Dawid gebring. In Psalm 89:40 word diadem parallel gestel aan *b'rîth* wat verbond beteken en *b'rîth* is soms gebruik as sinoniem aan *edûth* (De Vaux 1973:103). Dus kan die armbande gelyk gestel word aan 'n verbondsteken of selfs as getuienis van die verbond tussen die persoon en *Yahweh*. Nog 'n sinoniem aan *edûth* is die woord *hôq* wat verordening beteken (De Vaux 1973:103). Die volgende Bybeltekste is moontlik nou meer verstaanbaar: Levitikus 8:9 “En hy het die tulband op sy hoof gesit en aan die tulband, aan die voorkant, die goue plaat, die heilige kroon bevestig, soos die Here Moses beveel het.” 2 Konings 11:12 “Daarna het hy die seun van die koning uitgebring en aan hom die kroon en die Getuie oorgegee; en hulle het hom koning gemaak en hom gesalf...”

Na genoegsame inspeksie en evaluasie is tot die gevolgtrekking gekom dat rosette “gelees” kan word as heilig, heiligheid, heiligdom en geheilig. In die geval van *Yahweh* was dit moontlik die die roset simbool wat die naam Jehovah M'Kaddesh (Die God van heiligmaking) verteenwoordig het.

HOOFSTUK AGT

8. GEVLEUELDE GEESTELIKE WESENS

8.1 INLEIDING

Die kunsvorm van die Ou Nabye-Ooste was nie veronderstel om besigtig te word soos die kuns van die negentiende en twintigste eeu nie, maar was veronderstel om “gelees” te word. In teenstelling met geskifte bring die kalligrafie vereenvoudigde boodskappe. In ’n monument, byvoorbeeld, som die kunswerk ’n spesifieke konsep op deur een of twee gebare te maak (Keel 1978:7). Die visuele kunsvorm het enorme pedagogiese voordele veral in ’n era met hoë ontvanklikheid vir die visuele.

Die ikonografiese benadering spog met oorspronklikheid, egtheid en verifikasie. Ongelukkig kan die vertaling van antieke geskifte nie dieselfde aanspraak maak nie. Ikonografie mag egter nie die geskrewe woord vervang nie. Die twee metodes is verwant aan mekaar alhoewel elkeen sy eie karaktereenskappe toon. Die gedifferensieerde, linguistiese aanslag sal altyd die *via regia* wees in die Ou Nabye-Ooste, maar die ikonografiese aanslag bring sy eie unieke en merkwaardige voordele (Keel 1978:8).

In die Ou Nabye-Ooste was die mense gefassineerd met gevleuelde wesens. Dit sluit gevleuelde gode, monsters, sfinkse, demone, *lamassu*’s, griffioene en gevleuelde skywe in, maar die *apkallu*’s was seker van die bekendste. Dinge wat vinnig beweeg, word met vlerke voorgestel, maar ook goed uit die natuur soos die wind en die son.

Wanneer wegbeweeg word van die natuurelemente met vlerke, word spirituele wesens met vlerke gevind, onder andere gode/inne. Die vlerke was meestal in konteks met beskerming, maar kan ook as guns, liefde of redding voorgestel word. Vlerke is waarskynlik gekies om spirituele wesens en spirituele kenmerke voor te stel aangesien voëls in vlug ’n kwaliteit openbaar van “meer as die aarde” of selfs “los van die aarde.” Vlerke in die antieke ikonografie kon dus ’n simbool vir transendentiaal en numineus wees (Ryken, Wilhoit & Longman III 1998:954).

In die mitologie is vlieënde voorbeelde nie vreemd nie. Aladin vlieg op ’n mat, hekse vlieg op besems, die antieke gode vlieg met strydwaens deur die lug en dit lyk of die Persiese Faravar die gevleuelde skyf in ’n rytuig verander het. Indië het ’n draak wat vlieg en verskeie gode het op die

rug van hulle simboliese diere gevlieg of anders het hulle soos Nike, die godin van oorwinning, hul eie vlerke gehad.

Hibride kon met of sonder vlerke wees, maar die gevleuelde wesens wat saam met die boom van lewe en die koning verskyn, het twee of selfs vier vlerke gehad. Hulle word geïdentifiseer as *Apkallu's*, antropomorfiese gode, wat die inwoners teen bose magte moes beskerm (Albenda 2005:127). In Mesopotamië en Palestina word hulle op verskeie maniere uitgebeeld. Dit is veral op die klipreliëfs van die Assiriese paleise wat 'n ooreenkoms met die ivoorpaneel verkry word, alhoewel Egiptiese beïnvloeding duidelik sigbaar is op die Fenisiese ivoorkuns (Fig. 8.1- 8.3). In hoeverre verskietende sterre en komete die konsep van wesens wat deur die lug beweeg beïnvloed het, sal ons nie weet nie, maar 'n moontlikheid bestaan tog. 'n Paar gevleuelde mitologiese figure word vlugtig bespreek.

Fig. 8.1-8.3 Drie ivoorkunswerke met gevleuelde wesens.

8.2 MITOLOGIESE HIBRIDE

Hibride is mitologiese kreature wat liggaamsdele van verskillende spesies kombineer (Fig.8.4-8.6). Gevleuelde diere soos sfinkse en griffioene was aan die orde van die dag in die Ystertydperk in die Ou Nabye-Ooste. Die Egiptiese sfinks is welwillend en word voorgelou as 'n bewaker en het soms die ingang na tempels bewaak. By die Luxor tempel is parallelle rye sfinkse wat die pad na die tempel bewaak, maar die bekendste sfinks is die sfinks van Giza naby die piramide van Khufu (Cheops) en die piramide van Khafra. Die reuse sfinks simboliseer die eenwording tussen Khafra en die songod Ra (Wilkenson 2010:91). Die songodin Sekhmet se simbool is 'n leeu en dit is waarskynlik die rede vir die gebruik van 'n leeufiguur in Egipte (Strawn 2009:64). Istar as die oorlogsgodin word ook met 'n leeusimbool (leonine) verbind en sy was wel bekend in

Mesopotamië en die Levant (Fig. 8.7). Baal-Seth het ook die “leonine” profiel gehandhaaf (Strawn 2009:69).

Fig. 8.4 'n Leeu met vlerke van die Archaemeniese Assiriese Periode.

Fig. 8.5 Die Giza sfinks.

Fig. 8.6 Ivoorleeu met vlerke en 'n menslike kop.

Griffioene kom hoofsaaklik in die Griekse kuns voor, maar die antieke Egiptenare het voorstellings van so vroeg as 3,300 v.C. en hulle kom ook by die antieke Perse voor. Die legendariese beelde het 'n lyf, stert en agterbene van 'n leeu, 'n kop en vlerke van 'n arend en arendkloue as pote (Rees 2013:107). Die leeu is bekend as die koning van die diereryk en die arend is bekend as die koning van die voëlryk en daarom maak die kombinasie van dié twee 'n buitengewone kragtige en majestieuse kreatuur (Fig. 8.8- 8.9). In die antieke tye was die griffioene 'n simbool van heilige krag en was hulle dus ook die wagers en oppassers van heilige persone en geboue.

Fig. 8.7 Istar en haar leeusimbool.

Fig. 8.8 Ivoorgriffioene van Fort Salmaneser, Nimrud. (9de -7de eeu v.C.).

Fig. 8.9 Ivoor griffioenpaneel van Megiddo, Israel. (13de eeu v.C.).

8.3 LAMASSU (SHEDU)

Lamassu is die Akkadiese woord en *Shedu* die Sumeriese woord vir 'n beskermende wese wat 'n bullyf, arendsvlerke en 'n menslike kop gehad het. Die kop dra 'n kroon met horings wat aandui dat dit 'n heilige wese is. Hulle kom meestal voor by die Assiriërs, maar word ook by Persepolis in Iran gevind. In Babilonië kon hulle met of sonder vlerke wees en is gebruik in algemene huishoudings as beskermende wesens. Later het hulle die beskermers van die konings geword en het in pare weerskante van die stadspoorte gestaan (Archaeology Study Bible 2005:1529).

Die *Lamassu* verskyn by stadspoorte sodat almal wat die stad nader, dadelik besef dat die stad onder beskerming is. Hulle doel was nie net om beskerming teen menslike vyande te bied nie, maar ook teen bese magte. Van voor toon hulle twee bene, maar van die kant het hulle vier bene wat lyk of hulle stap. Een beeld het dus vyf bene. Die *Lamassu* wat “stap” laat hulle sterk en kragdadig vertoon. Die beelde is ook baie groot en troon hoog bo mense. Die beelde is 4-5 meter hoog en is nie beelde “in the round” nie, aangesien hulle deels aan die muur vas is en net van voor en van die kant besigtig kan word (Fig. 8.10- 8.12)(Cornelius & Venter 2002:188).

Beelde van gevleuelde diere met menslike koppe is 'n algemene verskynsel in die Ou Nabye-Ooste en word so vroeg as 3000 v.C. in Ebla se tekste genoem. Vir die beskerming van 'n gewone huishouding is 'n *lamassu* op 'n kleitablet gegraveer en onder die voordeur se drumpel begrawe.

Fig. 8.10 *Lamassu* by Persepolis se ingang.

Fig. 8.11 Vyf bene is duidelik sigbaar.

Fig. 8.12 *Lamassu* in die Louvre Museum.

Drie bees tipes verskyn op die Assiriese muurskilderye: 'n Bul met of sonder krulhare op die lyf, 'n gevleuelde bul en 'n gevleuelde bul met 'n menslike kop. In rituele tekste word die bul of bison geïdentifiseer as *kusarikku*. In die mitologiese tekste word die dier beskryf as “hemelbul” en was die embleem van die Akkadiese god, Utu. Utu word later verplaas deur Ninurta en die bul was ook die simboliese embleem van die god Adad. Dit was die gevleuelde menslike kopbul, van die Neo-Assiriese Periode, wat geïdentifiseer is met *Lamassu/Sedu* (Albenda 2005:124).

8.4 DEMONE EN BOSE MAGTE

Twee soorte magie word geïdentifiseer. Die eerste soort is natuurlike magie en die tweede is demoniese magie. Von Soden (1994:198) verwys daarna as swart magie en wit magie. Swart magie is daarop uit om kwaad en skade aan te rig en wit magie probeer om die skade om te keer. Natuurlike magie maak gebruik van natuurlike elemente soos klippe, plante en sekere dele van diere wat kwansuis magiese krag besit wat aangewend kan word. Meeste Afrika en Verre Oosterse lande glo nog steeds in dié magiese krag wat verduidelik waarom ons sulke natuurelemente in toordokterwinkels vind. Demoniese magte het deur 'n verskeidenheid bose wesens of magte invloed uitgeoefen op persone, maar ook op natuurlike sake.

Die bevolking kon die demoniese magte op 'n verskeidenheid maniere tot aksie dwing om tussenbeide te tree in menslike, maar ook natuurelemente, deur offerandes, deur hulle direk aan te roep of deur spesiale rituele uit te oefen. In sommige gevalle is magiese reinigings egter uitgevoer om sukses in oorlog te verseker (Klutz 2004:265). Religieuse praktyke staan in direkte kontras hiernaas, want alhoewel albei dieselfde aksies doen, verskil die bonatuurlike kragte (Versnel 1991:187). Volgens Versnel (1991:92) is dit die beste om met die siening te gaan dat godsdienstige geloof en magiese geloof 'n spektrum met ekstreme teenoorgesteldes is, maar met 'n groot middelveld van onduidelikheid.

In die Ou Nabye-Ooste was die geloof dat bose magte en demone bestaan net so relevant as wat hulle gode, demi-gode en goeie spirituele wesens bestaan het. Amulette is gedra om die slegte magte af te wend, soos byvoorbeeld die skarabee amulet wat in punt 6.2 bespreek is. Amulette is vasgebind aan dele van die liggaam, gewoonlik die nek, arm of been. Die draer van die amulet het verseker dat geen kwaad of gevaar die draer sal lastig val nie en kon selfs verseker dat goeie dinge met hulle gebeur. Liefde, mag en geld was die meeste in aanvraag wanneer hulle vir sukses

gedra was. Amulette is ook gedra vir gesondheid en as bewaarder teen siektes. Hulle kom in verskillende vorms en groottes. Dit kon 'n eenvoudige stukkie tou wees, mooi gekleurde bandjies, gegraveerde klippies of gegraveerde ringe. Dit kon repe metaal, papyrus of ander materiaalsoorte wees waarop spesiale formules geskryf word en dan is dit opgerol, gevou en in houertjies geplaas. Hierdie amulette was deur spesialiste volgens tradisionele aanwysings gemaak en was toegewy met rituele wat hulle die krag besorg het (Fig. 8.13-8.15)(Craffert 1999:108).

In die Ou Nabye-Ooste is toorkuns beoefen. 'n Groot aantal vloektablette en bindingsformules het bestaan. Daar is geglo dat gebinde vroulike geeste of *daimones* (dikwels *Liliths* in Aramese tekste) vir albei geslagte moeilikheid veroorsaak het (Klutz 2004:265). Towerspreuke was aan die orde van die dag en baie rate het bestaan teen die slegte bedoelings van die spreuke. Die slegte spreuke of formules was op tablette geskryf en bestaan dikwels uit onleesbare letters wat geen sin maak in enige taal nie. Wat blykbaar saak gemaak het, is dat die demone die stringe onsamehangende letters verstaan het. Dit is dikwels in mooi houertjies geplaas.

Fig. 8.13 'n Versameling van hedendaagse amulette.

Fig. 8.14 Antieke Egiptiese houers vir towerspreuke tans in die Britse Museum.

Fig. 8.15 'n Thailandse Boediste amulet met towerspreuke binne- in opgerol.

Enorme vrees vir die bose magte het verskeie rituele en reinigingsrituele tot gevolg gehad. Satan en sy demone sorteer ook onder hierdie afdeling. Die duiwel en demone kom in die Christentekste meer na vore as in die Joodse geskrifte. Die demone maak hulle eerste verskyning in Levitikus 17:7 met die versoek dat daar nie vir *Se'irin* geoffer moet word nie. *Se'irin* was 'n bokagtige demon/duiwel en word weer genoem in 2 Kronieke 11:15 en in Jesaja 13:21. Daar word na nog demone met hulle eie name verwys soos *Ketev*, *Lilith* en *Ruach sheker* wat 'n

demoon van leuens is. In die Rabbiniese geskrifte kom *Shedim* voor met die wortel *shadad* wat beteken om te vernietig of te ruineer (Rees 2013:85).

Spesifieke amulette was gebruik vir spesifieke dade en so kon moeders in kraam 'n beeldjie van die demon *Pazuzu* dra vir beskerming vir die baba. Een van die kenmerke van *Pazuzu* is dat hy met die een arm omhoog verskyn, byna soos 'n verkeersman (Fig. 8.16- 8.18)(Green 1985:76). Beeldjies van die demones *Lamashtu* kon gedra word om die persoon teen *Lamashtu* te beskerm. Sy was die demones van siektes. Sy word voorgestel met 'n leeukop, voëlpote en donkie-ore. Sy hou ook slange vas (Bahrani 1995:1640). *Lamashtu* het daarvan gehou om babas te dood en sy kon deur gleuwe in die deurkosyn inglip indien sy nie afgewend was deur die nodige magie nie.

Fig. 8.16 *Pazuzu (Imdugud)* was die koning van die demone.

Fig. 8.17 *Illuyankas* die drakeslang van die mitologie van die Hetiete.

Fig. 8.18 *Reshef* was 'n Fenisiese god van weerlig en plaë.

'n Eienskap van die demone was hulle irrasionaliteit; hulle was baie onredelik (Saggs 1989:288). Daar was 'n soortgelyke manlike leeudemoon met die Akkadiese naam *Ugallu*. Die leeudemoon hou soms 'n klein menslike figuur vas en dit kom van 'n Ou Babiloniese tema waar menslike koppe vasgehou word deur die demon (Green 1988:167).

Die onderwerp is gewigtig en baie inligting in verband hiermee kan nog voorsien word, maar die doel met die verwysing was om te illustreer dat goed en kwaad, lig en donker en goeie en slegte spirituele wesens al drie duisend jaar gelede bestaan het en erg gevrees was.

8.5 ENGELE EN SERAFS (*SERAPHIM*)

Die woord *angelos* is 'n Griekse woord vir boodskapper en dit is een van die hoof funksies wat engele verrig (Bittleston 1980:100). Gabriël, die engel wat in God se teenwoordigheid staan, volgens Lukas 1:19, is God se spesiale boodskapper. Sy naam beteken “Magtige van God.” Die engele se hoof funksie is om God te loof en prys en as boodskappers te dien. Engele het nie vlerke soos in die meeste hedendaagse kuns uitgebeeld word nie en is ook definitief nie die mollige klein cupidofiguurtjies van die populêre media nie.

'n Hoër orde as engele bestaan naamlik die *Seraphim*. Serafs is nie engele nie en vertolk ook nie die rol van engele nie. Hulle het sekere karaktertrekke en pligte en het ses vlerke elk (Law 1994:113-115). Hulle voorkoms word so beskryf dat dit vir die mensdom na vreemde, amper aardige wesens klink, maar dis eerder omdat ons dit nie verstaan met ons beperkte kreatiwiteit nie (Esg 1:5). *Seraphim* beklee skynbaar die hoogste gesag tussen die hemelwesens (Fig. 8.19- 8.21). Hulle werk is om God se Heerlikheid te beskerm en om Sy Genade te verkondig (Law 1994:116). Hulle beweeg vinnig en skitter (Vosloo & van Rensburg 1993:1156). Serafs het elkeen ses vlerke, twee bedek hulle gesigte, twee bedek hulle voete en met die oorblywende twee vlerke vlieg hulle (Jesaja 6:2). In Jesaja 6 word hulle beskryf as hangende bokant en weerskante van *Yahweh* op sy troon. Hulle naam beteken “the burning ones”.

Fig. 8.19- 8.21 Drie voorbeelde van kunstenaars se voorstellings van Serafs.

Die hoofdoel van die geestelike wesens is om God direk te loof, prys en aanbid met die woorde “Heilig, Heilig, Heilig, is *Yahweh* van die leerskare: die hele aarde is gevul met Sy Glorie.” (Jesaja 6:3)

In die Bulgaarse taal het die woord heilig (*svet*) en heiligheid (*svetost*) dieselfde stam as die woord vir lig (*svetlina*)(Aïvanhov 1994:45). Dit geld ook vir die Russiese taal.

Daar bestaan 'n denkrigting wat die serafs gelykstel aan die brandende slang. Die brandende slang is ook die vlieënde slang en die gode se rytuie. Daar bestaan ook 'n denkrigting wat die serafs gelykstel aan van die sterrebeelde van die sodiak en dat die sirkels wat draai, nie wiele is nie, maar die beweging van die sterreliggame op hulle bane en dat dit die sterre is wat god se heerlikheid verkondig (Esg1:5). Die sterre skitter en kan as brandend gesien word. Vir hierdie studie van die ikonografie van ivoor val dit buite dié studieveld.

Tussen die mens en God is daar nie 'n vakuum nie, maar 'n hele hiërargie van lewende hoër wesens wat vir ons blote oog verbloem is. In die Christen- en Joodse gelowe bestaan daar nege ordes van die engele en hemelwesens. Daar is: Engele, Aartsengele, Prinsdomme, Deugde, Magte, Heerskappye, Trone, Gerubs en Serafs (Aïvanhov 1994:19). Dan bestaan daar ook bose engele soos Satan wat volledig verwerp is.

Die “vergadering van die hemelinge/gode” in die Ou-Testament is 'n begrip soortgelyk aan die Mesopotamiese en Griekse gedagte van 'n godedom -'n groep gode, oor wie die vadergod heers. Eerder as om die bestaan van ander goddelike wesens te ontken, gebruik die Bybel die hemelinge/gode om te verklaar dat die Here onvergelykbaar ver bo hulle verhewe is (Eks 15:11; Ps 89:7).

Die Bybel bevestig dus dat daar 'n mate van werklikheid agter die mites van die politeïsme is, terselfdertyd stel dit dié mites voor as 'n verdorwe weergawe van God se oorspronklike heerskappy oor die volke (Dt 32:8-9; Ps 82)(Noll 2004:727).

Die sesvlerkige serafs word nie in die kuns van Mesopotamië en die Levant gedurende die Ystertydperk bespeur nie, maar sorteer saam met engele en gerubs en daarom is dit vlugtig behandel.

8.6 GERUB (*CHERUBIM*)

Psalm 148:1-2 “Prys die Here vanuit die hemele, prys Hom in die hoë hemel! Prys Hom, alle engele, prys Hom, alle hemelwesens!” In dié Bybelteks word daar onderskeid getref tussen engele en hemelwesens. Dié teks is egter ook ’n bewys dat volgens die Bybel, daar wel hemelwesens bestaan. Gerubs word in die Bybel uitgebeeld as ’n tipe spirituele wese en word gereeld saam met die Serafs genoem en is in die teenwoordigheid van God. Die Hebreeuse woord *keruv* of *kerub* en die Assiriese woord *karâbu* meen “om genadig te wees en te seën.”

Negentiende eeuse antropoloë het die *Lamassu/Shedu* en die Persiese griffioen as die voorlopers vir die Bybelse Gerubs gesien. Die Bybelse kenner S.M. Paul maak die stelling dat die benaming, Gerub, van die Akkadiese woord *Karibu* of *kuribu* (albei afkomstig van *karabu*, wat beteken om te bid of te seën) afstam. Sy interpretasie is egter dat dit ’n intersessor is, wat die gebede van mense na die gode bring en in die Bybel se geval is die god, *Yahweh* (Rees 2013:107-108). Gerubs word in die Torah, in Esegïel en in Jesaja genoem. Hulle word ook in Konings en Kronieke hoofsaaklik in verband met die Huis van God genoem. Gerubs kom net een keer voor in die Nuwe-Testament in Hebreërs 9:5. In die Assiriese taal beteken hulle naam “Groot en magtig” maar in die Babiloniese taal beteken hulle naam “Geseënd.”

Alhoewel die bul-*Lamassu* in Mesopotamië baie gewild was, toon argeologiese vondste van die Levant dat hulle skaars was in die omgewing van die Israeliete. Die leeu-*Lamassu* wat ’n leeufiguur met vlerke en ’n menslike kop gehad het, amper soos die gevleuelde sfinks, was gewild in die Fenisiese kuns. Dit was nader aan Israel se kuns en daarom glo kundiges dat die Bybelse Gerubs oorspronklik ’n vorm van die leeu-*Lamassu* was.

Vroeë Semitiese tradisie het Gerubs gesien as wagers wat geen menslike emosies gehad het nie en wat twee funksies gehad het om te verrig: Eerstens om God te verteenwoordig en tweedens om heiligdomme te beskerm. Dit kom ooreen met Tablet 9 se inskripsie wat in Nimrud gevind is.

Dit blyk dat die Gerubs voorstellings van die stormgode was en meer spesifiek die stormwinde. Istar het op haar gevleuelde leeu, wat soos ’n gerub gelyk het, deur die lug gevlieg en *Yahweh* vlieg ook op die rug van ’n gerub - die wind. Die volgende Bybeltekste is beskrywend hiervan.

2 Samuel 22:11 “En Hy het op ’n Gerub gery en gevlieg; ja, Hy het verskyn op die vlerke van die wind.” Psalm 18:11 “En Hy het op ’n Gerub gery en gevlieg; ja, Hy het gesweef op die vlerke van die wind.”

Gerubs het die Tuin van Eden met ’n brandende swaard bewaak nadat Adam en Eva die tuin verlaat het (Gn 3:24). God het vir Moses instruksies gegee oor die goue simbole wat op die ark se deksel moes kom. Elke Gerub moes ’n gesig hê en twee vlerke wat die ark bedek en hulle vlerke moes aanmekaar raak terwyl hulle afkyk na die ark, eerder as om na mekaar te kyk (Eks 37:9). Die ivoorpanele in figure 8.22- 8.24 lyk nogal na die instruksies wat gegee word van die vlerke wat aanmekaar moet raak. Hier is hulle egter Egipties geïnspireerd, besig om ’n lotusplant te bewaak en kyk hulle na mekaar.

Dit is redelik seker dat die Gerubs wat in die Bybel genoem word eerder ’n leeu- as ’n menslike liggaam gehad het. Die rede hiervoor is soos voorheen genoem dat die kuns in Palestina/Israel oorwegend van die Fenisiërs gekom het. Die Fenisiese kuns het weer dikwels Egiptiese elemente weerspieël soos reeds bespreek onder punt 4.3.2.

Fig. 8.22 Ivoor gevleuelde wesens weerskante van ’n lotusplant met vlerke wat aanmekaar raak.

Fig. 8.23 Ivoor gevleuelde wese met twee vlerke.

Fig. 8.24 Ivoor gevleuelde wesens weerskante van ’n lotusplant met vlerke wat aanmekaar raak.

In Salomo se tempel moes daar twee enorme (oor die 5m) staande Gerubs, gemaak van olyfhout en oorgetrek met goud, wees (1Ko 6:23-35)(Fig. 8.25). Die gordyn van die tabernakel moes ook Gerubs op die materiaal vertoon (Eks 26:31). Die Gerubs se funksie was om die tabernakel en tempel te bewaak soos hulle die ark en die tuin van Eden bewaak het (Rees 2013:105).

Fig. 8.25 'n Kunstenaar voorstelling van die tempel met Gerubs weerskante van die ark.

Die volgende ses figure toon pragtige leeu-sfinks, leeu-*lamassu* of leeu-gerubs in ivoorkunswerke (Fig. 8.26- 8.31).

Fig. 8.26- 8.31 Ses goed bewaarde ivoorkunswerke met gevleuelde wesens.

8.7 APKALLU

Die mitologie van Mesopotamië het geglo dat die menseras geskape is om die grond te bewerk en deur offerrandes seker te maak dat daar genoeg voedsel vir die gode is. Die mensdom het nie geweet wat om te doen nie en daarom is die sewe wyse manne deur Ea gestuur om hulle touwys te maak. Die eerste wyse man was *Oannes* wat die liggaam van 'n vis gehad het, maar die voete, arms, kop en stem van 'n man. Hy het die mense geleer om wiskunde te doen, te skryf, hoe om stede en tempels te bou, plante te plant, wette te maak en om grond te verdeel (Fig. 8.32- 8.34). (Ons het nou vir *Oannes* nodig in Suid-Afrika). Volgens Green het daar ook 'n vis-vrou (*Kulitu*) saam met die vis-man (*Kulullû*) bestaan (Green 1986:25-27).

Fig. 8.32 *Oannes* die *Apkallu* op 'n seël.

Fig. 8.33 *Oannes* die *Apkallu* met 'n emmertjie.

Fig. 8.34 Twee *Apkallu*'s met emmertjies.

Tweedens was daar 'n *Apkallu* tipe met 'n menslike liggaam en vlerke, maar met 'n arendskop (Fig. 8.35- 8.38)(Nakamura 2004:22). Volgens Huxley (2000:131) is dit nie 'n arend nie, maar eerder 'n aasvoël wat voorgestel word. Sy is meer spesifiek en identifiseer die Europese Swart aasvoël (*Aegypius monarchus*).

Fig. 8.35 Neo-Assiriese ivoor wat wesens met arendskoppe, dennebolle en emmertjies toon. 8ste eeu v.C.

Fig. 8.36 Assiriese klipreliëf met twee arendskop *Apkallu*'s by die Boom van Lewe.

Fig. 8.37 Gekleurde *Apkallu*.

Fig.8.38 Voorstelling van vertrek F van die NW paleis.

Derdens was daar *Apkallu*'s wat as menslike liggame met twee of vier vlerke voorgestel word. Hulle het gewoonlik 'n heilige helm, met drie horings weerskante op die helm, identies aan die van die *Lamassu*, of anders het hulle 'n kopband met rosette (Fig. 8.39- 8.40).

Fig. 8.39 Klipreliëf vanaf Nimrud, Assirië. Tans in die Brooklyn Museum in New York.

Fig. 8.40 Klipreliëf vanaf Nimrud, Assirië. 'n Heilige helm met drie horings weerskante van die helm.

Die Neo-Assiriese paleisreliëfs het deur baie tematiese veranderinge gegaan gedurende die twee honderd-en-vyftigjarige bestaan van die Ryk. Een van die duidelikste veranderinge is die geleidelike afname in die magiese-spirituele wesen se voorkoms in die paleise. Hulle maak plek vir narratiewe tonele wat die koning en historiese gebeure begin vertolk. Aanvanklik is die beskermende wesen wat by Nimrud se Noord-Westelike paleis voorkom baie groot voorgestel. Hulle kom op belangrike plekke voor, soos agter die koning se troon en oral in die paleis. Hulle kom by ingange van vertrekke voor en is naby die koning.

Die klipreliëfs van Ninevé, wat die jonger formaat toon, is kleiner (Ornan 2004:84). By Ninevé is dit Sanherib se Suid-Westelike paleis en Ashurbanipal se Noordelike paleis wat die verandering toon. Hier word hulle slegs as bewakers by deure en in oop vierkante gewaar. Dit skyn of hulle van hulle vorige ampte onthef is en slegs die geboue en inwoners moes beskerm. Die amper intieme nabyheid tussen die gevleuelde wesens en die koning is verlore (Ornan 2004:84). Die idee bestaan dat die konings nie van die kompeterende aandag, wat die gevleuelde wesens afgedwing het, gehou het nie en liever self die held wou wees. Selfs die koninklike drag se materiaal het verskil. Die konings van Nimrud het gevleuelde wesens op hulle materiaal vertoon, maar die konings van Ninevé verkies materiaal met rosette op (Ornan 2004:87).

Die drie tipes *apkallu*'s naamlik die vis *apkallu*, die arendkop *apkallu* en die menslike liggaam *apkallu* word in die nuwe Suid-Westelike paleis vermeerder tot sewe beskermende wesens en dit is moontlik die rede hoekom die oorspronklike drie tipes al minder voorkom. Die oorspronklike drie tipes het negentig keer voorgekom in Sargon se paleis by Korsabad, maar kom net vier-en-twintig keer voor in die Suid-Westelike paleis by Ninevé. Dit mag reeds die aanvraag na beskerming wees wat die getalle in die nuwer magiese-spirituele wesens laat styg het. Sanherib het die wesens wat voorheen onder deurkosyne begrawe was, verhef tot die gange van die paleis, maar steeds nie naby die koning nie (Ornan 2004:89). Die reinigingsproses wat die *apkallu* uitgeoefen het, word nou deur die koning self gedoen. Die oorgang het in Tiglath-pileser III se tyd gebeur.

Daar word aangeneem dat die persone wat die paleis betree en die klipreliëfs sien, dadelik sou weet wat dit voorstel, aangesien dit deel was van hulle leefwêreld. Die gevleuelde wesens was besig met handeling en die handeling het spesifieke boodskappe gebring. Wanneer hul hande leeg was, maar die een hand na onder wys en die ander hand met die oop handpalm na bo gelig word, is algemeen aanvaar dat dit 'n Assiriese houding vir gebed was (Langdon 1919:531). Die handeling is nie deur beweging teweeg gebring nie, maar deur sekere voorwerpe. Die voorwerpe is dinge soos die emmertjie (*banduddû*), die dennebol (*mullilu*), die takkie met blomme, 'n bokkie of 'n staf wat vasgehou word (Ornan 2004:87).

8.7.1 *Apkallu* met 'n dennebol (*Mullilu*). Die dennebol se funksie is redelik problematies en 'n paar voorstelle vir die gebruik daarvan bestaan: Een moontlike rede vir die belangrikheid van die dennebol word gesien in die feit dat die denneboom tweeslagtig is. Die manlike dennebol is klein

en produseer die stuifmeel wat deur die ovulum op die boonste kante van die vroulike dennebol ontvang word. Na bevrugting groei die dennebol en gaan uiteindelik oop sodat die saadjies uitval. Aangesien dennebome albei geslagte op dieselfde boom dra, is dit hermafrodities. Daar bestaan 'n konneksie tussen die palmboom en Istar, die godin van seksuele fertiliteit. Die godin is ook androgien en toon dus karaktereenskappe van albei geslagte (Albenda 2005:108). Volgens Albenda (2005:108) mag dit dalk wees dat die tweeslagtige dennebol simboliese betekenis het vir die karaktereenskappe van 'n tweeslagtige godin.

Verskeie interpretasies is al gegee vir die voorstellings waar die gevleuelde wesens die dennebol vashou en die heilige boom konfronteer. Die heilige boom is nie 'n denneboom nie, maar word meestal voorgestel in die kunswerke as 'n dadelpalmboom. Die gevleuelde wesens met die dennebol staan ook soms agter die koning en in sommige gevalle staan hulle alleen in 'n hoek van die paleis met die dennebol (Fig. 8.41- 8.42).

Fig. 8.41 'n Voorbeeld van 'n dennebol by 'n heilige boom.

Fig. 8.42 'n Voorbeeld van 'n *Apkallu* wat 'n dennebol vashou.

In 1890 het Tylor al die gestileerde boom as 'n palmboom geïdentifiseer. Hy was van mening dat die dennebol met die bevrugtingsproses van die dadelpalmboom te doen gehad het. Die aanvaarding van die betekenis van die gevleuelde wesens met die dennebol voor die palmboom is dat die palmboom bestuif word (Porter 1993:132). Tylor se idee was oral aanvaar totdat Gadd in 1948 die idee teëgestaan het. Gadd het verstaan dat die gevleuelde wesens en die dennebol besig was met magiese deugde, wat oorgedra word van die wesens na die koning. Teen 1961 het Stearns (1984:71) verklaar dat die bevrugtingsproses-teorie finaal uitgeroei is (Porter 1993:132). Winter het in 1981 met haar ondersoek na die troonkamer haar eie interpretasie van die handeling

met die dennebol gehad. Sy vind dat dit 'n simbool van die voorsiening van die land en die koning se rol daarin is, sonder om daarna te verwys as 'n dadelpalm. Reade sluit redelik hierby aan en noem die gestileerde boom slegs as 'n simbool van vrugbaarheid en die kosmiese orde, soos deur die koning onderhou (Porter 1993:132).

Daar bestaan nog 'n siening, naamlik dat die gevleuelde wesens besig is om die heilige sap van die boom te tap. Dit is ook nie 'n bevredigende antwoord nie, aangesien dit slegs betrekking het op die boom en nie die koning of 'n vertrek insluit nie. 'n Beter siening wat bestaan en wat die nuutste siening is, is dat die dennebol en emmertjie deel uitmaak van 'n reinigingsproses van bose magte, siektes en/of sonde. Die heilige boom, die koning en selfs vertrekke word gereinig en bevry, maar ook bewaak van die alewige duistere magte en demone (Nakamura 2004:22-24).

8.7.2 *Apkallu* met 'n emmertjie (*Banduddû*). Aldrie soorte *Apkallu*'s kom voor in die kunswerke met 'n emmertjie *banduddû* (Fig. 8.43- 8.45) en 'n dennebol *mullilu*. Die emmertjie *banduddû*, is ook al as 'n kolehouer vir wierook gesien, aangesien daar dikwels twee wierook-houers naby die koning staan. Dit is nie 'n voldoende voorstel vir die gebruik nie, aangesien die dennebol *mullilu* dan oorbodig sou wees.

Die algemene siening vandag is dat dit 'n reinigingsproses van die boom, die koning en/of vertrek is. Die gevare van bose magte en siektes, soos reeds in punt 8.4 bespreek is, het oral gesluimer en die heilige gevleuelde wesens moes 'n reinigingsritueel doen om die Boom van Lewe, die koning en die paleis “skoon” te kry.

Behalwe vir reiniging en beskerming is die gevleuelde wesens ook gebruik vir bevryding. Daar bestaan Assiriese tekste waarin die bevrydende krag (exorcising powers) van sekere wesens bespreek word en hulle word die “Seven Sages” genoem (Grace 1940:25). Dit is nie net demone en bose magte waarvan die persoon moet gereinig word nie, maar ook van die persoon se eie sonde wat hom bevlek. Die Ou-Testament praat van ontsondig. Die tyd het nog nie aangebreek vir Jesus om vir hulle sondes te sterf nie en daarom moes hulle dit met reingingsrituele doen, in plaas van 'n sondebelydenis, soos vandag gedoen word. Sonde het egter heel afgewater geraak in vandag se beskawings en daarom word sondebelydenisse al hoe minder gedoen. Om te verkrag, om met kinders handel te dryf en hele gemeenskappe aan sterk dwelms te verslaaf, is nie eers meer vandag sonde nie. Om skaars diersoorte vir eie gewin te vermoor, blykbaar ook nie!

Bybeltekste wat reiniging illustreer: Númeri 19:20 “Maar as iemand onrein word en hom nie ontsondig nie, dan moet dié siel uitgeroei word uit die vergadering, want hy het die heiligdom van die Here verontreinig: reinigingswater is op hom nie uitgegooi nie, hy is onrein.”

Esegiël 36:25 “Dan sal Ek skoon water op julle sprinkel, sodat julle rein kan word; van al julle onreinhede en van al julle dreggode sal Ek julle reinig.”

Fig. 8.43- 8.45 Emmertjies van nader beskou. Assiriese muurpaneel van die Nimrud paleis.

Ornan (2004:88) is een van die kundiges wat ook van mening is dat dit reiniging is wat plaasvind. Porada en Paley glo egter nog aan die palmboom se bevrugting deur die gevleuelde wesens (Paley 1976:22).

8.7.3 *Apkallu* reinig/seën die koning en sy wapens. Die koning dra dikwels ’n boog en twee pyle in sy regterhand terwyl ’n omgekeerde boog in sy linkerhand op die grond rus. Wanneer die toneel voorgestel word met die gevleuelde wesens naby, word aangeneem dat die koninklike wapens sowel as die koning, na die terugkeer van ’n oorlog, gereinig word (Fig. 8.46-8.47)(Ornan 2004:88). Die gebruik sou redelik inpas by Númeri 19:18 waar persone wat iemand verslaan het, as onrein beskou was. Daar is heilige water in die emmertjie en die dennebol word as ’n “spons” gebruik om mee te sprinkel, net soos die hisoptakkie in die Ou-Testament gebruik was om te sprinkel.

In die Bybel is etlike voorskrifte aangaande besprinkeling en reiniging. In Númeri word as en water in ’n pot gegooi en dit is moontlik dat die pot soos die emmertjies gelyk het. Númeri 19:17,18 “Vir die onreine moet hulle dan van die as neem van die sondoffer wat verbrand is en daar vars water in ’n pot gooi; en ’n rein man moet hisop neem en dit in die water insteek en op

die tent sprinkel en op al die goed en op die persone wat daar gewees het; ook op hom wat aan 'n doodsbeen of aan een wat verslaan is of aan 'n dooie of aan 'n graf geraak het.”

Fig. 8.46 *Apkallu* in menslike vorm met vier vlerke elk reinig die koning met sy twee pylle en boog.

Fig. 8.47 Die gevleuelde wese raak aan die boog van die koning.

8.7.4 *Apkallu* seën die drankoffer in die offerbakkie. Die koning word gereeld met 'n bakkie in sy regterhand op sy troon voorgestel, maar hy kan ook staan met 'n bakkie in sy hand. Die bakkie is altyd gelig asof die *Apkallu* die bakkie en inhoud moet seën of reinig.

Fig. 8.48 Die koning op sy troon met die bakkie wat gereinig word.

Die gode van Mesopotamië moes op 'n gereelde basis gevoed word. Soms het hulle gaste gehad en spesiale voedsel is voorgesit. Te alle tye is daar onderskeid getref tussen normale daaglikse offers en dié wat vir groot okkasies gebring was soos feeste, noodtoestande of vieringe van gelukkige omstandighede (von Soden 1994:188). Ons lees redelik breedvoerig hiervan in die Gilgamesh verhaal (Teks 6:5). In die tydperk voor Sargon is die voedsel twee maal per dag in klipbakke bedien. Later jare in Mesopotamië is die voedsel op die altaar gelaat. Vloeistof soos bier, water en miskien later wyn, is in koppies (bakkies) bedien (Fig. 8.48- 8.49). Daar is genoeg argeologiese bewyse in die Vroeë Dinasties van vloeistofkanale in of by altare. Tekste bestaan wat die seremonie van bier-uitgieting beskryf (Postgate 1992:119-120). Hier volg so 'n teks:

"Each day of the year for the main meal in the morning one will get ready before (the cult image) of Anu in addition to the libation vessels: 18 gold vessels on his table (we would say: his altar): 7 on the right, including 3 for barley-beer and 4 for a beer called labku; 7 on the left, including 3 for barley-beer, 1 for labku-beer, 1 for a beer called nâsu and 1 for a beer in jugs; also milk in an alabaster vase, and 4 gold vessels of "pressed" wine... but in the evenings, one will not give milk..." (Postgate 1992:119-120).

Fig. 8.49 'n Goue offerbakkie.

8.7.5 *Apkallu* hou 'n bokkie vas. Op die ivore, maar ook op die klipreliëfwerke van Assirië, kom die gevleuelde wesens soms voor met 'n bokkie onder die arm (Fig. 8.50- 8.52). Daar bestaan twee denkrigtings aangaande die boggies. Kenners wat nie met die sondebok-idee saamstem nie, is van mening dat die diere wat deur gevleuelde wesens gedra word, toon hoe volop hulle god se voorsiening, via die koning, aan die volk is (Collins 2006:27), maar sekere geleerdes is wel van mening dat die diere in die voorstellings sondebokke is. Barnett en Mallowan identifiseer die diere in die voorstellings as *mashultuppû* of “scapegoats” (Russell 1998:102). Volgens Assiriese rituele geskrifte word die lewende dier in demoonuitdrying deur die besweerder as 'n sondebok gebruik. Die dier word gedood nadat die demone vanaf die persoon wat bevry is, na hom oorgedra is. Daarna moet die vel van die dier in die straat gegooi word (Collins 2006:27).

Fig. 8.50- 8.52 Gevleuelde wesens met vier vlerke elk wat boggies vashou.

Die offer van diere het nie net in Israel voorgekom nie, maar dit is 'n bekende ritueel in verskeie nasies van die Ou Nabye-Ooste. 'n Wye spektrum van Laat Brons- en Vroeë Ystertydperk tekste bestaan waarin die offerrande-rituele beskryf word. Dit is byna identies aan Israel se voorskrifte wat in Levitikus 1-7 voorgeskryf word. Die tekste word gevind by Laat Brons- en Vroeë Ystertydperk Kanaänitiese areas soos Ugarit, Fenisië, Sirië, Ammon en Moab. Dit illustreer dat Israel se bure ook uitgebreide offerrande-rituele gehad het. So byvoorbeeld is die offer van varke in Ugarit nie aanvaarbaar vir Baäl nie. In Egipte en Mesopotamië vind ons ook uitgebreide en hoogs gespesifiseerde voorskrifte vir die offer van diere.

Volgens Le Roux (2003:182) in haar boek oor die Lemba, was die doen van offerrande-rituele waarskynlik die heel belangrikste kultiese aktiwiteit van die stamme van Israel en De Vaux is van opinie dat offerrande-rituele tekens van aanbidding was (De Vaux 1973:471). In Israel is daar sterk veroordeling vir 'n offerande wat nie met berou gepaardgaan nie. Die Israeliete was met hulle god in 'n verbond en die offer van 'n dier het nie magiese kragte gehad nie, maar het as 'n teken gedien van hoe hulle tot hulle god kon nader (Archaeology Study Bible 2005:158). In die Christengeloof het Jesus sy lewe gegee aan die kruis en was sy bloed die offer vir die mens se sondes sodat hulle die Ewige Lewe kon erf. Jesus kom in die plek van die sondebok (Booker 1981:127). Die volgende Bybelteks handel oor die sondebok: Hebreërs 13:11,12 “want die diere waarvan die bloed vir die sonde deur die hoëpriester in die heiligdom ingedra word, hulle liggame word buitekant die laer verbrand. Daarom het Jesus ook, om die volk deur sy eie bloed te heilig, buitekant die poort gely.”

8.8 GEVOLGTREKKING

In die Ou Nabye-Ooste was die mense gefassineerd met gevleuelde wesens. Dit sluit gevleuelde gode, monsters, sfinkse, demone, *lamassu's*, griffioene en gevleuelde skywe in, maar die *apkallu's* was seker van die bekendste gewees. Dinge wat vinnig beweeg, word met vlerke voorgestel, maar ook goed uit die natuur soos die wind en die son.

Wanneer wegbeweeg word van die natuurelemente met vlerke, word spirituele wesens met vlerke gevind, onder andere gode/inne. Die vlerke was meestal in konteks met beskerming, maar kan ook as guns, liefde of redding voorgestel word. Vlerke is waarskynlik gekies om spirituele wesens en spirituele kenmerke voor te stel aangesien voëls in vlug 'n kwaliteit openbaar van “meer as die aarde” of selfs “los van die aarde.” Vlerke in die antieke ikonografie kon dus 'n simbool vir transendentiaal en numineus wees (Ryken, Wilhoit & Longman III 1998:954).

Hibride is mitologiese kreature wat liggaamsdele van verskillende spesies kombineer. Gevleuelde diere soos sfinkse en griffioene was aan die orde van die dag in die Ystertydperk in die Ou Nabye-Ooste. Die leeu is bekend as die koning van die diereryk en die arend is bekend as die koning van die voëlryk en daarom maak die kombinasie van dié twee 'n buitengewone kragtige en majestieuse kreatuur. In die antieke tye was die griffioene 'n simbool van heilige krag en was hulle dus ook die wagters en oppassers van heilige persone en geboue.

Lamassu is 'n beskermende wese wat 'n bullyf, arendsvlerke en 'n menslike kop gehad het. Hulle kom meestal voor by die Assiriërs, maar word ook by Persepolis in Iran gevind. In Babilonië kon hulle met of sonder vlerke wees en is gebruik in algemene huishoudings as beskermende wesens. Later het hulle die beskermers van die konings geword en het in pare weerskante van die stadspoorte gestaan (Archaeology Study Bible 2005:1529).

In die Ou Nabye-Ooste was die geloof dat bese magte en demone bestaan, net so relevant as wat hulle gode, demi-gode en goeie spirituele wesens bestaan het. Amulette is gedra om die slegte magte af te wend soos byvoorbeeld die skarabee amulet. Enorme vrees vir die bese magte het verskeie rituele en reinigingsrituele tot gevolg gehad. Satan en sy demone sorteer ook onder hierdie afdeling.

Tussen die mens en God is daar nie 'n vakuum nie, maar 'n hele hiërargie van lewende hoër wesens wat vir ons blote oog verbloem is. Gerubs word in die Bybel uitgebeeld as 'n tipe spirituele wese en word gereeld saam met die Serafs genoem en is in die teenwoordigheid van God. Die Hebreeuse woord *keruv* of *kerub* en die Assiriese woord *karâbu* mean “om genadig te wees en te sien.” In die Christen- en Joodse gelowe bestaan daar nege ordes van die engele en hemelwesens. Daar is: Engele, Aartsengele, Prinsdomme, Deugde, Magte, Heerskappye, Trone, Gerubs en Serafs (Aïvanhov 1994:19). Dan bestaan daar ook bese engele soos Satan wat geheel en al verwerp is.

Vir die ander nasies bestaan daar 'n verskeidenheid gode/inne. Daar bestaan nie net son- maan- en ster gode/inne nie, maar ook 'n stormgod. Adad en Hadad was ondermeer sulke stormgode (Fig. 7.13). In 1Kn 18:22 -38 en in 11Kn 1:9-12 word Baäl uitgedaag om vuur na die aarde te stuur. Die vuur is 'n weerligstraal en is simbolies van die pyle van die gode/inne. *Yahweh* stuur self vuur/weerlig na die aarde soos beskryf in bogenoemde tekste. Ko 18:38 “Toe kom daar vuur van die Here af en dit verbrand die offer, die hout, die klippe en die grond....”

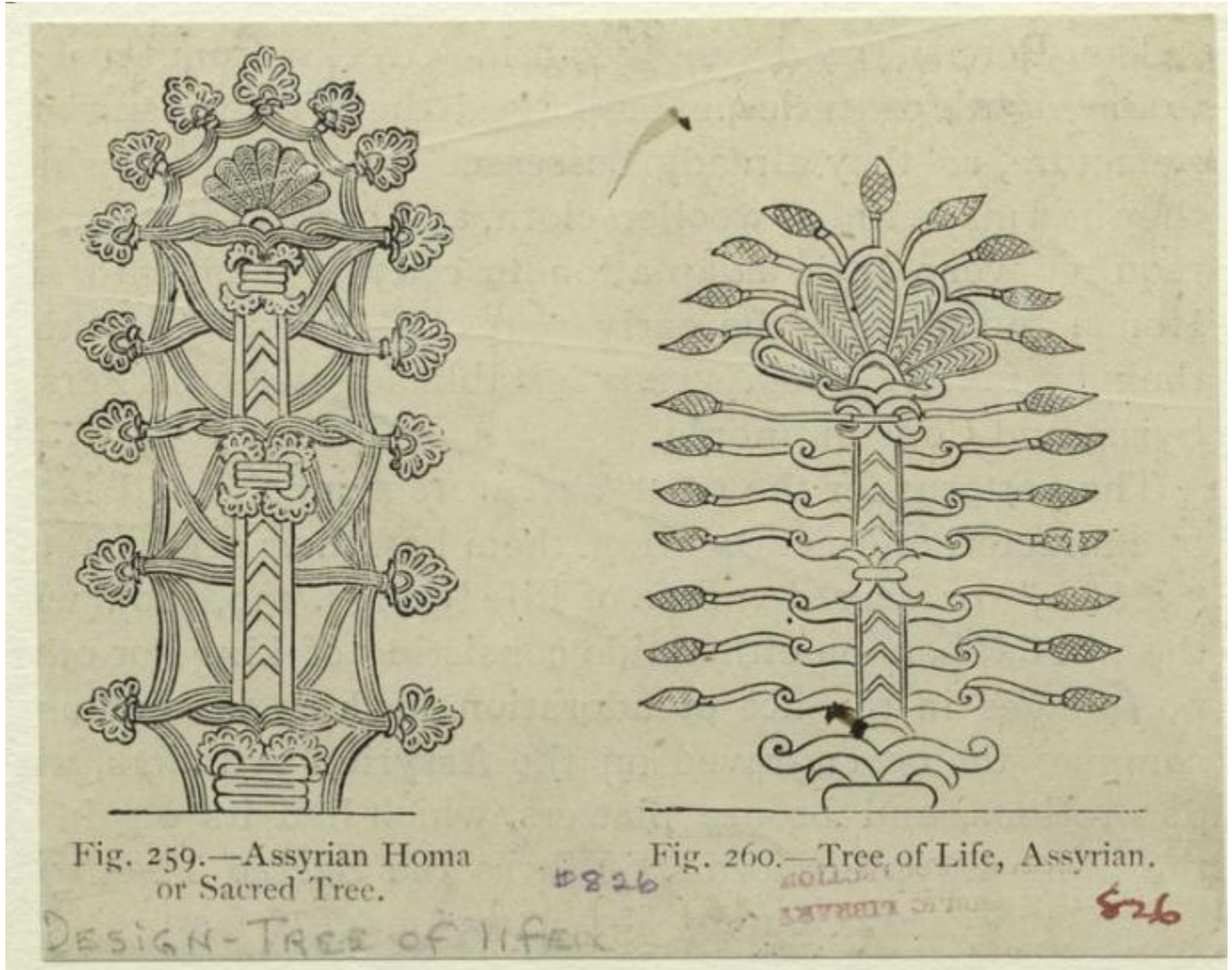
Drie tipes *apkallu*'s naamlik die vis *apkallu*, die arendkop *apkallu* en die menslike liggaam *apkallu* kom voor in die Assiriese paleise. Daar word aangeneem dat die persone wat die paleis betree en die klipreliëfs sien, dadelik sou weet wat dit voorstel, aangesien dit deel was van hulle leefwêreld. Die gevleuelde wesens was besig met handeling en die handeling het spesifieke

boodskappe gebring. Aldrie soorte *Apkallu*'s kom voor in die kunswerke met 'n emmertjie *banduddû* en 'n dennebol *mullilu*. Die nuutste siening is dat die dennebol en emmertjie deel uitmaak van 'n reinigingsproses van bese magte en siektes. Die heilige boom, die koning en selfs vertrekke word gereinig en bevry, maar ook bewaak van die alewige duistere magte en demone (Nakamura 2004:22-24). Dit is nie net demone en bese magte waarvan die persoon gereinig moet word nie, maar ook van die persoon se eie sonde wat hom bevlek. Die Ou-Testament praat van ontsondig.

Wanneer 'n toneel voorgestel word met die koning en sy wapens en gevleuelde wesens naby, word aangeneem dat die koninklike wapens asook die koning, na die terugkeer van 'n oorlog, gereinig word (Ornan 2004:88). Die koning word gereeld met 'n bakkie in sy regterhand voorgestel. Die bakkie is altyd gelik asof die *Apkallu* die bakkie en inhoud moet seën of reinig. Daar bestaan 'n moontlikheid dat die inhoud geseën word voor dit as offer uitgegiet word. Op die ivoor, maar ook op die klipreliëfwerke van Assirië kom die gevleuelde wesens soms voor met 'n bokkie onder die arm. Daar bestaan twee denkrigtings aangaande die bokkies. Kenners wat nie met die sondebok-idee saamstem nie is van mening dat die diere wat deur gevleuelde wesens gedra word, toon hoe volop hulle god se voorsiening, via die koning, aan die volk is (Collins 2006:27).

Die gevleuelde wesens was dikwels besig met handelinge ten op sigte van die Boom van Lewe en daarom kan die gevleuelde wesens, maar ook die Boom van Lewe, nie tot hulle volle reg kom sonder mekaar nie.

HOOFSTUK NEGE

From *Historic ornament : treatise on decorative art and architectural ornament, pottery, enamels, ivories, metalwork, furniture, textile fabrics, mosaics, glass and book decoration*. Chapman and Hall, (1897) Ward, James (1851-1927), Author.

9. GESTILEERDE BOME, DIE BOOM VAN LEWE EN HEILIGE BOME

9.1 INLEIDING

Ikonografie is baie belangrik wanneer onveranderlike identiteite soos die son, maan, aarde, storms en bome in aanmerking kom. Ons neem aan dat hierdie fenomene dieselfde waarde en bedoeling gehad het vir die mense van die Ou Nabye-Ooste as wat dit vir ons vandag het. “Hemel en aarde” het vir ons vandag geen ernstige konnetasies buiten slegs dat dit die hemel en aarde is nie, maar vir die antieke beskawings was daar veel dieper idees en gevoelens rondom “hemel en aarde.”

Die idee van ’n kosmiese as (cosmic axis) en die middel van die wêreld kom van so vroeg as die vierde-derde eeu v.C. in die antieke beskawings voor. Dit kom in verskeie variasies voor, maar daar is gewoonlik drie beelde waarin dit versinnebeeld word: die Paal (axis mundi), die Kosmiese Boom en die Kosmiese Berg (Cook 1974:9).

’n Gestileerde boom gekombineer met religieuse konnetasies kom al in die vierde millenium v.C. voor in Mesopotamië en teen die tweede millenium v.C. is die simbool versprei oor die Ou Nabye-Ooste en sluit Indië, Griekeland en die Indus vallei in. Die motief kom baie ooreen met die Boom van Lewe wat in die latere kuns van die Christen -, Joodse-, Buddiste- en Moslem gelowe voorkom. Baie geleerdes verkies ’n meer neutrale naam vir die boom van Mesopotamië en dit is die rede dat die Boom van Lewe ook beskryf word as Heilige Boom (Parpola 1993:161). Die Boom van Lewe is steeds ’n misterie en geen bewyse bestaan tot op hede watter boomsoort die Boom van Lewe was nie. Dit blyk dat afsonderlike streke, verskillende gelowe en verskeie tydvakke, verskillende bome as simbool gebruik het. Daar bestaan wel ’n paar boomsoorte wat meer uitstaan en gereeld in die kuns van Mesopotamië en die Levant weerspieël word. Die gewildste bome is die granaatboom, die dadelpalm, die amandelboom en dan kom die lotusplant ook gereeld voor, alhoewel dit nie ’n boom is nie. Dit is vreemd dat die olyfboom nie onder een van die heilige bome val nie, aangesien dit so wyd verspreid voorkom en soveel moontlikhede bied met die vrugte en ook die olyfolie. Die skrywers van die Apokriewe boeke dink wel dat die boom van lewe ’n olyfboom is (Vita Adae 36 en II Henog VIII, 5), die olyfboom staan langs die kosmiese boom en die olyfolie vloei voortdurend. Die olie bring ewige lewe vir die geseëdes (Ameisenowa & Mainland 1939:331).

Die belangrikheid wat die boom vir die antieke beskawings gehad het word egter in die Grieks-Romeinse beskawings afgewater tot 'n *candelabra* ornament (Ameisenowa & Mainland 1939:327). Die heilige boom hoef nie die boom van lewe te vervang of *vice versa* nie, maar albei bome kom in die kuns voor. In die Tuin van Eden was twee aparte bome en in die Assiriese klipreliëfs kom 'n heilige boom en 'n Boom van Lewe voor. Natuurlike groot bome het 'n belangrike rol gespeel in die dorre landskappe van Mesopotamië en Palestina. Die feit dat 250 generiese bome in die Bybel genoem word, is nie 'n bewys van oorvloedige bome nie (behalwe die vye- en olyfbome), maar dit dien eerder as bewys van die belangrikheid van bome in hulle skaarsheid (Ryken, Wilhoit & Longman III 1998:890). Berge, grond, water en klippe was as numineus beskou en daarom is dit moontlik dat daar bome was, wat as heilige bome beskou was, alhoewel hulle nie die Boom van Lewe was nie. Vervolgens word die boomsoorte van nader beskou en die oorsprong van die komplekse simbool word gesoek by die moedergodin.

9.2 DIE MOEDERGODIN EN DIE BOOM VAN LEWE

'n Seël wat gevind is by Shadad naby Kerman in Iran is heel waarskynlik 'n voorstelling van 'n godin van vrugbaarheid met takke wat uit haar spruit. Sy is ook die godin van voorsienigheid en voed die diere, vandaar die diertjies links op die seël. Vrugbaarheid kon deur 'n manlike of vroulike god/godin voorgestel word. Die tydperk van die seëls is middel derde millennium v.C. (Fig. 9.1- 9.2). Die seël in figuur 157 toon 'n skerpioen ('n bekende simbool vir fertiliteit) saam met die gode met takke wat uitspruit (Keel 1998:20).

Fig. 9.1 Silinderseël van Shadad naby Kerman in Iran. Middel derde millennium v.C.

Fig. 9.2 Silinderseël met gode, takke en skerpioen.

Teen 2250-2150 v.C. verander die gode met takke na boomagtige gode/godinne. By Mari aan die Eufraatrivier word 'n silinderseël gevind wat duidelik toon hoe die figure in "bome" verander. Hulle staan weerskante van 'n god wat op 'n berg sit en die berg dien as sy troon (Fig. 9.3- 9.4).

Fig. 9.3 Laat- Akkadies (2250-2150 v.C.) silinderseël wat boomgodinne toon, een met 'n waterkruik.

Fig. 9.4 Water vloei uit 'n kruik wat deur 'n boomgod/godin vasgehou word. Akkadies (2250-2150 v.C.).

Lewegewende water begin ook in hierdie tydperk 'n simboliese rol speel; soms as riviere wat vloei rondom die god/godin se troon. Net soos die boom 'n lewegewende simbool is, is die water ook 'n lewegewende simbool. Die boomgodinne word gereeld geskets met 'n kruik waaruit die lewegewende water bedien word. In die volgende drie sketse word getoon hoe die Egiptenare die boomgodin uitgebeeld het. Sy bedien haar volgeling met voedsel en water en dit sou simbolies lewegewend en versorgend wees (Fig. 9.5- 9.7). In die middelste skets word die godin se liggaam as die hoofstam van die boom voorgehou (Keel 1998:21).

Fig. 9.5 Die Egiptiese godin bedien die persoon wat by haar kniel.

Fig. 9.6 Die godin se lyf is ook die boom se stam.

Fig. 9.7 Die godin bedien haar twee knielende volgeling.

Geen mens of dier sou in die Levant oorleef het sonder die hulp van plante nie, aangesien droogtes en hongersnood aan die orde van die dag was. Wanneer die boom die godin vervang, is dit die boom self wat water aan die volgeling bied. 'n Paar Bybeltekste wat moontlik na die tipe water verwys: Johannes 4:10 "Jesus antwoord en sê vir haar: As jy die gawe van God geken het...sou jy Hom gevra het en Hy sou vir jou lewende water gegee het." Johannes 7:38 "Hy wat in My glo, soos die Skrif sê: strome van lewende water sal uit sy binneste vloei." Openbaring 21:6 "...Aan die dorstige sal Ek gee uit die fontein van die water van die lewe, verniet." Openbaring

22:1 “En hy het my getoon ’n suiwer rivier van die water van die lewe, helder soos kristal, wat uitstroom uit die troon van God en van die Lam.”

In Sirië gedurende die einde van die derde eeu v.C. kom die godin voor as die boom se stam of wortels. Sy manifesteer in ’n palmboom met visse en *caprids* (bokke) weerskante van haar of sy ontwikkel in ’n antropomorfiese vorm langs die boom (Keel 1998:23). Gedurende die Laat Bronsperiode word die antropomorfiese godin tot ’n groot mate vervang deur slegs ’n boom wat *caprids* weerskante toon (Fig. 9.8- 9.10).

Fig. 9.8 Twee bokke langs die boom. Godin is langs die boom. Laat Bronsperiode.

Fig. 9.9 Twee bokke langs die boom. Godin is langs die boom. Laat Bronsperiode.

Fig. 9.10 Twee bokke langs die boom. Godin is langs die boom en ’n gevleuelde skyf is bo die boom.

Die boom en bokke kom ook voor op ’n wyer verskeidenheid materiale soos erdewerk, ivoor en muurskilderye. Die boom is dieselfde palmboom wat met die godin van die derde eeu v.C. geassosieer is. ’n Palmboom en bokke het nie in die realistiese wêreld veel in gemeen nie, maar in dié geval verteenwoordig die bokke die lewegewende krag van die boom. In sommige gevalle wissel die antropomorfiese godin die palmboom af, met bokke weerskante van hulle (Fig. 9.11) (Keel 1998:35).

Fig. 9.11 Ivoordeksel met godin wat twee bokke voer. Kunswerk van Fenisië (1500-1300 v.C.).

Die verhouding tussen die godin en die boom kom in 'n wye verskeidenheid kombinasies voor. Soms is die boom en die godin saam uitgebeeld met die ander figure, maar soms verskyn slegs die godin of slegs die boom. Dus kan die term boomgodin nie meer as 'n voldoende benaming vir die Ou Nabye-Oosterse area gebruik word nie. Indien die godin langs die boom verskyn, verander haar rol ook na 'n rol as godin van die aarde, plantlewe, seksualiteit en voorspoed. Wanneer hierdie eienskappe haar te beurt val, is die benaming boomgodin ook nie voldoende nie (Keel 1998:48).

Dit is egter nodig om daarop te let dat die verhouding van die boom tot die antropomorfiese godin minder eksplisiet raak gedurende Ystertydperk I sowel as in Ystertydperk IIA. Die tendens is in hierdie tydperk om weg te beweeg van die antropomorfiese voorstellings van die godin. Dit was nie omdat die godin gedurende die tydperk verdwyn het nie en sy maak weer haar antropomorfiese verskyning tussen die agste en sewende eeu v.C.. Die konneksie tussen die manlike gode en die boom word gedurende Ystertydperk I, IIA en IIB minder problematies omdat die heilige boom nie meer so gereeld aan die godinne gekoppel word nie (Keel 1998:42).

Teen die einde van die agste eeu v.C. en bepaald in die sewende eeu v.C. word die heilige boom gekoppel aan manlike gode, onder andere *Yahweh*, waar die heilige boom 'n manifestasie is van *Yahweh* se seëninge. Die volgende tekste toon hierdie simbolisme: Spreuke 3:18 “Dit is 'n lewensboom vir die wat dit aangryp, en elkeen wat dit vashou, is gelukkig.” Spreuke 3:18 in die nuwe vertaling van 1983 verander dit na “Dit is 'n bron van lewe vir wie dit aangryp...” Spreuke 11:30: “Die vrug van die regverdige is 'n boom van lewe, en hy wat siele win, is wys.” Spreuke 11:30 in die nuwe vertaling van 1983 verander dit na “Wie die wil van die Here doen, is 'n bron van lewe; die mens wat wysheid het, red lewens.” Spreuke 15:4: “Sagtheid van tong is 'n lewensboom, maar valsheid daarin is verbreking in die gees.” Spreuke 15:4 in die nuwe vertaling van 1983 “Kalmerende woorde bring lewe, skynheilige woorde breek mense.” Openbaring 22:14 Salig is die wat Sy gebooie doen, sodat hulle reg kan hê op die boom van die lewe en ingaan deur die poorte in die stad.” In Openbaring 2:7 en 22:2 word die boom van lewe nie weggelaat of verander na “bron” van lewe nie.

Die boom van die lewe word onder andere geïdentifiseer as 'n granaat, palm, amandelboom asook die lotusplant. Dit is egter nie baie belangrik watter boom geïdentifiseer word nie, want dit

bly net 'n simbool vir 'n goddelike eienskap. Die granaatboom en granate word eerstens van nader beskou.

9.3 DIE GRANAATBOOM EN GRANATE (*Punicum Granatum*)

Die granaatboom behoort aan die klein familie Punicaceae. Daar is net twee lede in die familie: die granaat en *Punica protopunica* wat 'n dwergweergawe van die granaat is. Die *Punica granatum* is nie 'n groot boom nie en bereik maksimum 5meter. Dit word beskou as 'n struik of 'n klein boom (Ward 2003:530). Die granaat is een van die oudste vrugtesoorte en kom voor in verskeie antieke beskawings. Die granaatboom groei in dorre streke en het klein blaartjies wat verdamping beperk. In die lente het die boom welriekende geel of oranje bloeisels wat letterlik uitstaan in die dorre landskap. In die somermaande is die boom oortrek met rooi ronde vrugte wat bietjie groter as appels is. Binne-in die vrug is baie sappige vruggies. Die vrug was gewild vanaf die Neolitiese tyd en gedroogde granaatskil is by die stad Gezer gevind. Een granaatboom dra tot vyftig vrugte. Die skil van die granaat was as medisyne gebruik en ook in die looiersbedryf aangesien dit 20% tannien per gewig besit (Ward 2003:531).

Die granaat word gereeld in die Bybel genoem. Die vrug se beeld is gebruik in die versiering van die tempel in Jerusalem. Granate en goue klokkies versier die soom van die hoëpriester se kleed. Die tempelaltaar en Torah-boekrolle is bo-op versier met goue granate (Eks 28:33-34). Die granaat word gelys as een van die aangename vrugte van Egipte (Nm 20:5). Dit word as 'n belofde seën vir Palestina genoem (Dt 8:8). 'n Speserywyn is van die sap gemaak en die granaat word gereeld genoem in Salomo se lied as 'n bron van fertiliteit (Hl 8:2).

Die Hebreeuse woord vir die vrug is *rimmon* (enkelvoud) en *rimmonim* (meervoud). *Rimmonin* van goud en silwer vorm die ornamentele bokant van die Torah-boekrolle. Die twee dele waarom die boekrolle draai se name is "Bome van die Lewe" (Fig. 9.12- 9.13)(Bowker 1997:134). Sekere historici reken die granaat was so belangrik in die Joodse gebruike omdat die vrug omtrent 613 pitjies het wat die 613 opdragte in die Torah verteenwoordig. Daar word selfs deur sommige kundiges beweer dat die granaatboom die Boom van Lewe in die tuin van Eden was (Price 2008:61).

Die Israeliete was nie die enigste volk wat granate aan hulle geloof gekoppel het nie. Die konings en hulle gode was in spesiale verhoudings en die gode het soms die naam van die vrug, Rimmon, gehad. Rimmon wat in 2 Kn 5:18 genoem word, was 'n Assiriese god wat in Damaskus aanbid was. Rimmon was die Babiloniese Adad en die Assiriese Hadad wat die stormgod was en wie se heilige boom die granaatboom was.

Fig. 9.12 Samaritaanse Torah boekrol met silwer knoppe wat granate verteenwoordig.

Fig. 9.13 Die twee “Bome van die Lewe” waarom die boekrolle draai.

In Egipte was die boom ook as heilig bestempel en dit kom voor in Egiptiese kuns en ook in inskripsies in belangrike grafte. Alhoewel die granaatboom nie inheems was in Egipte nie het koning Thutmose I die plant laat kweek en ook botaniese studies daarop gedoen (Price 2008:60). Teen die Vroeë Ystertydperk was die granaat se simboliek van lewe (vrugbaarheid) en die dood (grafte) duidelik uitgebeeld in ikonografiese materiaal in die oostelike Mediterreense streke. Die ikonografie van granate word in die Klassieke tyd ook met tekste aangevul (Ward 2003:530).

Volgens Immerwahr (1989:408) wat 'n deeglike studie gedoen het van artefakte in die vorm van granate gedurende die Bronstydperk, is dit 'n simbool vir persone wat op 'n reis gaan na die onderwêreld. Die rede wat hy aanvoer is dat die meeste granaatvormige artefakte in grafte voorkom. Die moontlikheid bestaan dat granate in die grafte dan eerder 'n simbool was van nuwe lewe na die dood en dat die “vrugbaarheid” van die simbool dan ook sou dui op hierdie geestelike nuwe lewe. Die granate wat in die grafte geplaas was, was regte vrugte of gemaak van glas, ivoor of brons (Ward 2003:538). Die assosiasie van granate met geloofsrituele kom volgens tekste en

artefakte minder voor gedurende die Bronstydperk as gedurende die Ystertydperk, veral tussen die negende–agste eeu v.C. waar baie meer bewysmateriaal gevind is (Immerwahr 1989:408).

Granate is ook gesien as 'n simbool van vrugbaarheid as gevolg van die baie pitjies. In Griekeland gooi die gaste by 'n bruilof granaatpitjies agter die bruidspaar aan en by 'n begrafnis vorm dit deel van 'n tradisionele dis, “All souls Day pudding, Kolyva”. Die dis is ter herinnering aan die oorledenes en word in sulke seremonies geëet. Dit herinner aan “Noah’s pudding” van Anatolia wat met Ramadan geassosieer word en dieselfde soort dis word deur die Palestynse Jode geëet op St Barbara dag. Die dis is gemaak van gekookte graan gemeng met granaatpitjies, rosyne, neut en kaneel (Ward 2003: 532). Juwele is gedra met granaatjies wat van goud of karneool gemaak is (Fig. 9.14- 9.15). Die goue granaathanger dateer vanaf die veertiende–dertiende eeu v.C. en is tipies van Laat Kanaänitiese juwele.

Fig. 9.14 Goue granaathanger van die Laat Kanaänitiese tydperk.

Fig. 9.15 Karneoolhanger met klein granaatjies gevind by Deir el-Balah, 13de eeu v.C.

Die Persiese konings het goue granate op die punte van hulle septers gehad en heelwat septerpunte met granate van ivoor is ook gevind (Fig. 9.16- 9.17). In Egipte is 'n septer en 'n kroon van Laer-en Bo-Egipte aan die koning oorhandig en slegs dan is hy tot farao verklaar. In Assirië is die kroon en septer op kussings voor die beeld van die god geplaas waarna die priester aan die koning die kroon en septer oorhandig. In die Israelitiese kroning van hulle koning word geen melding van 'n koninklike septer gemaak nie, behalwe waar dit die simboliek van uitvoerende gesag (Ps 2:9;110:2) of sy funksie as regter (Ps 45:7) uitbeeld (De Vaux 1973:103). Dit blyk dat die septers in die Ou Nabye-Ooste simbole van mag was (De Vaux 1973:109). Die septer word uitgesteek na 'n persoon indien die persoon die koning mag nader of tot hom mag

spreek. Ester mag eers tot die Persiese koning genader het nadat hy sy goue septer na haar uitgesteek het (Est 5:2), maar haar nadering tot die koning kan nie as voorbeeld dien dat dit ook in Israel sou geld nie.

'n Klein ivoorgranaatjie mag dalk die enigste argeologiese item wees wat van koning Salomo se tempel gevind is. Die sespuntige granaatjie is gegraveer met die woorde: "Besitting van die tempel van die Here, 'n priesterlike heiligdom." Israel Antiquities Authority (IAA) is egter van mening dat die ivoorgranaat van die veertiende eeu v.C afkomstig is, maar dat die inskripsie 'n vervalsing is. Die granaat het 'n holte onder wat dit moontlik maak om 'n septer daarin te steek (Avigad 1990:158).

Twee ivoorsepters van die dertiende eeu v.C. is wel in Kanaän in die tempel in Lagis gevind, albei met 'n ivoorgranaat op die punt. Die vonds impliseer dat granate as rituele voorwerpe deel van die priester in die Ou Nabye-Ooste se gebruike was. Dit sluit goed aan by klipreliëf- en ivoor ikonografie wat septers met granate toon (Fig. 9.18- 9.19).

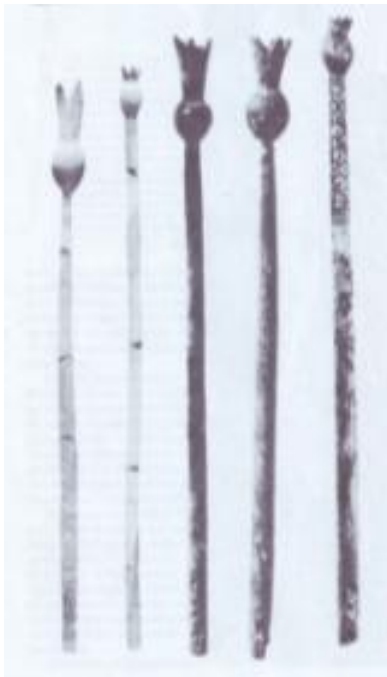

Fig. 9.16 Antieke septers met granaatpunte. Israel Antiquities Authority.

Fig. 9.17 Nimrud klipreliëf wat gevleuelde wese met granaatbossie en staf met granaatknoop toon (883-859 v.C.).

Die vraag of die septeers in Jerusalem se tempel deur die priesters gebruik was, blyk nog 'n ope vraag te wees. Septeers word wel deur konings, priesters en persone met outoriteit vasgehou in die kunswerke van die Levant en Mesopotamië.

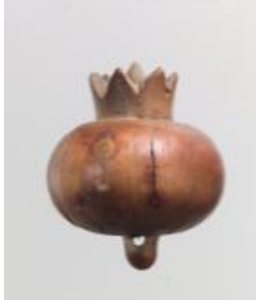

Fig. 9.18 Ivoorgranaat gevind by Nimrud.

Fig. 9.19 Die ivoorgranaat met Hebreeuse inskripsie daarop.

Nog 'n boom wat voortdurend in die Levant en Mesopotamië se kuns uitgebeeld word, is die dadelpalmboom. Daar bestaan 'n moontlikheid dat dit die simbool vir die Boom van Lewe kon wees en vervolgens word die palmboom en takke van nader beskou.

9.4 DIE PALMBOOM, “PALMETTE” EN PALMTAKKE (*Phoenix dactylifera*)

Die antieke palmboom het baie funksies verrig en in baie behoeftes voorsien. Die dadels is as voedsel gebruik en het 'n welkome soetheid tot die dieet gebring. Die sap is gefermenteer en 'n wyn is geproduseer. Die boomstam is gebruik as konstruksiehout en die palmtakke is vir verskeie voorwerpe gebruik, onder andere as gewefde mandjies, matte, besems, toue en ook in die maak van meubels.

Die antieke dadelpalm word bestempel as die oudste vrugdraende boom ter wêreld. Palmbome groei in woestynagtige areas, maar ook in tropiese reënwoede. Die Judese palm het uitgesterf in Israel en hedendaagse dadelpalms wat in Israel gevind word, is ongelukkig van 'n Kaliforniese oorsprong.

Moderne geleerdes skryf die belangrikheid van die simbool in die visuele kunste toe aan die insluiting van gevleuelde wesens, of die Assiriese koning, aan een of albei kante van die boom. 'n Teks wat vanaf die sewentiende eeu v.C. dateer en wat opgedra is aan die godin Istar van Ninevé

lees so: "O palm tree, daughter of Nineveh, stag of the lands! She is glorious, most glorious, the finest of goddesses... the crown on her head gleams like the stars; the luminescent disks on her breasts shine like the sun."

Die kort beskrywing van die godin Istar toon haar assosiasie met die palmboom, asook met die roset- en ster simbole wat in die visuele kunste voorkom (Albenda 2005:110,111). Volgens Keel (1984:64) is die godinne van liefde van Mesopotamië en Egipte, Istar en Hator, in die palmboom versinnebeeld.

Die motief simboliseer ook mag, triomf en oorvloed (Ornan 1995:38). Die palmboom en palmette bied die kunstenaars 'n gevoel van skoonheid en inspireer die gebruik daarvan in verskillende kunste. Pilaarhoofde met Proto-Ioniese ontwerpe word by die sitadel van Ramat Rachel naby Jerusalem gevind. Dit dateer van die koninkryk van Juda en die patroon is by uitstek dié van 'n gestileerde palmboom (Fig. 9.20). Die ontwerp is Fenisies van oorsprong. Geleerdes is van mening dat die pilare die voorganger was van die Griekse Ioniese pilaarhoofde (Fig. 9.21)(Pienaar 2008:59). Proto-Ioniese pilaarhoofde word gewoonlik geassosieer met ingang komplekse (Hekke). Verskeie voorbeelde is by Hazor gevind en die sitadel se ingang illustreer die punt (Yadin 1975:168). Voorbeelde van sulke pilaarhoofde wat by Samaria gevind is, word ook met ingangstrukture verbind (Shiloh 1979:86).

Fig. 9.20 Pilaarhoof van die sitadel van Ramat Rachel wat dateer van die koningskap van Juda.

Fig. 9.21 Ioniese pilaarhoof van die Griekse boustyl.

Die volgende drie figure toon goed bewaarde ivoorpalmbome waar die kunstenaars 'n gevoel van skoonheid voortbring deur ivoor met die palmmotief te kombineer (Fig. 9.22- 9.24).

Fig. 9.22 Ivoorpalmboom. Assiriese styl. 8ste eeu v.C. Nimrud.

Fig. 9.23 Ivoorpalmte patroon vorm 'n randpatroon.

Fig. 9.24 Ivoorpalmpaneel van Nimrud.

Die palmette is 'n motief wat die waaivormige blare van die palmboom weerspieël. Die ivoorpalmte kom gereeld as herhalende randpatrone voor (Fig. 9.25). Dit was moontlik bloot modieus en het nie noodwendig simboliese waarde gehad nie.

Fig. 9.25 Ivoorrandpatroon met herhalende palmette.

Muntstukke met palmboommotiewe is in die Ou Nabye-Ooste gevind (Fig. 9.26- 9.28).

Fig. 9.26 Joodse muntstuk met 'n palmboommotief.

Fig. 9.27 Muntstuk met palmboom.

Fig. 9.28 Versameling Joodse munte met palmboommotiewe.

Palmboommotiewe kom in alle kunsvorme voor en so word pragtige ivoire (Fig. 9.29- 9.31), sowel as juwele, met die motief gevind (Fig. 9.33).

Fig. 9.29 Ivoorpalmboom van Samaria, Israel collection of IDAM, Jerusalem, Israel.

Fig. 9.30 Gestileerde ivoorpalmboom van Arslan Tash, Noord- Sirië.

Fig. 9.31 Ivoorpalmboom van Samaria. Britse Museum, Londen.

Die assosiasie tussen griffioene en die gestileerde boom is redelik algemeen. Die motief verskyn op ivoire sowel as op metaalbakke. Die algemene verskynsel is dat die twee griffioene weerskante van die boom staan, maar daar bestaan ook ivoire waar die twee griffioene albei bo-op die boom staan (Fig. 9.32)(Bunnens 1997:445).

Fig. 9.32 Ivoorpaneel met griffioen wat bo-op 'n gestileerde boom staan.

Fig. 9.33 Palmboom met dadels asook goue granate word in 'n hangertjie vertoon.

Palmtakke was gebruik in verskillende religieuse praktyke. Die gebruik van die dadelpalmtakke kom voor in die Griekse-, Romeinse- en Joodse kulture. Die takke was 'n langdurige teken van oorwinning in die Griekse wêreld en die Romeinse skrywers Livy, Virgil en Cicero verduidelik dit ook so in hulle aantekeninge (Archaeology Study Bible 2005:2056). Die Griekse godin Nike wat die godin van oorwinning was, het die palmtak as embleem gehad. Palmtakke was by begrafnisrituele by die antieke Egiptenare vasgehou en het ewige lewe gesimboliseer (Archaeology Study Bible 2005:2056).

Palmtakke word geassosieer met die Joodse Loofhuttefees of ook genoem *Sukkoth* (Lv 23:40). Palm-, mirtel-, wilger- en sitroentakke het saam 'n voorwerp gevorm wat die *lulab* genoem is (Bowker, 1997:140). Die rabbi's verduidelik dat die voorwerp geskud is terwyl Psalm 118:25 geresiteer word: "Red tog, Here, gee tog voorspoed, Here!" Die Hebreeuse weergawe hiervan is *Hosanna!* In Grieks beteken hosanna, "save now" (Archaeology Study Bible 2005:1597). In Jh 12:13 het die skare ook palmtakke gewaai terwyl hulle soortgelyke woorde uitgeroep het. Dit wil voorkom, volgens die Bybel, dat die palmtakke as simbool vir redding en verlossing gebruik was. So bestaan daar 'n moontlikheid dat die palmboom as simbool kon dien vir die verlossende eienskap van 'n god/in. In Israel is dit moontlik die reddende- en verlossingseienskap van *Yahweh*.

Salomo het op die deure en op die mure van die tempel palmbome laat uitkerf vir versiering, maar moontlik eerder vir hulle simboliese waarde (1Kn 6:29). Op die tempel van Bel in Palmyra pryk 'n palmboom en langs die boom is 'n altaar met vrugte op, onder andere 'n granaat (Fig. 9.34). Die Boom van Lewe was vir die Palmyriërs, Babiloniërs, Assiriërs, Kanaäniete, Hetiete, Perse en Israeliete 'n goddelike simbool van 'n karaktertrek van hulle god. Die karaktertrek het heel waarskynlik verskil van plek tot plek, tydperk tot tydperk en van god tot god.

Fig. 9.34 Palmboom asook 'n granaat op Bel se tempel in Palmyra.

Kenner is van mening dat die amandelboom nog 'n boom is wat aanspraak maak op die titel Boom van Lewe en vervolgens word die redelik onbekende boom bespreek.

9.5 DIE AMANDELBOOM EN AMANDELS (*Prunus amygdalus*)

Die amandelboom behoort tot die familie *Prunus* wat pruime, kersies, perskes en appelkose insluit. Die *Prunus* genus is in die roosfamilie, *Rosaceae*, een van die grootste blomdraende plante met 3,400 spesies. Dit is 'n klein boom wat 4-9 meters hoog word. Die amandelboom is oorspronklik van Sirië en Palestina. Die boom dra wit tot baie ligte pienk bloeisels en hulle verskyn voor die blare. Die Hebreeuse naam *Shaked* beteken “wakker, haastig” omdat dit so vroeg begin bloeisels dra.

Die Hebreeuse naam *Luz* wat ook in die Bybel gebruik word, is dalk die naam van die wilde amandelboom (Fig. 9.35- 9.37). Amandels verskaf amandelolie, amandelstroop en het hoë voedingswaarde. Dit word in 'n wye verskeidenheid van disse gevoeg en verskaf proteïene, riboflavin, vitamien E, koper, niasien, kalsium, magnesium, potassium, yster en sink. Amandelbome is al van so vroeg as 3000-2000 v. C. geplant vir huishoudelike gebruik in die Ou Nabye-Ooste. Amandels is in Tutankamun se graf in Egipte gevind (1325 v.C) en was heel

waarskynlik ingevoer vanaf die Levant. Daar bestaan twee soorte amandelbome, een (*dulcis*) se amandels is soet en word rou of gerooster geëet of gepars vir amandelolie. Die ander soort (*amara*) produseer bitter amandels en word slegs vir amandelolie gebruik (Almond 2013-web).

Fig. 9.35 Amandelbloeisels.

Fig. 9.36 Amandelvruggie aan tak.

Fig. 9.37 Amandels met doppe en sonder doppe.

In die Bybel word die amandelboom tien keer genoem. Die bekendste deel is definitief in Eksodus 25:33,34; 37:19,20 waar God instruksies gee hoe die *menorah* moet lyk met amandelbloeisels as versiering. Amandelbome groei in Israel en word in die Bybel genoem, insluitend Genesis 43:11, waar dit as “van die beste wat ons land het” beskryf word. Die amandelboom met sy wit blomme word ook as ’n simbool vir bejaardheid gebruik. In Jeremia 1:11 is die amandelboom simbolies vir “spoedig” wat aansluit by die simbool van “haastig.” Aäron se staf het amandelbloeisels gedra (Nm 17:8; Heb 9:4)(Fig. 9.38- 9.39).

Fig. 9.38 Klipreliëf gevind in ’n sinagoge by Eshtemoa naby Hebron. 3de-4de eeu n.C.

Fig. 9.39 Rekonstruksie van die Tempel *Menorah*.

Mandoria is die Latynse woord vir amandel en die amandelvorm word gereeld gebruik in skilderye om Maria en Jesus te “omvou.” Die amandelvorm was ’n simbool vir die bymekaarkom

van die geestelike wêreld met die aardse materie. Wanneer twee sirkels mekaar liggies oorkruis, word hulle een en die patroon in die middel van die sirkels is amandelvormig. Jesus het die aardse en die geestelike wêreld albei gelyk oorkruis en daarom word die *mandoria* om hom geskilder. Hierdie “geraamde” Jesus- of Maria-skilderye, met die amandelvormige *mandoria* word vandag nog in die Europese katedrale besigtig (Fig. 9.40- 9.42)(Jensen 2013-web). Die *mandoria* is nie die halo nie en die halo kom saam met die *mandoria* voor in die skilderye.

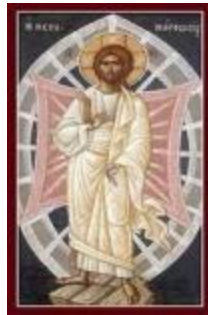

Fig. 9.40 Die amandelvorm omraam Jesus in die ikoon.

Fig. 9.41 Amandelvormige *mandoria*.

Fig. 9.42 Ikoon wat die *mandoria* toon wat Jesus omring.

Die Lotusplant is nie ’n boom nie en sal aldus nie ’n aanspraakmaker wees op die Boom van Lewe titel nie, maar kom so gereeld en herhalend voor in die kuns van die Levant en Mesopotamië, dat die plant nie in hierdie ikoniese studie oorgesien kan word nie.

9.6 DIE LOTUSPLANT, BOTSELS EN LOTUSBLOMME (*Caerulea*)

Die lotus is nie inheems tot Mesopotamië of Palestina nie, maar was welbekend in antieke Egipte. Twee hoofspesies van lotusse is die wit lotus (*Nymphaea lotus*) en die blou lotus (*Nymphaea caerulea*)(Albenda 2005:117). ’n Derde tipe, die pienk lotus, is vanaf Persië aan Egipte bekend gestel (Fig. 9.43- 9.45).

Fig. 9.43- 9.45 Blou, wit en pienk lotusblomme.

Die pienk lotus kom meer voor in kunswerke vanaf die Grieks-Romeinse Periode. Die Lotus is die heilige blom van Buddhisme (The Burlington Magazine 1903:350). Die wit lotusplant blom gedurende die aand en het daarom 'n sterk assosiasie met die maan. Die blou lotus was die gewilder blom, deels vir die kleur, maar hoofsaaklik vir die aangename geur van die blomme. Die Egiptiese hiërogliefsimbool vir die lotus is die simbool van die son, van skepping en hergeboorte en dus is dit 'n heilige blom. Lotusplante was die enigste plante wat dwarsdeur die jaar blomme gedra het in Egipte en daarom simboliseer die blou lotus die son (Albenda 2005:117).

Die Egiptenare het geglo dat die reuk van die blom helend en beskermend was en dit is die rede waarom die blom dikwels uitgebeeld word voor 'n persoon se neus (Fig. 9.46- 9.48). Trouens, enige deel van die plant wat aan 'n persoon gedra word, of aangeraak word, het heilige seën en goeie vooruitsigte verseker. Die papyrusplant was die simbool vir Laer-Egipte en die lotusblom was die simbool vir Bo-Egipte.

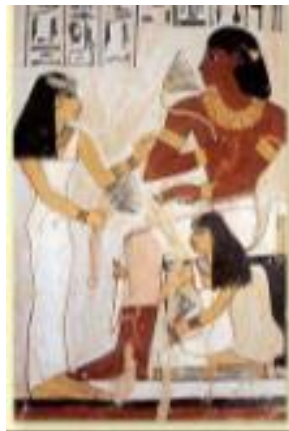

Fig. 9.46-9.48 Muurskilderye en 'n mosaïek van Egipte toon lotusblomme waaraan geruik word.

Die simboliek van die lotus is ook in ander wêrelddele gesien as helend en 'n simbool vir geestelike hergeboorte. Die gebruik van die lotus as 'n heilige blom het na ander dele van die Ou Nabye-Ooste versprei deur direkte kontak (Fig. 9.49- 9.50)(Albenda 2005:117).

Fig. 9.49 Lotusblomme by Persepolis in Iran.

Fig. 9.50 Lotusblomme en botsels op 'n ivoorpaneel van Arslan Tash in Noord-Sirië (10de -6de eeu v.C.).

Die wit lotus het verkoelingseienskappe gehad en was op die voorhoof en hande gedra. Albei spesies is gebruik vir die versiering van banketsale. Die blomme is op feestelike geleenthede gedra en is aan oorledenes toegewy as 'n huldeblyk (Cottrell 1960:219). Baie mooi kunswerke wat lotusblomme/plante toon, kom voor in muurskilderye, op teëls, in klipreliëfwerk asook in ivoorkunswerke (Fig. 9.51- 9.53). Die patroon word soms gebruik as ornamenteel of andersins as voorbeeld van die twee stadiums in die lewensiklus. Die botsel stel die geboorte voor en die blom volwassenheid. Die spesie wat die meeste in die kunswerke voorkom is die *Caerulea* blou lotus.

Fig. 9.51 Lotus en palmettepanele van ivoor met blou inlegwerk van Megiddo.

Fig. 9.52 Fenisiese ivoor.

Fig. 9.53 Nimrud ivoor van 'n Boom van Lewe wat die lotusblom toon.

Die plante kom ook in verkorte weergawes voor soos net die lotusbotsel. Die blom word vasgehou aan 'n kort stingel of dit rank aan 'n boom. 'n Alternerende ketting met blomme en bloeisels kom ook soms voor (Fig.9.54- 9.55)(Winter 1976:45).

Fig. 9.54 Ivoor lotusblom en botsel randpatroon van Samaria.

Fig. 9.55 Foto van realistiese lotusbotsels.

Die blou lotus gaan oop en weer toe tussen sonsopkoms en middag en herinner dus aan 'n konstante wedergeboorte of regenerasie. Die botsel en die oop blom is nie simbolies van die plant se stadiums in sy eie lewe nie, maar is simbolies van daaglikse vernuwing. Die konneksie met die son is baie belangrik aangesien die blou lotus presies oopgaan met sonsopkoms en presies toegaan met middagson, wanneer die son die vernietigendste is. In die ivoorkunswerke is die simbole van regenerasie en lewenssiklusse (soos die lotus) konsekwent en verenigbaar met die heilige boom en heilige persone, sowel as met die sonskyf wat reeds bespreek is in punt 6.1 (Winter 1976:45). Die volgende ivore met lotusblomme is in 'n baie goeie toestand, aangesien dit al 2000-3000 jaar oud is (Fig 9.56- 9.58).

Fig. 9.56 Gevleuelde skyf, lotusblomme aan 'n boom en 'n figuur wat aan die plant raak.

Fig. 9.57 Figuur wat sit met 'n lotusblom/ boom voor hom. Ivoor vanaf Nimrud.

Fig. 9.58 'n Groot lotusblom bo en kleiner lotusblomme saam met 'n gevleuelde wese. Ivoor vanaf Nimrud.

Daar bestaan sienings wat die Boom van Lewe in 'n heel ander lig beskou. Hulle probeer om 'n sistematiese wêreldbeeld wat misties van nature is te verduidelik. Die kabbalistiese siening van die Boom van Lewe is 'n reis na God.

9.7 DIE KABBALISTIESE SEFIROTIESE BOOM ASOOK DIE ZOHAR BOOM

Die Joodse mistiese kabbalistiese siening van die Boom van Lewe is 'n soeke of 'n pad om nader aan God te beweeg. Dit word die “Sephrotic tree of Life” genoem en is 'n sintese van die heelal. Die visuele boom is eenvoudig, maar die betekenis is baie kompleks. Die heelal word in tien sefirotiese streke verdeel en korrespondeer met 'n getal. Elke sefirotiese streek word geïdentifiseer met vyf name: Die naam van God, die naam van die sefirot, die naam van die leier van die engele orde en die naam van een van die planete (Aïvanhov 1994:26). Vyf verskillende “sfere van wees” korrespondeer met 'n persoon se gees, siel, intellek, hart en liggaam. Die tien name van God korrespondeer met tien verskillende kenmerke van God. Die kabbaliste het hierdie organiese geheelbeeld gesien as sinoniem aan 'n boom en vandaar die “tree of Life” benaming (Aïvanhov 1994:29).

Die sefirotiese boom probeer nie om astronomie of kosmologie te verduidelik nie, maar probeer om 'n sistematiese wêreldbeeld wat misties van nature is en baie duisende jare oud is, te verduidelik. Die finale sefirotiese streek is *Ain Soph Aur*, die grenslose lig, die streek van die absolute, ongemanifesteerde God.

Hierdie is 'n baie kort opsommings van die kabbalistiese Boom van Lewe, want dit is ingewikkeld en benodig diep insig en studie om dit te verstaan en te verduidelik (Fig. 9.59)(Aïvanhov 1994:73). Dit word egter deur “New Age” bewegings verkeerd aangewend en kom ook in videospelletjies voor. Die Boom wat eens as heilig beskou is, word vandag redelik misbruik.

Volgens literêre werke van die Midrasse en die Zohar vorm die Boom van Lewe die middelpunt van baie legendes. Die Zohar (Book of Splendour) beskryf die Boom van Lewe as 'n Boom van Lig waar die Lig ewige lewe skenk aan alle lewende dinge en die Lig skyn tot in alle ewigheid. Geen kwaad kan daar bestaan nie. Die Boom se wortels is En Sof en die Sefirot is die stam, die takke, die blare en die blomme. Philo glo die grond waarin die Boom van Lewe groei, is Logos en die Algemiste het 'n Boom van Elemente wat hierby aansluit (Ameisenowa & Mainland 1939:336).

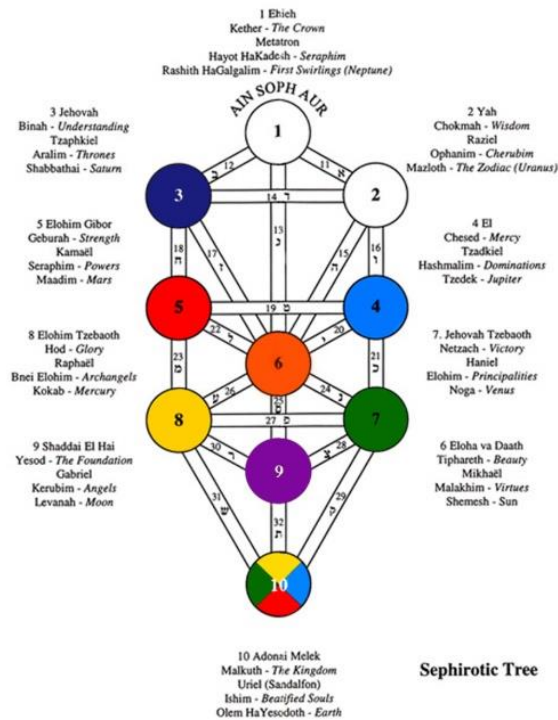

Fig. 9.59 Die Joodse Sefirotiese Boom van Lewe.

9.8 DIE TERUGKEER VAN DIE BOOM VAN LEWE

In Europa en Asië bestaan verskeie mitologiese teorieë dat die Boom van Lewe binnekort na die aarde gaan terugkeer. Die terugkeer van die Boom van Lewe sal dan ewige lewe verseker vir die mensdom. Die aanhangers van die Zoroaster geloof glo dat die “tree of all seeds” (Homa) uit die Hamun meer in Iran, gedurende die aarde se laaste dae van afrekening, sal verskyn (McDonald 2002:127). Die Moslem geloof wag ook op ’n soortgelyke plant wat in die laaste dae van oordeel in die paradys gaan verskyn en die voorafbepaalde plek aan die regterhand van Allah, in die sewende vlak van die hemel, gaan inneem (*Koran* 1iii, 1vi). Volgens die Rabbiniese geskrifte bestaan daar ’n permanente “tree of immortal life” in *Yahweh* se tuin, die paradys (*Jalkut Shimeon*, *Genesis* xx; James 1966:778). Christen gelowiges verwag die Boom van Lewe se verskyning met die wederkoms van Jesus Christus in Jerusalem (Op 22:2). Die bioloë maak die teorie af as blote bygelowe, maar vir verskillende gelowiges oor die wêreld heen is dit profesieë wat met afwagting gepaard gaan. Oor die eeue heen het ons begrip aangaande die mistiese belangrikheid van die Boom, asook die rituele rol wat dié Boom eens vertolk het, verlore gegaan (McDonald 2002:128).

9.9 MOONTLIKE BESKRYWENDE NAME VIR DIE BOOM VAN LEWE

Die Boom van Lewe is 'n simbool vir *Yahweh* en ander gode van die Levant en Mesopotamië. Dit is my interpretasie dat *Yahweh* en die ander gode se verskillende karaktereienskappe deur verskillende boomsoorte uitgebeeld word en dat die ligging van die Boom 'n rol speel in die betekenis van die Boom. Wanneer daar handeling met die Boom gepaard gaan, dui dit weer op ander karaktereienskappe. Die antieke volke kon nie almal lees nie, maar hulle kon kuns “lees.” Simbolisme het 'n baie groot rol gespeel in die antieke tye en wat kon hulle gebruik vir onsienbare begrippe soos seëninge, heiligheid, glorie, voorsienigheid en alomteenwoordigheid? Dit is begrippe wat in daardie dae al reeds bestaan het, maar waaraan baie moeilik, (selfs vandag met die geskrewe woord) uitdrukking gegee word.

In die plek van karaktereienskappe word die verskillende name van God gebruik. In Mesopotamië, die Levant en Egipte is die koning en sy daade met baie beskrywende woorde uitgebeeld. Dit word die “royal inscription” genoem. 'n Voorbeeld van sulke beskrywende daade kom voor op die “Nimrud Monolith,” wat die inwyding van die Noordwestelike paleis gedenk: “Assurnasirpal, provider of offerings for the gods, legitimate prince, to whom is perpetually entrusted the proper administration of the rites of the temples of his land, whose deeds and offerings the great gods of heaven and underworld love so that they (therefore) established forever his priesthood in the temples, granted to his dominion their fierce weapons, (and) made him more marvellous than (any of) the kings of the four quarters with respect to the splendour of his weapons (and) the radiance of his dominion” (Russell 1998:686).

Sulke koninklike inskripsies kon die koning se roemryke name en daade beskryf. Oorloë wat suksesvol verloop het, word genoem, maar ook nie-militêre suksesse soos die bou van tempels, paleise en groot monumente (Bottéro 1996:298).

Dit is te verstane dat die gode met roemryke name vereer was en die name kon van die gode se groot daade getuig. Al die gode van die Ou Nabye-Ooste kon moontlik dieselfde eienskappe as *Yahweh* toon, maar wel met hulle eie spesifieke name. In die Ou-Testament was 'n naam nie slegs vir identifikasie gebruik nie, maar ook vir 'n identiteit. Name het ook 'n verduideliking as doel gehad. Reg deur die Bybel openbaar *Yahweh* homself deur sy verskillende name. Deur hierdie name te bestudeer (en die kunste) kom 'n beter begrip van wie Hy werklik is na vore. Die bedoeling “agter” die name van God openbaar die persoonlikheid en natuur van die Een wat die naam dra. As gevolg van my studie en navorsing het ek 'n teorie begin vorm wat ek graag hier

wil voorstel: Die verskillende soorte bome simboliseer moontlik die verskillende name en dus verskillende karaktrekke van *Yahweh*.

Soos *Yahweh* aan Moses se behoeftes voorsien het, het Hy name by *Jehovah* gevoeg. *Jehovah* kan vertaal word as Die Een wat Is, of Here. Die vernaamste betekenis van *Jehovah* kom van die woord *Havah*; om te wees. So vind ons onder andere *Jehovah M'Kaddesh*, *Jehovah Rohi*, *Jehovah Jireh*, *Jehovah Tsidkenu*, *Jehovah Raph*, *Jehovah Nissi* en *Jehovah Sabaoth*. *El* is nog 'n naam wat as God vertaal kan word en saam met ander woorde gebruik kan word om spesifieke aspekte van God se karakter uit te lig.

9.9.1 Die Boom onder die gevleuelde skyf – *El Elyon* – Die Allerhoogste God

Elyon beteken spesifiek Allerhoogste. Dit gee uitdrukking aan God se majesteit en Sy allerhoogheid. Wanneer die twee woorde gekombineer word – *El Elyon* – kan dit vertaal word as Allerhoogste God (Hickey 2009:149)(Knight 2009:54)(The Blue Letter Bible 2013-web). Gn 14:19 “...Mag Abram geseën word deur God die Allerhoogste, Skepper van hemel en aarde. Geloof sy God die Allerhoogste! Hy het jou vyand in jou mag oorgegee.”

9.9.2 Die Boom en Rosette

9.9.2.1 Die Roset sonder 'n sirkel – Jehovah M'Kaddesh – “Die Here wat jou heilig maak.” *Jehovah* word vertaal as Die Een wat Is. Die vernaamste betekenis van *Jehovah* kom van die woord *Havah* – om te wees. *M'Kaddesh* kom van die Hebreuse woord *qâdash* wat beteken heligmaking, heilig of toewyding. Heligmaking is wanneer 'n persoon of voorwerp eenkant gesit word vir toewyding aan die Heilige. Wanneer die twee woorde gekombineer word, soos in *Jehovah M'Kaddesh/Jehovah Mekoddishkem*, kan dit vertaal word as “Die Here wat jou opsy gesit het” (Hickey 2009:75)(Knight 2009:50)(The Blue Letter Bible 2013-web).

9.9.2.2 Die roset met 'n sirkel om – El Olam – “Die God van Ewigheid, die Ewige God.” Die sirkel gaan om en om met geen begin of einde. *El* is 'n naam wat as God vertaal kan word. *Olam* kom van die wortel *Im* wat ewigheid beteken. Wanneer die twee woorde gekombineer word – *El Olam* – kan dit vertaal word as die Ewige God. Hierdie simbool sou ook vir die name Alfa en Omega gebruik kon word, wat toon dat *Yahweh* tydloos is: Op 1:8 “...Hy wat is en wat was en wat kom, die Almagtige.” Nog 'n teks wat die Ewige God/Gees goed illustreer is Heb 9:14 “...Hiervoor het Christus immers Homself as volkome offer deur die ewige Gees aan god geoffer” (Knight 2009:203)(The Blue Letter Bible 2013-web).

9.9.3 Die Boom met bokke weerskante – *Jehovah-Rohi* – Die Here my Vriend/ Herder

Rohi of *Rôeh* waar *Raah* vandaan kom, beteken skaapwagter in Hebreeus. 'n Skaapwagter of herder is die een wat sy kudde voer of na weiding lei. *Jehovah Rohi* kan dus vertaal word as “die Here is my Herder.” 'n Uitgebreide vertaling van die woord, *rea*, is vriend of metgesel. Dit dui op die intimiteit wat God verlang tussen Homself en Sy mense. Wanneer die twee woorde gekombineer word – *Jehovah Raah* – kan dit vertaal word as “Die Here, my Vriend” (Hickey 2009:131)(Knight 2009:117)(The Blue Letter Bible 2013-web). Jh 10:14 “Ek is die goeie herder. Ek ken my skape, en my skape ken My, net soos die vader My ken en Ek die vader ken en Ek lê my lewe af vir die skape.” Ps 95:7 “Hy is ons God en ons volk, sy kudde, sy skape, deur sy hand versorg.”

9.9.4 Die granaatboom en granate – *El Shaddai* – 'n God wat vryelik voorsien en seën.

Granate is simbole vir seëninge en oorvloed. *El* is 'n naam wat as God vertaal kan word en saam met ander woorde gebruik kan word om spesifieke aspekte van God se karakter uit te lig. *Shaddai* verwys na God wat sy mense volkome versorg, en in al hul behoeftes voorsien soos 'n moeder vir haar kind. Gekombineerd dui die twee name – *El Shaddai* – op 'n God wat vryelik voorsien en seën (Hickey 2009:37)(The Blue Letter Bible 2013-web). *Jehovah Jireh* beteken “The Lord will provide.” Hierdie naam sou ook vir die granaatsimbool van toepassing wees (Knight 2009:40). Ps 91:14 “Omdat hy my liefhet, sal Ek hom red,” sê die Here, omdat hy My ken, sal Ek hom beskerm. Wanneer hy my aanroep, sal Ek sy gebed verhoor; in sy nood sal Ek by hom wees, Ek sal hom red en hom in sy eer herstel. 'n Baie lang lewe sal Ek hom gee en oor my hulp sal hy hom verbly.” Jk 1:17 “Elke goeie gawe en elke volmaakte geskenk kom van Bo...”

9.9.5 Die Palmboom – *Jehovah Tsidkenu* – Die Here ons Geregtigheid.

Tsedek waarvandaan *Tsidkenu* kom, beteken ferm, om reguit en regverdig te wees. *Tsedek* is oorspronklik vertaal as: “to be stiff or straight.” Gekombineerd beteken *Jehovah Tsidkenu* – Die Here van Geregtigheid.” (Hickey 2009:121-123)(Knight 2009:49)(The Blue Letter Bible 2013-web). Ps 92:13 “Die regverdige sal sterk wees soos palmbome...” Jesaja 54:17 “Dit is hoe Ek, die Here, vir my dienaars sorg. Ek laat geregtigheid aan hulle geskied, sê die Here.” Ps 96:13 “Hy sal oor die wêreld heers met regverdigheid, oor die volke met billikheid.”

9.9.6 Die Lotusplant as die Boom van Lewe – *Jehovah Rapha/Rophe* – Die Here wat Genees.

Jehovah dui op “om te word,” of meer spesifiek om bekend te word. Dit dui op ’n God wat Homself gedurig openbaar. *Rapha/Rophe* beteken om te herstel, te genees of gesond te maak in Hebreeus. Wanneer die twee woorde gekombineer word –*Jehovah Rapha*- kan dit vertaal word as die Here wat sy mense fisies, emosioneel of geestelik genees (Hickey 2009:99)(Knight 2009:50)(The Blue Letter Bible 2013-web). Eks 15:26 “...want dit is Ek, die here, wat julle gesond hou.” Ps 41:4 “Die Here sal hom bystaan in sy siekte. As hy siek is, sal U hom genees.”

9.9.7 Die Boom en die koning op sy troon – *Jehovah Nissi* – Die Here is my Toevlug.

Nes, waarvan die woord *Nissi* kom, beteken Banier in Hebreeus, en daarom kan die naam ook “die Here is my banier” heet. Dit is wat God vir ons is, ’n banier van bemoediging, om vir ons hoop en ’n brandpunt te gee. Die koning het geweet dat hy gevegte kon wen onder hierdie Banier (Hickey 2009:87)(Knight 2009:40)(The Blue Letter Bible 2013-web). Eks 17:15 “Moses het ’n altaar gebou en dit genoem: “Die Here gee my die oorwinning” maar dit lees beter in Engels; Ex 17:15 “The Lord is my Banner.”

9.9.8 Die Boom met gevleuelde wesens – *Jehovah Tsebaoth / Sabaoth* – Die God van die Leërskaars - “Lord of Hosts.”

Jehovah dui op “om te word,” of meer spesifiek om bekend te word. Dit dui op ’n God wat Homself gedurig openbaar. *Sabaoth* beteken leërskaars of “spirituele weermagte.” Die naam dui op sy universele mag oor elke weermag, geestelik en aards. Die Here van die Leërskaars is die koning van die hemel en die aarde. *Tseboath* kom van die wortel *tsaba* wat vir “hosts or multitudes” gebruik word. Dit sluit ’n variasie van spirituele rangordes in, onder Yahweh se koninkryk Hickey 2009:161)(Knight 2009:48)(The Blue Letter Bible 2013-web). Ps 103:21 “Loof die Here, alle hemelwesens wat Hom dien en sy wil doen!” Ps 46:8 “Die Here van die leërskaars is met ons; die God van Jakob is ’n rotsvesting vir ons. Sela.”

9.9.9 Die Boom op sy eie – *Elohim, Adonai, Yahweh*.

In die Ou-Testament kom *Elohim* meer as 2000 keer voor. Dit verwys spesifiek na die monoteïstiese God van Israel. *Adonai* is die verbale parallel vir *Yahweh* en *Jehovah*. In die Ou-Testament kom *Adonai* 434 keer voor. *Yahweh* beteken letterlik Here, Meester, en verwys na God se Almag. In die Ou-Testament kom *Yahweh* 6,519 keer voor (The Blue Letter Bible 2013-web).

9.10 GEVOLGTREKKING

'n Gestileerde boom gekombineer met religieuse konnetasies kom al in die vierde millenium v.C. voor in Mesopotamië en teen die tweede millenium v.C. is die simbool versprei oor die Ou Nabye-Ooste en sluit Indië, Griekeland en die Indus vallei in. Die motief kom baie ooreen met die Boom van Lewe wat in die latere kuns van die Christen -, Joodse-, Buddiste- en Moslem gelowe voorkom. Baie geleerdes verkies 'n meer neutrale naam vir die boom van Mesopotamië en dit is die rede dat die Boom van Lewe ook beskryf word as Heilige Boom (Parpola 1993:161).

Teen 2250-2150 v.C. verander die gode met takke na boomagtige gode/godinne. By Mari aan die Eufraatrivier word 'n silinderseël gevind wat duidelik toon hoe die figure in "bome" verander. Dit is egter nodig om daarop te let dat die verhouding van die boom tot die antropomorfe godin minder eksplisiet raak gedurende Ystertydperk I sowel as in Ystertydperk IIA. Die tendens is in hierdie tydperk om weg te beweeg van die antropomorfe voorstellings van die godin. Teen die einde van die agste eeu v.C. en bepaald in die sewende eeu v.C. word die heilige boom gekoppel aan manlike gode, onder andere *Yahweh*, waar die heilige boom 'n manifestasie is van *Yahweh* se seëninge.

Die Boom van Lewe is steeds 'n misterie en geen bewyse bestaan tot op hede watter boomsoort die Boom van Lewe was nie. Dit blyk dat afsonderlike streke, verskillende gelowe en verskeie tydvakke, verskillende bome as simbool gebruik het. Daar bestaan wel 'n paar boomsoorte wat meer uitstaan en gereeld in die kuns van Mesopotamië en die Levant weerspieël word. Die gewildste bome is die granaatboom, die dadelpalm, die amandelboom en dan kom die lotusplant ook gereeld voor, alhoewel dit nie 'n boom is nie.

Die boodskap wat na vore kom, is dat die simbool van die Boom van Lewe verwys na 'n kollektiewe hunkering na geestelike heling onder die nasies van die Ou Nabye-Ooste en dat die simbool liefdevol omarm word. Die Boom van Lewe is vir *Yahweh* 'n simbool van die Enigste Ware Lewe, maar dit geld ook vir die meeste antieke gelowe. Die Boom van Lewe is 'n simbool vir die heling van die mensdom na die val en is ook 'n simbool vir die versorging van die mensdom deur hulle god/in.

Bome kom gereeld in Joodse kuns voor en is veral volop in grafversierings, wat ook toon dat die Boom van Lewe 'n simbool van ewige lewe is. In die Joodse religieuse literatuur was dié boom 'n algemene verskynsel. 'n Teks wat die Targum Neofiti genoem word, word aangehaal: “The law is a (or the) tree of life to all who study in it, and those who guard its commandments will live and rise up like a Tree of Life in the world to come” (Archaeology Study Bible 2005:2075).

Die eerste en laaste boeke van die Bybel het beide tekste van die Boom van Lewe, as heling tot die ewige lewe na die val. In Genesis 2-3 word die val van die mensdom en die ewige lewe wat daarmee saam verlore is, beskryf, en dit word sinoniem met die Boom van Lewe. Die simbool kom ook in ander dele van die Bybel voor en ook in die vroeë religieuse literatuur en kunsvorme. In Esegël 47 groei daar bome met helende vrugte langs die rivier wat vloei uit die tempel van die Koninkryk van God. In Hoséa 14:9 beskryf God homself as 'n groen sipres en ons vrugte sal van Hom afkomstig wees. In Openbaring 22:2 word na die Boom van Lewe verwys as die heling van die mensdom na die val, waarvan die ergste effek die dood self is. Die Boom van Lewe is 'n simbool van voorspoed, blydschap en welsyn.

Daar bestaan sienings wat die Boom van Lewe in 'n heel ander lig beskou. Hulle probeer om 'n sistematiese wêreldbeeld wat misties van nature is te verduidelik. Die kabbalistiese siening van die Boom van Lewe is so 'n reis na God. Volgens literêre werke van die Midrasse en die Zohar vorm die Boom van Lewe die middelpunt van baie legendes. Die Zohar (Book of Splendour) beskryf die Boom van Lewe as 'n Boom van Lig, waar die Lig ewige lewe skenk aan alle lewende dinge en die Lig skyn tot in alle ewigheid. Geen kwaad kan daar bestaan nie. Philo glo die grond waarin die Boom van Lewe groei, is Logos en die Algemiste het 'n Boom van Elemente wat min of meer hierby aansluit (Ameisenowa & Mainland 1939:336).

Oor die eeue heen het ons begrip aangaande die mistiese belangrikheid van die Boom asook die rituele rol wat dié Boom eens vertolk het, verlore gegaan (McDonald 2002:128).

HOOFSTUK TIEN

10. DIE “LEES” VAN DIE IKONOGRAFIE VAN DIE YSTERTYDPERK

10.1 INLEIDING

Deur die migrasie en transmissie van ’n simbool te volg, kan die “leen” van kunsvorme asook die interkulturele uitruiling nagespeur word. Daar moet egter gelet word op die feit dat die “leen” van ’n simbool wat dan net so gebruik word, verskil van die “leen” van ’n simbool waar die oorspronklike bedoeling verander word. Dit is ware woorde van Ornan (2004:83-92) en kan van toepassing gemaak word op die Bybel en meer spesifiek die Ou-Testament, wat baie op simbolisme gesteun het.

Gedurende die Brons- en Ystertydperk kon verreweg die minderheid mense lees of skryf, maar het “prentjies” verstaan. Die ikonografie in dié kunsvorme het stories vertel, hetsy van die koning se heldhaftige daade, of hulle gode/inne se karaktereienskappe. Dekoratiwe kuns was in die minderheid gebruik.

10.2 ’n POGING OM SEKERE DELE VAN DIE IKONOGRAFIE TE “LEES”

Wanneer sekere uittreksels van lofliedere en gebede gelees word, word dit duidelik dat die diep gevoel van geestelikheid wat die antieke beskawings teenoor ’n bonatuurlike wêreld gekoester het, voorgestel word deur verskillende persoonlikhede. Die persoonlikhede word onder een algemene denominasie geplaas, wat ons ’n god of ’n bonatuurlike wese noem. Die transendensie van die gode, hulle superioriteit en absolute oortreffing oor die mens is goed gedokumenteer, so ook hulle krag en intellek wat ver verhewe bo die mens s’n is (Boltéro 1992:211). Die religieuse tekste reflekteer almal dieselfde gevoel van admirasie, respek en vrees.

Vervolgens word ’n paar tekste en/of gebede beskou wat uiteenlopende streke met verskillende gode/inne verteenwoordig, maar waar daar tog oral van dieselfde simbole gebruik gemaak word. Ek wil dit beklemtoon dat dit nie my bedoeling is dat die gode verlaag word deur die gelykstelling aan simbole nie, maar liever dat die simbole opgehef raak deur gelykstelling aan die gode.

Hier volg 'n uittreksel uit 'n gedig wat in Sumer teen die einde van die derde millenium v. C. ter ere van Enlil geskryf is:

Enlil! His authority is far-reaching
 His word is sublime and holy. His decisions are unalterable
 He decides fates forever! His eyes scrutinize the entire world!
 When the honorable Enlil sits down in majesty
 On his sacred and sublime throne, when he exercises with perfection
 His power of Lord and King
 Spontaneously the other gods prostrate before him
 And obey his orders without protest! He is the great and powerful ruler
 Who dominates Heaven and Earth. Who knows all and understands all!
 (Boltéro 1992:209).

Fig. 11.1 Enlil op sy troon, met die Boom van Lewe tussen hom en Ur-Namma.

Sleutel:

Helm met horings – Heilige wese (god). Hoe meer horings, hoe meer heilig is die wese.

Troon- Soewereiniteit, hoogste Heerlikheid.

Staf - Outoriteit en uitvoerende gesag.

Die Boom van Lewe – Geregtigheid.

Die Boom van Lewe – Goddelike teenwoordigheid en krag.

Hier volg 'n Babiloniese gebed wat gerig is aan Marduk.

Lord Marduk, Supreme god, with unsurpassed wisdom...
 When you leave for battle the Heavens shake,
 When you raise your voice, the Sea is wild!
 When you brandish your sword, the gods turn back.
 There is none who can resist your furious blow!
 Terrifying lord, in the brilliant blue, entirely glorious...
 Your weapons flare in the tempest!
 Your flame annihilates the steepest mountain... (Boltéro 1992:209).

Fig.11.2 Marduk en Tiamat in geveg. Babiloniese reliëf in die Britse Museum.

Sleutel:

Gevaarlike monster - Chaos, duister, demone, gevaar.

Helm met horings - Heilige wese (god).

Vier vlerke - Spesiale bonatuurlike wese.

Weerligstrale - Die god se pyle.

Roset armband - Marduk se verbond met die Babiloniese volk.

Staf - Outoriteit en uitvoerende gesag.

Die ikonografie reflekteer 'n gevoel van admirasie, respek en vrees.

Hier volg 'n Akkadiese lofsang vir die songod Shamas.

Samas, illuminator of the entire heaven, who lightens the darkness

Shepherd in upper and lower regions! ...

Your beams like a net cover the earth

You brighten the gloom of the farthest away mountains...

All beings seek out your splendor; you brighten the universe like an immense fire...

Your glory covers the faraway mountains...

(Boltéro 1992:209).

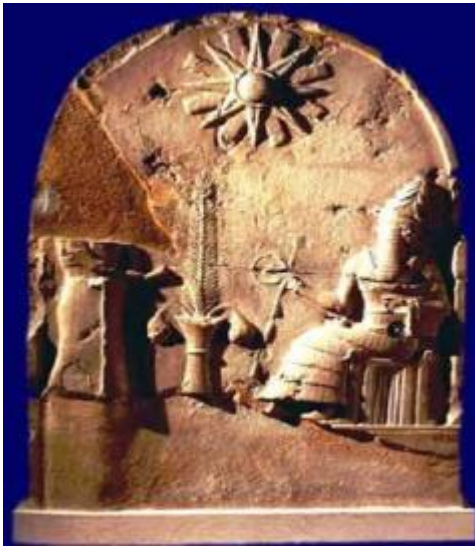

Fig. 11.3 Die Akkadiese songod Shamas op sy troon.

Sleutel:

Die son – Simbool van ewige lewe.

Die son – verdryf die Duister/gevare.

Die son en ster oormekaar – Heiligheid (soos 'n roset).

Helm met horings – Heilige wese (god).

Troon - Soewereiniteit, hoogste Heerlikheid.

Staf - Outoriteit en uitvoerende gesag.

Die Boom – Shamas se versorging van die Akkadiese volk.

Die Boom van Lewe – Geregtigheid.

Die Boom van Lewe – Goddelike teenwoordigheid en krag.

Hier volg 'n loflied van die Assiriese koning Assurbanipal tot Ashur en Istar.

...With the aid of Assur and Ishtar...I pierced his body with my lance.

Upon the lions which I slew, I rested the fierce bow of the goddess Ishtar.

I offered a sacrifice over them and poured on them a libation of wine.

The great gods, in their council...

Caused me to attain unto the priesthood, which I desired.

The offerings I brought were pleasing unto them. The sanctuaries of the great gods, my Lords, I restored.

(Kramer 1968:66, 68).

Fig. 11.4 Koning Assurbanipal giet 'n dankoffer uit oor die leeus vir die gode wat hom bygestaan het.

Sleutel:

Rosette op klere en kopstuk –Koning Assurbanipal is geheilig.

Armbande met rosette – verbond bestaan tussen koning/hoëpriester en Ashur.

Seremoniële drag en kopstuk – drag van die hoëpriester, maar die koning vervul ook die rol.

Boog rus op leeus tydens uitgieting – Dis 'n simbool dat dit Istar se boog was in die leeuwjag.

Bakkie en vloeistof – 'n offerrandebakkie, heelwaarskynlik van goud en die drankoffer was wyn.

Hier volg 'n gebed van die Persiese koning Darius tot Ahura Mazda.

The great Ahura Mazda, the greatest of the gods, he created Darius, the King, he bestowed the kingship upon him, by the will of Ahura Mazda Darius is king.

Proclaims Darius, the King: This country Persia, which Ahura Mazda bestowed upon me, which is good, with good horses and good men – by the will of Ahura Mazda and of me, Darius, the King, does not fear anybody else.

Proclaims Darius, the King: May Ahura Mazda support me together with “All Gods”, and may Ahura Mazda protect this country from a hostile army, from famine, from Lie. Upon this country may not come a hostile army, nor famine, nor the Lie. I ask for this favour Ahura Mazda together with “All Gods”.

This favour may Ahura Mazda give to me together with “All Gods.”

(Kohk 2006:112).

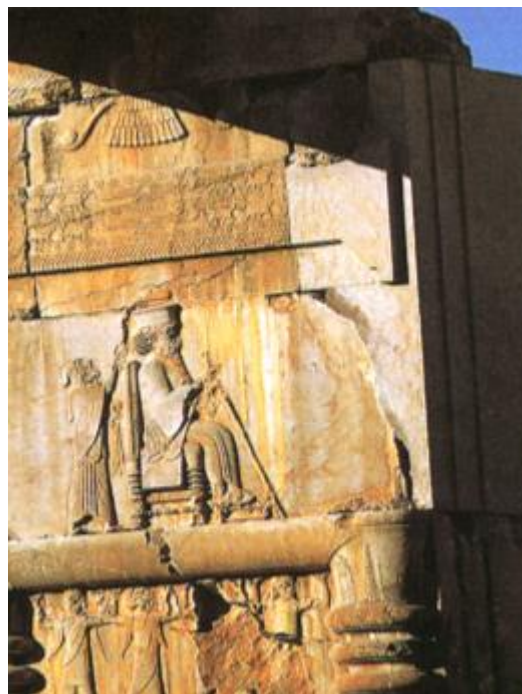

Fig. 11.5 Koning Darius op sy troon met die gevleuelde Ahura Mazda bokant hom.

Sleutel:

Troon en voetstoeltjie - Soewereiniteit, hoogste heerlikheid as koning.

Staf - Outoriteit en uitvoerende gesag.

Gevleuelde Ahura Mazda - Die verhewe, almagtigste god.

Die amptenaar agter Darius is kleiner - Hoe meer belangrik, hoe groter is die beeld van die persoon en hoe minder belangrik, hoe kleiner is die beeld van die persoon.

Hier volg 'n gebed tot *Yahweh* van Israel.

Onse Vader wat in die hemele is, laat u Naam geheilig word,
 Laat u koninkryk kom, laat u wil geskied, soos in die hemel net so ook op die aarde.
 Gee ons vandag ons daaglikse brood,
 en vergeef ons ons skulde soos ons ook ons skuldenaars vergewe;
 en lei ons nie in versoeking nie, maar verlos ons van die Bose.
 Want aan U behoort die koninkryk en die krag en die heerlikheid tot in ewigheid.
 Amen.

Fig . 11.6 'n Kunstenaar se voorstelling van die tempel in Jerusalem.

Sleutel:

Roset - Laat U naam geheilig word (Holiness).

Palmboom - Aan U behoort die Krag en Heerlikheid (Glory).

Palmboom - U wil geskied (Geregtigheid).

Granate - Daaglikse brood (Seëninge).

Granate - Die Joodse wette wat onderhou moet word.

Gerubs - Verlos ons van die Bose (Beskerming).

Troon van Genade, tussen gerubs - Soewereiniteit, hoogste Heerlikheid.

HOOFSTUK ELF

11. GEVOLGTREKKING

11.1 INLEIDING

Ivoor is een van die min materiale wat oor die eeue heen in 'n redelik goeie toestand behoue bly. Deur die argeologiese vondste van ivoor te bestudeer, kan ons baie leer omtrent die simbolisme, ikonografie, kleredrag, rituele en daaglikse leefstyl van daardie tyd. 'n Legkaart van die ivoorkunswerke gedurende die Ystertydperk is gebou om 'n beter begrip van die ikonografie van dieselfde tydperk te verkry. 'n Lessenaar-argeoloog doen juis dit; die bou van 'n ingewikkelde legkaart, sonder 'n prent. Die legkaartstukke begin pas, alhoewel daar nog talle gapings in die legkaart is en hierdie slegs 'n beginstudie is wat moontlikhede bied vir verdere navorsing.

Die “leen” of diffusie het gereeld tussen die verskillende volke voorgekom. Geen godsdiens en ook nie die Judese geloof was blakend nuut en het geen simboliese elemente van ander volke of godsdienste bevat nie. Die Jode het Egiptiese beïnvloeding gehad terwyl hulle slawe in Egipte was. Hulle het in Babilon, Assirië en in Persië met ander kulture vermeng terwyl hulle bannelinge was. Handel is ver en wyd gedryf en dit het ook beïnvloeding tot gevolg gehad.

'n Paar voorbeelde van diffusie is koning Hiskia se seël met Egiptiese skarabeë, Israel wat vandag nog 'n nuwemaanfees vier, die palmboom en granate wat in verskeie gode se tempels as versiering gebruik en godsdienstige simbole was. Die offer van diere het by verskeie volke voorgekom en reinigingsrituele is deur die meeste volke gedoen. Al die volke van die Ou Nabye-Ooste het aan bese magte en Duisternis geglo. Almal het gestreef na 'n wedergeboorte en 'n ewige lewe. Gilgamesh gaan soek byvoorbeeld na die plant wat sy ewige lewe sou verseker. Selfs van die beskrywende name vir die gode word by mekaar geleen soos, Hoofregter, Beskermer, Vader, Koning, Wysheid en Lig.

Met dié navorsing is nie probeer om tekste reg te bewys nie, maar daar is gepoog om met die hulp van die ikonografie sekere tekste beter te verstaan. Terselfdertyd word dele van die kuns se ikonografie beter verstaan aan die hand van tekste.

11.2 DIE AFLEIDINGS WAT GEMAAK WORD AS GEVOLG VAN DIE STUDIE

Die gevleuelde skyf: In Egipte het vlerke aanvanklik die hemelse god voorgestel, maar met die son in die middel van die vlerke is dit uiteindelik gesien as die simbool vir die songod. Die gevleuelde skyf is 'n simbool vir beskerming van antieke gode asook *Yahweh* en daar word gereeld in die Bybel verwys na die “skuil” onder die vleuels. Die simbool is moontlik ook vir algehele goddelikheid sowel as die hoogste goddelikheid gebruik. *El Elyon* - Die Allerhoogste God is moontlik 'n beskrywende naam van *Yahweh* wat die gevleuelde skyf sou weerspieël. Die ikonografie van die skyf kon moontlik 'n voorstelling wees van belangrike gode wat as die hoofgod van 'n pantheon geheers het. Die vlerke van die sonskyf kon gebruik word om aan die ander gode prestige te verleen aangesien die sonskyf baie groot aansien gehad het. Die roset en sekelmaan wat aanvanklik nie vlerke gehad het nie, kon om hierdie rede in die eerste eeu v.C. vlerke gekry het.

Rosette: Die gevleuelde skyf wat baie gewild was gedurende die Bronstydperk, kom al hoe minder voor gedurende die Ystertydperk en dit lyk of die roset die funksie van die gevleuelde skyf begin vervang. Dit blyk dat verskeie godinne die roset simbool gebruik het en dat dit van betekenis was ten opsigte van haar karakter. Istar, Kubaba en Cybele het rosette as hulle simbool gebruik.

Indien die simbool vir 'n god/in gebruik word, is die bedoeling dat die god/in heilig is, maar wanneer dit vir die koning of hoëpriester gebruik word, is die bedoeling dat hulle geheilig is deur die heilige god/in. Die paleis, tempel, koninklike perde, kruike, klere, alles wat koninklik was, was aan die god/in toegewy. Om toegewy te wees aan die god/in impliseer nie die persoon het goddelike eienskappe verkry of in 'n god verander nie; dit beteken bloot die persoon is afgesonder. Die rosette op die kopbande simboliseer dat *Yahweh* sy hoëpriester en koning geheilig en afgesonder het. Dit geld dalk ook vir die ander Ou Nabye-Oosterse gode.

Dit blyk dat die kroon van die afwagtende hoëpriester van Israel glad nie 'n goeie replika van die oorspronklike voorskrifte van die hoofbedekking van *Yahweh* aan Moses is nie. 'n Goue rosetblom met inskripsies daarop, wat met 'n pers toutjie oor die onderste hoofbedekking gebind word, sou 'n beter weergawe wees. Die rosette op die armbande is simbolies van *Yahweh* se

verbond met sy volk en die armbande dien as “getuigenis” daarvan. Dit geld vir *Yahweh* en die Israeliete, maar dalk ook vir die Ou Nabye-Oosterse gode en hulle heilige persone.

Gevleuelde wesens: Gevleuelde wesens in die kuns simboliseer bonatuurlike hemelwesens, hoër as engele, maar laer as God. Die vlerke was meestal in konteks met beskerming, maar kan ook as guns, liefde of redding voorgestel word. Vlerke is waarskynlik gekies om spirituele wesens en spirituele kenmerke voor te stel, aangesien voëls in vlug ’n kwaliteit openbaar van “meer as die aarde” of selfs “los van die aarde.”

Griffioene en sfinkse was ’n simbool van heilige krag en hulle was onder andere die wagters van heilige persone en heilige geboue. Die leeu is bekend as die koning van die diereryk en die arend is bekend as die koning van die voëlryk en daarom vorm die kombinasie van dié twee ’n buitengewone kragtige en majestieuse kreatuur. Alhoewel die bul-*Lamassu* in Mesopotamië baie gewild was, toon argeologiese vondste van die Levant dat die Bybelse gerubs oorspronklik ’n vorm van die leeu-*Lamassu* was. Die Hebreeuse woord *keruv* of *kerub* en die Assiriese woord *karâbu* beteken “om genadig te wees en te seën,” maar hulle het ook beskerming gebied.

In die Ou Nabye-Ooste was die geloof dat bose magte en demone bestaan, net so relevant as wat hulle gode, demi-gode en goeie spirituele wesens bestaan het. Enorme vrees vir die bose magte het verskeie rituele en reinigingsrituele tot gevolg gehad. Satan en sy demone sorteer ook onder hierdie afdeling.

Drie tipes *apkallu*’s naamlik die vis *apkallu*, die arendkop *apkallu* en die menslike liggaam *apkallu* kom voor in die Assiriese paleise. Die gevleuelde wesens met emmertjies en dennebolle simboliseer die belangrikheid van ’n rein lewe. Gevleuelde wesens wat ’n vertrek reinig, simboliseer die gevare van die bose magte wat bestaan. Gevleuelde wesens wat ’n persoon reinig, simboliseer die sondige natuur en sonde wat in almal teenwoordig is. Gevleuelde wesens met ’n bokkie simboliseer moontlik die oorfloedigheid van hulle god of dalk ’n sondebok met sondelas.

Die Boom van Lewe: Die Boom van Lewe is ’n simbool vir die goddelikheid van God. Die Boom van Lewe is vir *Yahweh* ’n simbool van die Enigste Ware Lewe, maar dit geld ook vir die meeste antieke gelowe. Die Boom van Lewe is ’n simbool vir die heling van die mensdom na die val en is ook ’n simbool vir die versorging van die mensdom deur hulle gode/inne. Die simbool

van die Boom van Lewe verwys na 'n kollektiewe hunkering na geestelike heling onder die nasies van die Ou Nabye-Ooste. Oor die eeue heen het ons begrip aangaande die mistiese belangrikheid van die Boom asook die rituele rol wat dié Boom eens vertolk het, verlore gegaan (Mcdonald 2002:128).

Die Boom van Lewe is sinoniem met 'n wetboek en die wette moet uitgevoer word om die Lewe te behou. Die palmboom is simbolies van lewegewende, reddende en verlossende krag, maar ook van die gode se geregtigheid. Die palmboom simboliseer oorwinning. Palmtakke simboliseer mag, triomf en oorvloed. Granate is simbolies vir die voorsienigheid van die gode en simboliseer oorvloed, vrugbaarheid en seënninge. Granaatpitjies simboliseer moontlik die Joodse wette. Die amandelboom wat vinnig blomme dra, simboliseer ontwaking en bewuswording. Die amandelneut se vorm (*mandoria*) is 'n simbool vir *Yahweh* se menswording terwyl Hy tersefdertyd God is. Die lotus blom simboliseer wedergeboorte vir die Egiptenare en aanraking aan die lotus blom of ander dele van die plant, simboliseer fisiese en spirituele heling. Die lotus plant/blom simboliseer ook heilige seën en goeie vooruitsigte.

Die Hemelliggame: Die son is 'n simbool van geregtigheid vir antieke gode, maar die son is ook 'n simbool vir daaglikse wedergeboorte vir sommige antieke gode. Die son se daaglikse oorwinning oor duisternis simboliseer dat Lig vir Duisternis verslaan. Die maan simboliseer geregtigheid vir sommige antieke gelowe en die nuwe fase simboliseer dat Lig vir Duisternis verslaan. Die Islamitiese geloof het 'n sekelmaan as embleem en kom meestal voor in dieselfde streke as die antieke gelowe. Venus, die Môrester, is 'n simbool vir antieke gode/inne, asook *Yahweh* se teenwoordigheid in die hemelliggame.

Beklee met glans: Die gode/inne is glansend en skitterend en omhul met 'n *melammu*. Die beelde van die gode/inne was letterlik met goue ornamentjies bekleed, wat geskitter het. Die goue ornamentjies was aan hulle klere vasgewerk. *Nalbas samê* is die naam van een van die kledingstukke wat tydens 'n seremonie gedra word en dit beteken "garment of the sky" of hemelskleed. Die gebruik was in Babilonië slegs vir die god/in beperk, maar in Assirië skuif die gebruik ook na die koningshuis (Oppenheim 1949:180).

Donderweer, weerligstrale, die wind, leeu en water: Weerligstrale was simbole vir die antieke stormgode se oorlogspyle en donderweer se gerammel simboliseer 'n brullende leeu.

Leeus simboliseer krag en adellikheid en word vir sekere gode/inne sinoniem met hul rytuig, soos Istar wat op haar leeu staan en deur die lug vlieg. Wind simboliseer 'n rytuig vir antieke gode. Gerubs is onder andere sinoniem met die wind. Lewegewende water simboliseer 'n hergeboorte of wedergeboorte.

'n Troon en 'n staf: 'n Troon simboliseer soewereiniteit en is gewoonlik vergesel van 'n voetstoeltjie. Gerubs aan die kante van die troon simboliseer beskerming. Die trone van die antieke gode simboliseer hulle hoogste Heerlikheid. 'n Staf simboliseer outoriteit en uitvoerende gesag.

Ivoor: Die eienskap van ivoor varieer effens by verskillende spesies. Olifantivoor en seekoei-ivoor was die belangrikste bronne van ivoor. Ivoor het 'n hoë valutawaarde gehad en dus kom die meeste vondste ooreen met die drie hoof handelsroetes en hoof handelsentra. Nimrud, Samaria, Megiddo, Hasanlu en Til Barsib bied egter die meeste vondse. Daar bestaan vier hoof streektradisies, naamlik die Assiriese-, Noord-Siriese-, Intermediêre- en die Fenisiese tradisie en elke tradisie het ook onderafdelings of stylgroepe. Die Fenisiërs was egter die bekendste vir hulle verwerking van rou ivoor. Die kunstenaars het verskillende tegnieke gebruik vir uitsnee- en kerfwerk.

11.3 DIE BYDRAE WAT DIE STUDIE MAAK

Na 'n deeglike ondersoek van die ikonografie van die Ystertydperk is nuwe betekenis geheg aan sekere simbole.

'n Aanbeveling word gedoen dat die kroon van die afwagtende hoëpriester van Israel nie 'n goeie replika van die oorspronklike voorskrifte is nie en waarde word toegevoeg tot die rosetarmbande. Die haas onmoontlike taak word aangepak deur die Boom anders te interpreteer. Verskillende eienskappe word aan die god/in gekoppel met die hulp van die ander simbole, wat saam met die Boom verskyn en verskeie name van *Jahweh* word aan die Boom van Lewe gekoppel.

'n Paar ikone word geïnterpreteer met die kode (wat besig is om ontdek te word). Nou kom ikonografie in werking, want ikon is 'n beeld en grafie is beskrywing. Ikonografie is beeldbeskrywing en dit is presies wat in die toepassingshoofstuk gebeur.

11.4 MOONTLIKHEDE VIR VERDERE STUDIE

Die evaluasie van die studie sal toon dat daar nog vele leemtes in die veld van simbolisme, veral ten opsigte van die Ou-Testament is en daarom laat die navorsingsveld ruimte vir verdere studie. Elke faset van die studie kan nog meer breedvoerig ondersoek word.

Indien daar wel 'n kode bestaan om die ikonografie te “lees,” sal nog navorsing noodsaaklik wees om die kode te ontsluit.

HOOFSTUK TWAALF

12. LYS VAN ILLUSTRASIES EN EEN KAART

Indien die webadres nie illustrasies toon nie, klik op Images en indien nodig klik op more images.

INHOUDSOPGAWE VOORBLAD

Ivoorpaneel met 'n leeu en 'n Nubiese man. Assyrian Ivories. www.assyrian Ivories

HOOFSTUK EEN VOORBLAD

Versiering van 'n bed. Metropolitan museum, New York.

Parrot, A. 1961:157 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 191.

HOOFSTUK TWEE VOORBLAD

Onverwerkte ivoor. www.elephant+tusk.

Figuur 2.1: Magiese amulet van seekoei-ivoor. Middel Koninkryk. Cairo Museum. www.egyptian Ivories

Figuur 2.2: Verskillende groottes seekoeitande. www.hippopotamus+ivory

Figuur 2.3: 'n Horde olifantstande. www.elephant+tusk

Figuur 2.4: Afrika- olifant met groot ivoortande. www.elephant+tusk

Figuur 2.5: Wildevarkivoor helm. Persoonlike foto. Athene Museum.

Figuur 2.6: Verskillende groottes wildevarktande. Persoonlike foto. Athene Mueum.

Figuur 2.7: Volwasse walrus. www.walrus+ivory

Figuur 2.8: Gefossileerde walrusivoor. www.walrus+ivory

Figuur 2.9: Skets van 'n Mammoet. www.mammoth/images

Figuur 2.10: Oorbelle van mammoet-ivoor wat tans verkoop word. Persoonlike foto.

Figuur 2.11: Gefossileerde ivoor van 'n mammoet. www.connecticutvalleybiological.com

Figuur 2.12: Die Tel-el-Armana tablette. www.julianspriggs.com/Pages/57CanaanitesBM.aspx

Figuur 2.13: Ivoorkopstut van Tutankhamun. www.egyptian Ivory

Figuur 2.14: Ivoorbordspeletjie. www.egyptian Ivories

Figuur 2.15: Kaart met handelsroetes van die antieke wêreld. wikipedia.org/wiki/Silk_Road

Figuur 2.16: Ivoorpaneel wat toon dat ivoor as geskenke gegee is. www.arthistory.upenn.edu

Figuur 2.17: Ivoorbed van Salamis in Siprus. www.ciprus Ivory en www.phoenician Ivory

HOOFSTUK DRIE VOORBLAD

Mona Lisa van Nimrud. Nasionale Museum Irak. www.assyrian Ivories

Figuur 3.1: Mona Lisa van die Nimrud vonds. 8ste eeu v.C. Nasionale Museum Irak. www.assyrian Ivories

Figuur 3.2: Leeu wat 'n Nubiese man aan die keel byt. Assyrian Ivories. www.britishmuseum.org

Figuur 3.3: Kam van die megiddo ivoorvonds. Foto Z. Radovan, Jerusalem. www.megiddo Ivory

Figuur 3.4: Voetstuk van die Megiddo ivoorvonds. Foto Z. Radovan, Jerusalem. www.megiddo Ivory

Figure 3.5-3.8: Voorbeelde van die Samaria vonds. www.samaria Ivories

Figuur 3.9: Verbrande ivoor wat by Hasanlu gevind is. www.metmuseum.org

Figure 3.10-3.12: Voorbeelde van die Til Barsib vonds.

Bunnens, G. 1997:441 Carved ivories from Til Barsib. *American Journal of Archaeology*, 101, 3 (Jul.,1997) p441,443

HOOFSTUK VIER VOORBLAD

Dame in die venster. Assyrian ivories. www.britishmuseum.org

Figuur 4.1: Assiriese styl in die ivoor kuns wat by Ziwiye ontdek is.

Parrot, A. 1961:145 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 177.

Figuur 4.2: Assiriese styl met geometriese patrone. www.assyrian Ivories

Figuur 4.3: "Round-cheeked and Ringletted" groep van die Noord-Wes Siriese Tradisie.

Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-e.

Figuur 4.4: "Drilled eye" groep. www.heritage-images.com

Figuur 4.5: Noord Sirië toon 'n sterk individuele styl. Dame met 'n kroon. 1ste eeu v.C.

Parrot, A. 1961:148 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 182.

Figuur 4.6: Siriese styl met bietjie goue foelie op die kraag. 9de – 8ste eeu v.C. www.metmuseum.org

Figuur 4.7: Knielende Farao. Ornaat groep, Fenisiese Tradisie. Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-d.

Figuur 4.8: Die pruk toon die "peg" styl. www.phoenician Ivory

Figuur 4.9: Koei en Kalf motief van die ornaat groep. www.phoenician Ivory

Figuur 4.10: Egiptiese beïnvloeding in die 8ste eeu v. C. Fenisiese styl. Britse Museum. www.britishmuseum.org

Figuur 4.11: Egiptiese beïnvloeding sigbaar. Fenisiese styl. Assyrian Ivories. www.britishmuseum.org

Figuur 4.12-4.13: Voorbeeld van die NE 2 groep. Beeldjie van voor en agter gesien. www.assyrian Ivories

Figuur 4.14: "Dame in die venster" ikonografie. www.assyrian Ivory

Figuur 4.15: Voorbeeld van "Dame in die venster" ikonografie. Nimrud. www.assyrian Ivories

Figuur 4.16: Voorbeeld van "Dame in die venster" ikonografie. Korsabad.

Parrot, A. 1961:145 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 180.

Figuur 4.17: Paneel in die Kroon en Skubbe groep van die Intermediêre Tradisie. www.assyrian Ivories

Figuur 4.18: Kraag en Kroon groep van die Intermediêre Tradisie. Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-g

HOOFSTUK VYF VOORBLAD

Skets van O.N.O. kunstenaars en ambagsmanne.

Readers Digest. Great people of the Bible and how they lived. 1974. p.189. Skets van Paul Calle.

Figuur 5.1: Die hol gedeelte word vir houers (Pyxides) gebruik. Persoonlike foto. Athene Museum.

Figuur 5.2: Soliede dele word vir meubelstukke gebruik. 8ste eeu v.C. Nimrud.

Parrot, A. 1961:157 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 191.

Figuur 5.3: Die kop van 'n prins van Ugarit wat dateer van die 13de eeu v.C. www.historyandcivilization.com

Figuur 5.4: Stoelruglening van Nimrud.

Winter, I. 1976:35 Carved ivory Panels from Nimrud. *Metropolitan Museum Journal*, Vol.11(1976) Fig. 9

Figuur 5.5: Twee panele van een tand. Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-c(i) en c(ii).

Figuur 5.6: Leeu beeldjies van Samaria. Israel Museum, Jerusalem. www.samaria Ivories

Figuur 5.7: Spieëlhandvatsel. Persoonlike foto. Athene Museum.

Figuur 5.8: Voorbeeld van 'n tapvoeg. Winter, Iraq. Vol. 38 No. 1 (Spring, 1976), Plate VI (d).

Figuur 5.9: Voorbeeld van hegtingsgaatjies. Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-a.

Figuur 5.10: Vergulde bok van die koninklike graf by Ur. Britse Museum. www.britishmuseum.org

Figuur 5.11: Assiriese beeldjies van seekoei ivoor met vergulding. www.assyrian Ivory

Figuur 5.12: Handvatsel wat goud op die boonste deel toon. Irak Museum, Bagdad. Foto Eric Lessing.

Figuur 5.13: Ivoor is soms geverf. Ivory in Ancient Egypt by Jimmy Dunn. www.touregypt.net

Figuur 5.14: Kosmetiese houër in die vorm van 'n vis wat verf op die skubbe toon.

Hagen, R. & Hagen, R. 2005:133 Egypt People-Gods-Pharaohs. Turin museum.

Figuur 5.15: Skarabee van die 8ste – 7de eeu v.C. Fenisiese styl. Britse Museum. Ancient Levant. www.britishmuseum.org

Figuur 5.16: Bakkies in die ivoor word gevul met gekleurde glas. Salamis. 7de eeu v. C. Siprus. www.ciprus Ivory

Figuur 5.17: *Cloisonné* met karneool stene. Assyrian Ivories. www.assyrian Ivory

Figuur 5.18: *Cloisonné* met lapis lazuli, karneool en turkoois. Bactrian (2de eeu v.C.). www.phoenician Ivory

Figuur 5.19: Egiptiese juwele kissies van hout en ivoor met gekleurde ivoor inlegwerk. www.egyptian Ivory

Figuur 5.20: Egiptiese juwelekissie van hout en ivoor. Ivory in Ancient Egypt by Jimmy Dunn www.touregypt.net

Figuur 5.21: Egiptiese stoel van ebbenhout met ivoor inlegwerk. www.egyptian+ancient+artefacts/tut

Figuur 5.22: Ivoor muurpaneel van koning Assurnasirpal. Nimrud. 9de eeu v.C.

Parrot, A. 1961:157 *Nineveh and Babylon*. Librairie gallimard. Thames and Hudson. Fig 183.

Figuur 5.23: Ivoor paneel. Irak museum. Irak. Foto Eric Lessing. www.Lessingimages.com

Figuur 5.24: Letters is soms op die agterkant van die ivoor stukke aangewend.

Millard, A.1962. Aramaic at Nimrud on clay, potsherds, bricks and ivories. Fig.32-b.

Figuur 5.25: Oopwerkpaneel van 'n sfinks tussen lotusse. www.members.bib-arch.org

Figuur 5.26: Oopwerkpaneel van leeu tussen lelies. Fenisies. Nimrud. www.phoenician Ivory

Figuur 5.27: Oopwerk met 'n bok, moontlik 'n gemsbok. www.love-of-history.tumblr

Figuur 5.28: Eenvoudige insnywerk. www.assyrian Ivory

Figuur 5.29: Ivoorkam met insnywerk van koning Djet. Ivory in Ancient Egypt by Jimmy Dunn www.touregypt.net

Figuur 5.30: Ligte reliëf op meubelstukpaneel. N-W paleis van Nimrud. Herrmann, G. The Ivories from Nimrud. Fig. 27-a

Figuur 5.31: Ligte reliëf wat toon hoe sfinkse op hulle vyand trap. www.assyrian Ivory

Figuur 5.32: Diep modellering en geen oop agtergrond soos by oopwerk nie. www.assyrian Ivory

Figuur 5.33: Nog 'n voorbeeld van diep modellering, ook genoem Hoë reliëf. www.assyrian Ivory

Figuur 5.34: Dame in die venster met diep modellering gedoen. www.assyrian Ivory

Figuur 5.35: Ivoor leeufiguur. 8ste-7de eeu v.C. Bagdad, Irak. Assyrian Ivory. Eric Lessing. www.lessing-photo.com

Figuur 5.36: Handvatsel van 'n vlieëwaaier. Assyrian Ivory. www.assyrian ivory

Figuur 5.37: Ivoor kisse gevind in Tutankhamun se graf. Fineer tegniek is toegepas. www.egypt ivory

Figuur 5.38: Hout troon met ivoor fineer. www.cyprus Ivories

HOOFSTUK SES VOORBLAD

Ivoorpaneel met 'n gevleuelde skyf. www.assyrian-Neo-babylonian Ivory

Figuur 6.1: Die sonskyf met die uraeus om die son. www.egyptian-sun-god

Figuur 6.2: Egiptiese songod Ra met 'n valkop en die son op sy kop. www.egyptian-sun-god

Figuur 6.3: Egiptiese sonskyf met vlerke van die Nuwe Koninkryk. www.egyptian-sun-god

Figuur 6.4: Heruben papyrus met die songod Ra-Harahy. www.Heruben-papyrus-divinity-on-solar-boat

Figuur 6.5: Skets van Heruben papyrus.

I. Cornelius Fig. 9. Bl.160. Communication in the Ancient near East compiled by P.S. Vermaak.

Figuur 6.6: Khepri die god van die opkomende son. Ancient Egyptian Scarab. www.crystalinks.com/scarab

Figuur 6.7: Groen Jasper stampeel van die Levant. 6de-5de eeu v.C. www.metmuseum.org/toah/works-of-art

Figuur 6.8: Skarabee met onderkant waarop hiërogliewe geskryf is. Egyptian Scarab. www.ancienthistory.about.com

Figuur 6.9: Skarabee stele met vlerke, wat die son aanrol. Ancient Egyptian Scarab. Scarab stele. crystalinks.com/scarab

Figuur 6.10: Skarabee met vlerke wat die son met strale aanrol. Ancient Egyptian Scarab. crystalinks.com/scarab

Figuur 6.11: Lapis lazuli skarabee word as juwele gedra. Egyptian Scarab. Scarab amulet. www.bioweb.uwlax.edu

Figuur 6.12: Seël van Nabu-Sarru-usur. Ashmolean Museum, Oxford, 1922.61 (after Seidi 2000:103, Fig10).

- Figure 6.13-6.14:** Gevleuelde skywe en astrale simbole op Neo-Assiriese silinder seëls. Israel museum, IAA 65-222 (drawing p. Arad, Jerusalem). A complex system of religious symbols. Ornan, T.
- Figuur 6.15:** Gevleuelde skyf. Assiriese silinder seël. (Staatliche Museum, Berlin, VA 508) (after Winter 1983: fig. 501).
- Figuur 6.16:** Vlerklose disk met vier punt ster en vier groepe strale. www.firstlegend.info/themarriageofadamandave
- Figuur 6.17:** Die Sippar tablet. Shamash met die sonskyf op 'n altaar. Britse Museum. www.britishmuseum.org
- Figuur 6.18:** Boompie verskyn in Neo-Babiloniese seëls saam met die gevleuelde skyf. Israel Museum, IAA 65-340 (drawing P. Arad, Jerusalem). A complex system of religious symbols. Ornan, T.
- Figuur 6.19:** Die ster, maan en son simbole op die *kudurru*. Koning Melishipak. Babylonian Kudurru. Kudurru Melishipak Louvre. File:Kudurru Melishipak Louvre Sb23 n02.jpg
- Figuur 6.20:** *Kudurru* wat ster, maan en son simbole toon. Babylonian limestone Kudurru. Kassite kudurru. The British Museum. www.britishmuseum.org
- Figuur 6.21:** *Kudurru* van Nebuchadnezzar I wat ster, maan en son toon. King, L.W. A History of Babylon from the foundation of the monarchy to the Persian conquest Chapter VIII. The Later Dynasties and the Assyrian Domination.
- Figuur 6.22:** Gevleuelde maangod. Ashmolean Museum, Oxford, 1922.61 (after Seidi 2000:103, Fig10).
- Figuur 6.23:** Gevleuelde maangod op silinder seël van *brkhdd*. (Harriet Otis Cruft Fund, 34.208) (skets N.Zeevi, Jerusalem; Museum of Fine Arts, Boston).
- Figuur 6.24:** Die son, die skyf, die maan en 'n boom op die seël van Summer. www.ancient+god+Enlil
- Figuur 6.25:** Sin die maangod op sy troon. www.deitiesanddemons.tumblr
- Figuur 6.26:** Stele van Ur-Nammu (2200 v.C.) toon 'n sekelmaan. www.jesuswalk.com/jacob/0_intro
- Figuur 6.27:** Goue sekelmaan oorbelle van Ur. 2500- 2400 v.C. www.metmuseum.org/toah/works-of-art
- Figuur 6.28:** Sekelmaan op stele met tassels. www.dhushara.com/book/orsin/origsin
- Figuur 6.29:** Stela met maangod Sin. Assiries. 800 v. C. De Agostini Picture Library /A. Dagli Orti /The Bridgeman Art Library
- Figuur 6.30:** Silinder seël met Sin op sy troon. www.sin+moon+god (mythology)
- Figuur 6.31:** Embleem met gevleuelde skyf, sekelmaan en roset. Reliëf van Sakcagözü. Winter, I. 1976:35 Carved ivory Panels from Nimrud. *Metropolitan Museum Journal*, Vol.11(1976) Fig 19
- Figuur 6.32:** Roset-en gevleuelde disk gekombineer. Akurgal, E 2001. *The Hattian and Hittite Civilizations*. Tükelmat A.S. Izmir, Turkey. Fig.139
- Figuur 6.33:** Roset -en gevleuelde disk gekombineer. www.firstlegend.info/3rivers/thewingedsolardisk
- Figuur 6.34:** Koning Tudhaliyas IV en die god Sharruma met die gevleuelde skyf. Akurgal, E 2001. *The Hattian and Hittite Civilizations*. Tükelmat A.S. Izmir, Turkey. Fig.55b
- Figuur 6.35:** Koning Tudhaliyas IV (1250-1220 v.C.) met die gevleuelde skyf. www.tudhaliyas
- Figuur 6.36:** Dubbel rosette op die hiërogliewe wat Koning Tudhaliyas IV identifiseer. Akurgal, E. 2001:105 *The Hattian and Hittite Civilizations*. Tükelmat A.S. Izmir, Turkey. Fig.49.
- Figuur 6.37:** Dubbel roset op seël van koning Tudhaliyas IV (1250-1220 v.C) van Ugarit. Keel, O. 1978. *The symbolism of the Biblical world. Ancient Near Eastern iconography and the Book of Psalms*. New York, N.Y.: The Seabury Press. Fig. 22.
- Figuur 6.38:** Baäl-Seth verslaan die slang. Skets van I. Cornelius Bl.160. Fig. 10-11. Communication in the Ancient near East compiled by P.S. Vermaak.
- Figuur 6.39:** Die sonskyf en die gevangenis wat chaos verteenwoordig. Shanks, H. "1985 "Ancient Ivory- The Story of Wealth, Decadence and Beauty." *Biblical Archaeology Review*, Sep/Oct 40-48, 52-53. Photo Eric Lessing.
- Figuur 6.40:** 'n Skets wat die prent duideliker toon. Skets van Loud, G. 1939:4
- Figuur 6.41:** Gevleuelde skyf op *lmlk* seël afdrucke (Jerusalem, IAA 33.2106) (after Keel & Uelinger 1998: fig. 276b).
- Figuur 6.42:** File: *lmlk*-seal impression-h2d-gg22 2003-02-21.jpg. www.newworldencyclopedia.org/entry/shamash
- Figuur 6.43:** Twee vlerkige skarabee, een van koning Hiskia se embleme. Deutsch, R. 2012:1 Lasting Impression: New bullae reveal Egyptian-style emblems on Judah's royal seals.
- Figuur 6.44:** Twee vlerkige sonskyf wat ook een van koning Hiskia se embleme was. Deutsch, R. 2012:1 Lasting Impression: New bullae reveal Egyptian-style emblems on Judah's royal seals.
- Figuur 6.45:** *Bulla* wat koning Agas se inskripsie toon. Nabman Avigad, and Benjamin Sass, *Corpus of West Semitic Stamp Seals*, Israel Exploration Society, Jerusalem, 1997, p.51.
- Figuur 6.46:** Harvey Herbert se heel *lmlk* houer. Living Torah Museum. www.lmlk.com/research/lmlk_hh-jar
- Figuur 6.47:** Die oor van die houer van nader beskou. Living Torah Museum. www.lmlk.com/research/lmlk_hh-jar

HOOFSTUK SEWE VOORBLAD

Armbande met rosette. www.assyrianwallreliefs

Figuur 7.1: Dame met 'n roset diadem. Neo-Assiries. 8ste-7de eeu v.C. Irak. Assyrian Ivory. www.assyrian Ivory

Figuur 7.2: Ivoorkop van 'n dame met 'n roset diadem. Assiries. 8ste eeu v.C. www.assyrian Ivory

Figuur 7.3: Klip reliëf van die Neo-Hetiete moedergodin Kubaba.

Akurgal, E 2001. *The Hattian and Hittite Civilizations*. Tükelmat A.S. Izmir, Turkey. Fig.106

Figure 7.4-7.5: Khorsabad, Gebou K, Vertrek 12 se muurskildery toon sirkels om die rosette.

Albenda, P 2005. *Ornamental wall painting in the art of the Assyrian Empire*. Leiden: Styx Brill. Pl.32,33 (after Loud and Altman 1939, pl. 89 Oriental institute, University of Chicago).

Figure 7.6-7.7: Die blomblaartjies is duidelik sigbaar op die ivoorrosette. Persoonlike fotos. Athene museum.

Figuur 7.8: Rosette, lotus plante en die gevleuelde Ahura Mazda. Fotograaf Andrew Schneider.

Figuur 7.9: Rosette op die geglasuurde muurteëls van Darius se paleis in Susa. Fotograaf Nader Daii.

- Figuur 7.10:** Losstaande rosette en 'n gevleuelde skyf op die leeuag reliëf van die Hetiete. www.hittitemonuments.com
- Figuur 7.11:** Babiloniese songod Shamash met 'n kruis en 'n roset embleem (1400 v.C.). www.britishmuseum.org
- Figuur 7.12:** Brons Periode tempelkompleks van Adad. Aleppo, Sirië. www.syria_aleppo_temple_storm_god_citadel
- Figuur 7.13:** Hadad die stormgod van Sirië met rosette op sy bostuk. www.syria_aleppo_temple_storm_god_citadel
- Figuur 7.14:** Kopband met rosette. www.assyrianwallrelief
- Figuur 7.15:** Een roset op kopband en twee rosette op die armbande. www.britishmuseum.org/stone_reliefs
- Figuur 7.16:** Vyf goue rosette. www.womaninthebible.net/Clothing_housing
- Figuur 7.17:** Roset van voor en roset van agter wat 'n hegtingslus toon. Dr. Sarianidi's book *Myths of Ancient Bactria-Margiana on Its Seals and Amulets*, pages 238-9 figures 1270.1 and 1270.2. Primary Material: Stone.
- Figuur 7.18-7.19:** Ivooriadem wat rosette toon en 'n plaat in die middel asook die profiel. www.metmuseum.org
- Figure 7.20-7.22:** Verskillende "frontlets, band for forehead" in goud. www.metmuseum.org/headbands
- Figuur 7.23:** Goue foelie voorkopplaat wat hegtingsgaatjies toon. www.metmuseum.org/headbands
- Figuur 7.24:** Goue diadem met 'n enkele roset. www.metmuseum.org/headbands
- Figuur 7.25:** Goue sterre wat bygedra het om 'n uitrusting te laat skitter.
Price, J. 2008:37 *Masterpieces of Ancient Jewelry. Exquisite Objects from the Cradle of Civilization*.
Gold stars, early 1st millenium, Israel Museum, Jerusalem IMJ 87.56.885
- Figuur 7.26:** Istar met 'n ster-roset op haar kop. Drawing © 2008 S. Beaulieu, after Pritchard 1969:177, plate 522
- Figuur 7.27:** Istar met 'n ster op haar kop en ook 'n sterre halo.
Neo-Assiriese silinder seël (Staatliche Museum, Berlin, VA 508)(after Winter 1983: fig. 501).
- Figuur 7.28:** Istar tempel met rosette op die altaarhorings. www.historyfiles.co.uk/KingListsMiddEast/MesopotamiAssyria
- Figuur 7.29:** Rosette op pilare met tassels. www.arthistory.upenn.edu/spr03/422
- Figuur 7.30 :** Kledingstuk van die Assiriese koning Sardanapalus II. www.assyrian+royal+garments
- Figuur 7.31:** Assiriese uitrusting wat rosettevan naderby toon. www.assyrian+royal+garments
- Figuur 7.32** Assiriese uitrusting met rosette. www.assyrian+royal+garments
- Figure 7.33-7.34:** Klipvloerversierings wat tapytte met rosette en lotusblomme op toon. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 7.35:** Die ivoorpaneel en die klipreliëf toon rosette op die perde se toerusting.
Winter, I. 1976:38 Carved ivory Panels from Nimrud. *Metropolitan Museum Journal*, Vol.11(1976) Fig 22
- Figuur 7.36:** Die klipreliëf toon rosette op die perde se toerusting. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 7.37:** Kopband met 'n paar rosette en ook klein goue granaatjies op die punte.
Ancient Assyrian diadems. Ancient jewelry. Bible Archaeology. Nimrud Jewelry. bible-archaeology.info
- Figuur 7.38:** Kruik met die roset embleem. Foto Zev Radovan, Israel.
- Figuur 7.39:** Die embleem van nader beskou. Foto Zev Radovan, Israel
- Figuur 7.40:** Seël van prinses Ma'danah. Foto Zev Radovan. The King's Daughter and the Lyre.
Author(s): NAHMAN AVIGAD Source: Israel Exploration Journal, Vol. 28, No. 3 (1978), pp. 146-151
- Figuur 7.41:** Amber beeldjie met rosette op die goue borsplaat.
Bulletin of the Museum of Fine Arts, Vol. 36, No. 218 (Dec., 1938), pp. 78-83
- Figuur 7.42:** Koninklike bordspeletjie van Ur met rosette.
Art of the First cities: 3rd Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus (Metro Museum of Art)(pg 101)
- Figuur 7.43:** Bordspeletjie van die Megiddo-ivoor vonds wat goue rosette toon. www.megiddo Ivory
- Figuur 7.44:** Die Assiriese hooftooisel in die skets toon rosette. www.pinterest.com/pin/332984966168324667
- Figuur 7.45:** Beter skets van die hooftooisel van die Assiriese konings wat rosette toon. www.karensimwisy.com/assyrians
- Figuur 7.46:** Goue roset wat hegtings gaatjies toon.
Price, J. 2008:64 *Masterpieces of Ancient Jewelry.Exquisite Objects from the Cradle of Civilization*.
- Figuur 7.47:** Die goue kroon van die "Israel Tempel Instituut" vir die hoëpriester. www.templeinstitute.org/golden-tzitz
- Figuur 7.48:** Armbande met rosette van nader beskou. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 7.49:** Armband met spykerskrif bo-oor. www.assyrianwallreliefs

HOOFSTUK AGT VOORBLAD

Gevleuelde wese. www.brooklynmuseum.org

- Figuur 8.1:** Verskillende leeu- sfienkse/lamassu/gerubs in die ivoorkuns. Shanks,H " 1985 "Ancient Ivory- The Story of Wealth, Decadence and Beauty." Biblical Archaeology Review, Sep/Oct 40-48,52-53. Photo Eric Lessing.
- Figuur 8.2:** Verskillende leeu- sfienkse/lamassu/gerubs in die ivoorkuns. www.samaria Israel ivory
- Figuur 8.3:** Verskillende leeu- sfienkse/lamassu/gerubs in die ivoorkuns. www.phoenician ivory
- Figuur 8.4:** Leeu met vlerke.Archaemeniese Assiriese periode. www.wikipedia/Sphinx/Egyptian sphinxes.Wikipedia
- Figuur 8.5:** Die Giza sfinks. Sphinx, Egyptian sphinxes. Wikipedia
- Figuur 8.6:** Ivoor leeu met vlerke en 'n menslike kop. www.assyria Ivory
- Figuur 8.7:** Istar en haar leeu simbool. www.images+of+the+goddess+Ishtar
- Figuur 8.8:** Ivoor griffioen van Fort Salmaneser, Nimrud. 9de-7de eeu v.C. www.assyrian Ivory
- Figuur 8.9:** Griffioen paneel van Megiddo. The Metropolitan Museum of Art Bulletin, Vol 33,,2 (Feb 1938) p42
- Figuur 8.10:** Lamassu by Persepolis se poorte. Persoonlike foto. Persepolis, Iran.
- Figuur 8.11:** Vyf bene is duidelik sigbaar op die foto van die lamassu. www.lamassu
- Figuur 8.12:** Lamassu in die Louvre museum. www.Lamassu
- Figuur 8.13:** Versameling van hedendaagse amulette. www.evil-eye/saudi-arabia-does-the-evil-eye-really-exist
- Figuur 8.14:** Antieke Egiptiese houers vir towerspreuke tans in die Britse museum. www.britishmuseum.org
- Figuur 8.15:** Thailandse Boediste amulet met towerspreuke binne- in opgerol. www.thaibuddhistamulet.com

- Figuur 8.16:** Pazuzu (Imdugud) was die koning van die demone. www.civilization/middle-eastern-assyrian-artifacts
- Figuur 8.17:** Illuyankas die drake-slang van die mitologie van die Hetiete. www.wikipedia.org/illuyankas
- Figuur 8.18:** Reshef was 'n Fenisiese god van weerlig en plaë. Foto Eric Lessing. www.lessing-photo.com
- Figure 8.19-8.21:** Voorbeeld van kunstenaar voorstellings van Serafs. www.cherubim+seraphim
- Figuur 8.22:** Ivoorpaneel met twee Genii weerskante van 'n lotusplant. www.phoenician ivories
- Figuur 8.23:** Ivoor gevleuelde wese met twee vlerke. www.assyrian ivories
- Figuur 8.24:** Ivoor wesens weerskante van 'n lotusplant met vlerke wat aanmekeer raak. www.phoenician Ivory
- Figuur 8.25:** Kunstenaar se voorstelling van leeus met vlerke weerskante van die troon. www.jesuswalk.com
- Figure 8.26-8.31:** Verskillende leeu- sfienkse/lamassu/gerubs in die ivoorkuns. www.assyrian ivories
- Figuur 8.32:** Oannes die Apkallu op 'n seël. www.ancient+griffins
- Figuur 8.33:** Oannes die Apkallu met 'n emmertjie. www.ancient+griffins
- Figuur 8.34:** Twee Apkallus met emmertjies. www.ancient+griffins
- Figuur 8.35:** Neo-Assiriese ivoor. Wesens met arendskoppe, dennebolle, emmertjies. www.assyrian+ ivory+from+nimrud
- Figuur 8.36:** Assiriese kliprelief met twee arendskop Apkallu's by die boom van lewe. www.assyrian+ ivory+from+nimrud
- Figuur 8.37:** Gekleurde Apkallu. www.learningsites.com/NWPalace/NWP_RmF_renders
- Figuur 8.38:** Voorstelling van die NW paleis. www.learningsites.com/NWPalace/NWP_RmF_renders
- Figuur 8.39:** Kliprelief vanaf Nimrud. Brooklyn Museum. New York. www.assyrian+ ivory+from+nimrud
- Figuur 8.40:** Heilige helmet met horings. www.annunaki+picture
- Figuur 8.41:** Voorbeeld van 'n dennebol. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 8.42:** Voorbeeld van die dennebolle wat die Cheribim gebruik. Britse Museum. www.assyrianwallreliefs
- Figure 8.43-8.45:** Emmertjie van nader beskou. Assiriese muurpanele van die Nimrud paleis. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 8.46:** Apkallu met vier vlerke reinig die koning en sy twee pylle en boog. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 8.47:** Die boog van die koning word aangeraak deur die gevleuelde wese. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 8.48:** Apkallu en die dennebol waarmee die koning en die bakkie gereinig word. www.assyrianwallreliefs
- Figuur 8.49:** Goue bakkie. www.sumerianshakespeare.com/106901
- Figuur 8.50:** Gevleuelde wese met vier vlerke wat 'n bakkie vashou. Avigad, N. The Inscribed Pomegranate from the "House of the Lord." *The Biblical Archaeologist*, Vol 53 No 3 (Sep 1990) p 164.
- Figuur 8.51:** Gevleuelde wese met vier vlerke wat 'n bakkie vashou.
- Collin, P. An Assyrian-Style Ivory Plaque from Hasanlu, Iran. *Metropolitan Museum Journal*, Vol 41 (2006)), p25
- Figuur 8.52:** Gevleuelde wese met vier vlerke wat 'n bakkie vashou. www.assyrianwallreliefs

HOOFSTUK NEGE VOORBLAD

Sketse van die Boom van Lewe. From *Historic ornament :*

treatise on decorative art and architectural ornament, pottery, enamels, ivories, metalwork, furniture, textile fabrics, mosaics, glass and book decoration. Chapman and Hall, (1897) Ward, James (1851-1927), Author.

Figuur 9.1-9.10:

Keel O, Goddesses and Trees, New Moon and Yahweh. 1998: Fig 4; 5a; 7; 6; 61; 57; 58 ;45; 48; 46

Figuur 9.11: Ivoordeksel met godin wat twee bokke voer. Kunswerk van Fenisië. www.phoenician ivory

Figuur 9.12: Samaritaanse Torah boekrol met silwer knoppe. www.hochmaumusar.blogspot.com

Figuur 9.13: Die twee "trees of live" waarom die boekrolle draai. www.latfusa.com

Figuur 9.14: Goue granaat hanger van Laat Kanaänitiese tydperk.

Price J. 2008. Master pieces of Ancient Jewelry p.61 (Renee Dreyfus).

Figuur 9.15: Karneool hanger met klein granaattjies. Deir el-Balah, 13de eeu v.C.

Price J. 2008. Master pieces of Ancient Jewelry p.55 (Osnat misch-Brandl).

Figuur 9.16: Antieke septeers met granaat punte. Avigad, N. The Inscribed Pomegranate from the "House of the Lord." *The Biblical Archaeologist*, Vol 53 No 3 (Sep 1990) p 163.

Figuur 9.17: Nimrud kliprelief . Genie met granaat bossie en staf met granaat knop. www.assyrianwallreliefs

Figuur 9.18: Ivoor granaat gevind by Nimrud. www.assyrian ivories

Figuur 9.19: Die ivoor granaat met Hebreeuse inskripsie daarop. Foto Eric Lessing. www.lessing-photo.com

Figuur 9.20: Pilaar kopstuk. Sitadel van Ramat Rachel (die koningskap van Juda)(Shilo 1979:plate 14.1)

The Glory of the Old Testament. 1984:229 The Jerusalem Publishing House, Ltd.

Figuur 9.21: Ioniese pilaar kopstuk van die Griekse boustyl. www.greek+ionic+pillar+capitals

Figuur 9.22: Ivoor palmette boom. Assiriese styl. 8ste eeu v.C. Metropolitan Museum, New York. www.metmuseum.org

Figuur 9.23: Ivoor palmette patroon. Israel Collection of IDAM. Foto Eric Lessing. www.Lessing-photo.com

Figuur 9.24: Ivoor palmette paneel van Nimrud. Metropolitan Museum, New York. www.metmuseum.org

Figuur 9.25: Ivoor randpatroon met herhalende palmette.

Bunnens, G. Carved Ivories from Til Barsib. *American Journal of Archaeology*, vol 101, 3 (Jul.,1997) p446

Figure 9.26-9.28: Joodse muntstukke met 'n palmboom motief. www.ancient+jewish+coins

Figuur 9.29: Ivoor palmboom van Samaria. Israel collection of IDAM, Jerusalem. Ivoor van Samaria (SS2:plate xx:1)

Figuur 9.30: Gestileerde palmboom van Arslan Tash, Noord- Sirië. www.assyrian ivory

Figuur 9.31: Ivoor palmboom van Samaria. Britse Museum, Londen. www.britishmuseum.org

Figuur 9.32: Ivoorpaneel met griffioen wat bo-op 'n gestileerde boom staan.

Bunnens, G. Carved Ivories from Til Barsib. *American Journal of Archaeology*, 101, 3 (Jul.,1997) p443

Figuur 9.33: Hangertjie met 'n palmboom, dadels en goue granaattjies. www.arthistory.upenn.edu/spr03/422

Figuur 9.34: Palmboom op Bel se tempel in Palmyra. Persoonlike foto.

Figure 9.35-9.37: Bloeisels, vruggie, neute. www.newworldencyclopedia.org/entry/Almond
Figuur 9.38: Klip reliëf gevind by Eshtemoa naby Hebron. 3de-4de eeu n.C. www.deadseascrolls.org.il
Figuur 9.39: Rekonstruksie van die Tempel *Menorah*. www.ancient+menorahs
Figuur 9.40: Die amandel vorm omraam Jesus in die ikoon. www.sandplay.org/symbols/mandoria
Figuur 9.41: Amandelvormige *mandoria*. www.penandpalette-susancushman.blogspot.com
Figuur 9.42: Ikoon wat die *mandoria* toon wat Jesus omring. www.atonementparish.blogspot.com
Figuur 9.43-9.45: Blou, wit, pienk lotusblomme. www.lotuspharia.freeyellow.com
Figure 9.46-9.48: Die lotusblom voor hulle neuse op 'n skildery en mosaik. www.ancientlotusflower
Figuur 9.49: Lotusblomme by Persepolis, Iran. Fotograaf Nader Daii.
Figuur 9.50: Lotusblomme op 'n ivoorpaneel van Arslan Tash. N-Sirië. Foto Eric Lessing www.Lessing-photo.com
Figuur 9.51: Lotus en palmette op ivoor met blou inlegwerk. Megiddo. Foto Eric Lessing www.Lessing-photo.com
Figuur 9.52: Fenisiese ivoor. 9de -8ste eeu v.C. Britse Museum. www.britishmuseum.org
Figuur 9.53: Nimrud ivoor. 'n Boom wat die lotus blom toon. 8ste-7de eeu v.C. www.metmuseum.org
Figuur 9.54: Lotus blom en "bud" ornamentele ivoor reliëf van Samaria. www.samaria Ivories
Figuur 9.55: Foto van realistiese lotusbotsels. www.flickr.com
Figuur 9.56: Gevleuelde skyf, lotusse aan 'n boom en 'n persoon wat aan die plant raak. www.lessingimages.com
Figuur 9.57: Figuur wat sit met 'n lotus blom/ boom voor hom. Nimrud ivoor. www.assyrian Ivory
Figuur 9.58: Groot lotus blom en kleiner lotus blomme. Nimrud ivoor. www.assyrian Ivory
Figuur 9.59: Die Joodse Sefariese boom van lewe. www.sephirothic+tree+of+life

HOOFSTUK TIEN VOORBLAD

Man en lotusplant. Fenisiese ivoor. 9de -8ste eeu v.C. Die Britse Museum. www.phoenician Ivories.
Figuur 10.1: Enlil op sy troon, met die Boom van Lewe tussen hom en Ur-Namma. Woolley, L. 1954 *Ur of the Chaldees*: Publication: Harmondsworth, Middlesex, New York : Penguin books, 1954 p. 22
Figuur 10.2: Marduk en Tiamat in geveg. Babiloniese reliëf. Britse museum. www.britishmuseum.org
Figuur 10.3: Shamas, die songod op sy troon. www.shamas/sungod
Figuur 10.4: Asurbanipal giet 'n offer uit oor leus. Ashurbanipal wall reliefs. Britse Museum. www.britishmuseum.org
Figuur 10.5: Koning Darius op sy troon met die gevleuelde Ahura Mazda. Kokh, H 2006. *Persepolis and its surroundings. Yassavoli Publicatios, Tehran, Iran*. Fig.147 Fotograaf Nader Daii.
Figuur 10.6: Voorstelling van die tempel in Jerusalem. www.splendorofthechurch.com/Solomon Temple/Jerusalem

HOOFSTUK ELF VOORBLAD

Ivoor leekop. 900-700 v. C. Die Britse Museum. www.assyrian Ivory.

HOOFSTUK TWAALF VOORBLAD

Assiriese klipreliëf wat al die hoof simbole toon wat behandel is. www.assyrianwallreliefs

HOOFSTUK DERTIEN VOORBLAD

Hebreeuse skrif van Qumran. Mnamon. *Ancient writing systems in the Mediterranean*. Hebrew- (12th centuryBC?-today)

MUSEUMS BESOEK OP DIE WEBBLAD

The Bagdad Museum.

http://bagdad.iam.pl/en/site/popup_gallery.id=wx_iraq_national_museum_objects~ivories&item=32&lang=en

The Metropolitan Museum of Art.

http://www.metmuseum.org/toah/hd/rdas/hd_rdas.htm

Virtual tour of the Oriental Institute Museum.

<http://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/tourfiles/index.html>

Die Britse museum.

http://www.britishmuseum.org/explore/galleries/middle_east/room_7-8_assyria_nimrud.as

HOOFSTUK DERTIEN

13. BIBLIOGRAFIE

Afrikaanse Bybelkonkordansie. Mijnhardt CF 1978. Pretoria: Van Schaik (Edms) Bpk.

Aïvanhov, OM 1994. *Angels and other mysteries of The Tree of Life*. France: Prosveta S.A.-B.P.12-83601 Fréjus Cedex.

Akurgal, E 2001. *The Hattian and Hittite civilizations*. Turkey, Izmir: Tükelmat A.S.

Albenda, P 2005. *Ornamental wall painting in the art of the Assyrian Empire*. Leiden: Styx Brill.

Alexander, P & Alexander, D (eds) 2004. *Handboek by die Bybel*. Wellington, Suid-Afrika: Lux verbi.

Ameisenowa, Z & Mainland, WF 1939. The Tree of Life in Jewish iconography. *Journal of the Warburg Institute*, 2, (4). 326-345.

Archaeology Study Bible. 2005. Grand Rapids, MI.: Zondervan.

Avigad, N 1978. The king's daughter and the lyre. *Israel Excavation Journal* 28(1978):146-151.

Avigad, N 1990. The inscribed pomegranate from the "House of the Lord". *The Biblical Archaeologist*, 53, (3). 157-166.

Bahrani, Z 1995. Jewellery and personal arts in ancient Western Asia. In Sasson 1995:1635-1645.

Barnett, RD 1954. An inlaid Phoenician ivory from Assyria. *The British Museum Quarterly*, 19, (2). 37.

Barnett, RD 1975. *Catalogue of the Nimrud ivories with other examples of Ancient Near Eastern ivories in the British Museum* (2nd enlarged ed). Londen: British Museum.

Barnett, RD 1982. *Ancient ivories in the Middle East and adjacent countries*. Qedem 14, Jerusalem: Institute of archaeology, Hebrew university.

Bier, C 1995. Textile arts in ancient Western Asia. In Sasson 1995:1567-1587.

Bittleston, A 1980. *Our Spiritual companions*. Great Britain, Worcester: Billing & sons Ltd, Guildford.

Booker, R 1981. *The miracle of the scarlet thread*. Shippensburg, PA: Destiny image publishers.

Boltéro, J 1992. Mesopotamia: writing, reasoning and the gods. Chicago: University of Chicago press.

Bottéro, J 1995. Akkadian Literature: An Overview.
Civilizations of the Ancient Near East IV: 2293-2303.

Bowker, J 1997. *World Religions*.
Londen, Strand: Dorling Kindersley Limited,

Bunnens, G 1997. Carved Ivories from Til Barsib.
American Journal of Archaeology, 101, (3). 435-450.

Cahill, J.M. 1997. Royal rosettes fit for a king.
The Biblical Archaeologist, (Sep/Oct): 48-57, 68-69.

Collins, P 2006. An Assyrian-style ivory plaque from Hassanlu, Iran.
Metropolitan Museum Journal, 41.19-31.

Collon, D 1977. Ivory. *Iraq*, 39, (2). 219-222.

Cook, R 1974. *The Tree of Life. Image for the cosmos*.
Londen: Thames and Hudson.

Cornelius, I 1990. The sun ephiphany in Job 38:12-15 and the iconography of the gods in the Ancient Near East- the Palestinian connection.

Journal of Northwest Semetic Languages, 16. 25-43.

Cornelius, I 2009. Aspects of the iconography of the warrior goddess Ishtar and Ancient Eastern prophecies, in Nissinen, M & Carter, CE (eds). *Images and Prophecy in the Ancient Eastern Mediterranean*. Göttinger: Vandenhoeck & Ruprecht.

Cornelius, I & Venter, PJ 2002. *From the Nile to the Euphrates – An introduction to the Ancient Near East*. South Africa, Stellenbosch: MACU.

Cottrell, L 1960. *The concise encyclopedia of archaeology*. Londen: Hutchinson.

Craffert, PF 1999. *Mediating divine power*. Pretoria: Biblia publishers.

Crawford, HEW 1973. Mesopotamia's invisible exports in the third millennium B.C. *World Archaeology*, 5, (2). 232-241.

Curtis, J 1999. Glass inlays and Nimrud ivories. *Iraq*, 61(1966). 59-69.

Day, J 1979. Echoes of Baal's seven thunders and lightnings in Psalm XXIX and Habakkuk III 9 and the identity of the Seraphim in Isaiah VI. *Vetus Testamentum*, 29, (2). 143-151.

De Vaux, R 1973 (tr. John McHugh). *Ancient Israel: Its life and institutions* New York: McGraw-Hill.

Dimand, MS 1936. A gift of Syrian ivories. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 31, (11). 221-223.

Dimand, MS 1937. An additional gift of Syrian ivories. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 32, (4). 88-90.

Dodge, B 1955. Elephants in the bible lands. *The Biblical Archaeologist*, 18, (1).17-20.

Esterhuyse, W 2009. *God en die gode van Egipte*. Kaapstad, Epping: ABC Boekdrukkers.

Fitton, JL (ed) 1992. *Ivory in Greece and the Eastern Mediterranean from the Bronze Age to the Hellenistic Period*. Londen: The British Museum press.

Grace, FR 1940. An Assyrian winged genius. *Bulletin of the Fogg Art Museum*, 9, (2). 22-28.

Green, A 1985. A note on the "Scorpion-Man and Pazuzu. *Iraq*, 47. 75-82.

Green, A 1986. A note on the Assyrian "Goat-Fish: "Fish-Man" and "Fish-woman." *Iraq*, 48. 25-30.

Green, A 1988. A note on the "Lion-Demon". *Iraq*, 50. 167-168.

Gunter, AC 1995. Material, technology and techniques in artistic production.
In Sasson 1995:1539-1551.

Guralnick, E 2004. Neo-Assyrian patterned fabrics. *Iraq*, 66. Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale, Part one. 221-232.

Herrmann, G 1986. *Ivories from Nimrud IV/1 Ivories from room SW37 Fort Shalmaneser*, London: British school of Archaeology in Iraq.

Herrmann, G 1989. The Nimrud Ivories, 1: The flame and frond school. *Iraq*, 51. 85-109.

Herrmann, G 1992. *Ivories from Nimrud V: The small collections from Fort Shalmaneser*. London: British school of archaeology in Iraq.

Herrmann, G & Millard, A 2003. Who used ivories in the first millennium BC? in *Culture through objects. Ancient Near Eastern studies in honour of P.R.S. Moorey*. (eds) Potts & Roaf & Stein. Oxford: Griffith Institute.

Hickey, M, 2009. *The Names of God*. United States of America, New Kensington: Whitaker House.

Horwitz, L & Tchernov, E 1990. Cultural and environmental implications of hippopotamus bone remains in archaeological contexts in the Levant. *Bulletin of the American School of Oriental Research*.

Huxley, M 2000. The gates and guardians in Sennacherib's addition to the temple of Assur. *Iraq*, 62. 109-137.

Immerwahr, SA 1989. The pomegranate vase: its origins and continuity. *Hesperia*, 58:397-410.

Jacobson, R 2009. A rose by any other name :iconography and the interpretation of Isaiah 28:1-6 in Nissinen, M & Carter, CE (eds). *Images and Prophecy in the Ancient Eastern Mediterranean*. Göttinger: Vandenhoeck & Ruprecht.

Kantor, HJ 1956. Syro-Palestinian ivories. *Journal of Near Eastern Studies*, 16, (3). 153-174.

Keel, O 1978. *The symbolism of the biblical world. Ancient Near Eastern iconography and the book of Psalms*. New York: The Seabury Press.

Keel, O 1997. *The symbolism of the biblical World: Ancient Near Eastern iconography and the book of Psalms*. Winona Lake: Eisenbrauns.

Keel, O 1998. *Goddesses and trees, new moon and Yahweh. Ancient Near Eastern art and the Hebrew bible*. Sheffield: Sheffield academic press.

Keel, O & Uehlinger, C 1998. *Gods, goddesses, and images of god in ancient Israel*. Minneapolis, MN: Fortress.

King, PJ 1988. The marzeah Amos denounces. *Biblical Archaeological Review* 4:34-44.

Klutz, T 2004. *Toorkuns in die Ou Testament*. In Alexander, P & Alexander, D (eds) *Handboek by die Bybel*. Suid-Afrika, Wellington: Lux verbi.

Knight, GW 2009. *The names of God*. Ohio, Uhrichsville: Barbour Publishing, Inc.

Kohlmeyer, K 2009. The temple of the stormgod in Aleppo during the Late Bronze and Early Iron Ages. *Near Eastern Archaeology*, 72, (4).190-202.

Kokh, H 2006. *Persepolis and its surroundings*. Iran, Tehran: Yassavoli Publicatios.

Kramer, SN & The Editors of Time-Life Books. 1968. *Great ages of man. Cradle of civilization*. Baltimore: Johns Hopkins press.

Kruger, PA 1994. Nonverbal communication and symbolic gestures in the Psalms. *The Bible Translator*, 45, (2).213-222.

Krzyszkowska, O & Morkot, R 2000. *Ivory and related material* in Nicholson, P & Shaw, I. *Ancient Egyptian materials and technology*. United Kingdom, Cambridge: Cambridge University press.

Langdon, S 1919. Gesture in Sumerian and Babylonian prayer. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 531.

Law, T 1994. *The truth about angels*. Lake Mary, F L.: Strang communications company.

Le Roux, M 2003. *The Lemba. A lost tribe of Israel in South Africa?* Pretoria: Unisa press.

Liebowitz, H Late Bronze II ivory work in Palestine: Evidence of a cultural highpoint. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 265. 3-24.

Lister, A & Bahn, P 1994. *Mammoths – giants of the Ice Age*. Londen: Marshall Editions, The Old Brewery.

Loud, G 1939. *The Megiddo ivories*. Chicago: Oriental institute publication.

Mallowan, MEL 1966. *Nimrud and its remains* 11. Londen: Collins.

Markoe, GE 1990. The emergence of Phoenician art.

Bulletin of the American Schools of Oriental research, 279:13-26.

McDonald, JA 2002. Botanical determination of the Middle Eastern Tree of Life.

Economic Botany, 56, (2). 113-129.

Millard, A 1962. Aramaic at Nimrud on clay, potsherds, bricks and ivories, in New light on

Nimrud. Proceedings of the Nimrud conference 2002. Curtis, Mcall, Collon & Werr (eds).

London: British Museum.

Miller, R 1986. Elephants, ivory, and charcoal: An ecological perspective.

Bulletin of the American Schools of Oriental research, 264:29-43.

Moorey, PRS 1994. *Ancient Mesopotamian materials and industries. The archaeological*

evidence. New York: Oxford University press.

Mouton, J 2001. *How to succeed in your Master's & Doctoral studies*. Pretoria: Van Schaik.

Nakamura, C 2004. Dedicating magic: Neo-Assyrian apotropaic figurines and the protection of

Assur. The object of dedication. *World Archaeology*, 36, (1). 11-25.

Nissinen, M & Carter, CE (eds) 2009. *Images and phrophecy in the Ancient Eastern*

Mediterranean. Introduction. Göttinger: Vandenhoeck & Ruprecht.

Noll, S 2004. *Engele in die Bybel* in Alexander, P & Alexander, D (eds). *Handboek by die Bybel*.

Suid-Afrika, Wellington: Lux verbi.

Olmstead, AT 1938. Amber statuette of Ashur-nasir-pal king of Assyria (885-860 B.C).

Bulletin of the Museum of Fine Arts, 36, (218). 78-83.

Oppenheim, AL 1943. Akkadian pul(u)h(t)u and melammu.
Journal of the American Oriental Society, 63, (1). 31-34.

Oppenheim, AL 1949. The golden garments of the gods.
Journal of Near Eastern Studies, 8, (3). 172-193.

Ornan, T 1995. Symbols of royalty and divinity, an iconographical history.
Biblical Archaeology Review, 21, (4). 38-39.

Ornan, T 2004. Expelling demons at Nineveh: On the visibility of benevolent demons in the palaces of Nineveh. *Iraq*, 66. 83-92.

Ornan, T 2005b. A complex system of religious symbols: The case of the winged disc in Near Eastern imagery of the first millennium BCE, in Suter, CE & Uehlinger, C (eds).
Crafts and images in Contact. Fribourg: Fribourg: Academic Press.

Paley, M 1976. *King of the world: Ashur-nasir-pal II of Assyria, 883-859 B.C.*
New York: The Brooklyn Museum.

Parpola, S 1993. The Assyrian Tree of Life: Tracing the origins of Jewish monotheism and Greek philosophy. *Journal of Near Eastern Studies*, 52, (3). 161-208.

Parrot, A 1961. *Nineveh and Babylon*. London: Thames and Hudson.

Pienaar, DN 2008. *Symbolism in the Samaria ivories and architecture*.
Bloemfontein: University of the Free State.

Pittman, H 1995. *Cylinder seals and scarabs in the Ancient Near East* in Sasson 1995: 1589-1603.

Postgate, JN 1992. *Early Mesopotamia: society and economy at the dawn of history*. "The temple." London: Routledge, chapter 6: 109-136.

Price, J 2008. *Masterpieces of ancient jewelry. Exquisite objects from the cradle of civilization.* Philadelphia: Running Press Book Publishers.

Porter, BN 1993. Sacred trees, date palms, and the royal persona of Ashurnasirpal II. *Journal of Near Eastern Studies*, 52, (2). 129-139.

Quirke, S & Spencer, J 1992. *The British Museum book of Ancient Egypt, "Funerary customs and beliefs."* London: British Museum press.

Rees, V 2013. *From Gabriel to Lucifer. A cultural history of angels.* London: IB Tauris & Co Ltd.

Reno, S 1977. Religious symbolism: A plea for a comparative approach. *Folklore*, 88, (1). 76-85.

Romano, JF 1995. Jewellery and personal arts in ancient Egypt in Sasson 1995:1605-1621.

Russell, JM 1998. The program of the palace of Assurnasirpal II at Nimrud: Issues in the research and presentation of Assyrian art. *American Journal of Archaeology*, 102, (4). 655-715.

Ryken, L, Wilhoit, J C & Longman III, T (eds) 1998. *Dictionary of Biblical Imagery.* England, Leicester: Inter- Varsity press.

Saggs, HFW 1989. *Civilization before Greece and Rome. "Ancient Religion."* New Haven: Yale University press.

Sasson, JM (ed) 1995. *Civilizations of the Ancient Near East*, vol 1-4. New York: Scribner's Sons.

Shanks, H 1985. Ancient ivory- the story of wealth, decadence and beauty. *Biblical Archaeology Review*, Sep/Oct, 40-48, 52-53.

Shiloh, Y 1979. The proto-aeolic capital and the Israelite ashlar masonry.

Jerusalem: *Qedem 11*, Institute of Archaeology, Hebrew University, Ahava press.

Simpson, E 1995. "Furniture in Ancient Western Asia" in Sasson 1995:1647-1671.

Stearns, JB Reliefs from the palace of Ashurnasirpal II. *Archiv für orientforschung, Beiheft 15* (Graz, 1961; Osnabrück, 1984), 71.

Stern, E 2001. *Archaeology of the land of the Bible. Vol. 11: The Assyrian, Babylonian, and Persian Periods (732-332B.C.E.)*. New York: Doubleday.

Strawn, B A 2009. Whence leonine Yahweh? : iconography and the history of Israelite religion, in Nissinen, M & Carter, CE (eds). *Images and Phrophecy in the Ancient Eastern Mediterranean*. Göttinger: Vandenhoeck & Ruprecht.

Suter, CE 2005. Samaria 2005 Overview. *The Shelby White-Leon Levy program for Archaeological publications*.

Suter, CE & Uehlinger, C (eds) 2005. *Crafts and images in Contact*. Fribourg: Academic press Fribourg.

The Burlington Magazine. 1903. On Oriental carpets. Article IV. The lotus and the Tree of Life. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 2, (6). 349-354.

Trigger, BG 1993. *Early civilizations: Ancient Egypt in context*, chapter 4, "Religion," 86-108.

Uehlinger, C (ed) 2000. *Images as media. Sources for the cultural history of the Near East and the Eastern Mediterranean (1st millennium BCE) (OBO 175)*, Fribourg: Fribourg & Göttingen.

Uehlinger, C (ed) Williamson, HG 2007. *Understanding the history of Ancient Israel*. Oxford: Proceedings of the British Academy 143.

Versnel, HS 1991. Some reflections on the relationship magic-religion.
Numen, 38, (2). 187-192.

Von Soden, W 1994. *The ancient Oriënt: an introduction to the study of the Ancient Near East. "Religion and Magic."* Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company.

Vosloo, W & van Rensburg, FJ 1993. *Die Bybel in Praktyk*. Suid-Afrika, Vereniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.

Ward, C 2003. Pomegranates in Eastern Mediterranean contexts during the Late Bronze Age. Luxury Foods. *World Archaeology*, 34, (3). 529-541.

Ward, K (ed) 1987. *Jesus and His times*. Canada: The Reader's Digest Association (Canada) Ltd.

Wilkenson, T 2010. *The rise and fall of ancient Egypt*. London: Bloomsbury Publishing.

Winter, IJ 1976a. Phoenician and North Syrian ivory carving in historical context: Questions of style and distribution, *Iraq*, 38, (1). 1-22.

Winter, IJ+ 1976b. Carved ivory furniture panels from Nimrud: A coherent subgroup of the North Syrian style. *Metropolitan Museum Journal*, 11. 25-54.

Winter, IJ 1981. Is there a South Syrian style of ivory carving in the Early First Millennium B.C.? *Iraq*, 43, (2). 101-130.

Yadin, Y 1975. *Hazor, the rediscovery of a great citadel of the Bible*. Jerusalem: Weidenfeld and Nicholson.

Yamauchi, E 1990. *Persia and the Bible*. Grand Rapids, Michigan: Baker Book House.

BYBELS

Die Afrikaanse Bybel 1943 vertaling.

Die Afrikaanse Bybel nuwe vertaling 1983.

The Holy Bible Revised Standard version 1952.

ELEKTRONIESE VERWYSINGS

Almond. New World Encyclopedia. Datum besoek: 31 Maart 2013.

Aanlyn: <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Almond>

Arutz Sheva. Temple Institute Announces: High Priest's Crown is Ready!

Datum besoek: 8 Junie 2015.

Aanlyn: <http://www.israelnationalnews.com>

Asphalt. Wikipedia, the free encyclopedia. Datum besoek: 21 Desember 2010.

Aanlyn: <http://en.wikipedia.org/wiki/asphalt>

Deutch, R. Lasting Impressions: New bullae reveal Egyptian-style emblems on Judah's royal seals. Datum Besoek: 26 Desember 2012.

Aanlyn: <http://www.robert-deutch.com/en/monographs/m13/>

Gilding. Wikipedia, the free encyclopedia. Datum besoek: 21 Desember 2010.

Aanlyn: <http://en.wikipedia.org/wiki/Gilding>

Jensen, B. Mandoria: Ancient Symbol of Wholeness. Datum besoek: 31 Maart 2013.

Aanlyn: <http://www.sandplay.org/symbols/mandoria.htm>

Matthaes, G. Ivory - Elephant tusk or Plastic? Datum besoek: 29 September 2010.

Aanlyn: <http://www.ivoryauthenticityandage.com/>

Smigel, B.W. Ivory. Datum besoek: 21 Desember 2010.

Aanlyn: <http://www.bwsmigel.info/GEOL.115.ESSAYS/Gemology.Ivory.html>

The Blue Letter Bible. The Names of God in the Old Testament.

Datum besoek: 10 November 2013.

Aanlyn: http://www.blueletterbible.org/study/misc/name_god.cfm

Weiss, R. Schimshaw -The types of ivory and general laws and regulations.

Datum besoek: 21 Desember 2010.

Aanlyn: <http://www.marinearts.com/Pages/rwivory.htm>

You Tube. The Tzitz: The Golden Crown of the High Priest.

Datum besoek: 8 Junie 2015.

Aanlyn: <http://www.youtube.com>